MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ'IN ESERLERİ-6

Muazzez İlmiye Çığ

HİTİTLER VE HATTUŞA

İştar'ın Kaleminden

4. Basım

KAYNAK YAYINLARI

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Haziran 2000
İkinci Basım: Kasım 2000
Üçüncü Basım: Eylül 2002
Dördüncü Basım: Temmuz 2005
Kapak Resmi: Hitit İmparatorluk döneminin büyük krallarından
Şuppiluliuma'nın icraatını anlatan belge. Oğlu 2. Murşili tarafından
yazdırılmıştır. Burada Mısır Kraliçesi,
kraldan bir oğlunu koca olarak istemektedir.
(BO.2003, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nden).
Dans eden fildişi Tanrıça İştar figürü (Boğazköy'de bulunmuştur).
(Resimleyen: Aydın Erkmen).
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

ISBN: 975-343-298-4

KAYNAK YAYINLARI: 307

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Muazzez İlmiye Çığ

HİTİTLER VE HATTUŞA

İştar'ın Kaleminden

Resimleyen: Nazan Erkmen

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

BİRİNCİ BÖLÜM: HİTİT ÜLKESİNE DOĞRU 15
Hitit Ülkesine Doğru 17
Yazılıkaya'ya Gidiş 26
Kazı Başlıyor 35
Şehir Duvarlarını ve Kapılarını Dolaşma 41
Büyük Tapınağa Gidiş 50

İKİNCİ BÖLÜM: İŞTAR'IN GÜNLÜĞÜ 59
Günlüğü Yazmaya Başlama (9 Temmuz 1958) 61
Tapınak Kuralları (10 Temmuz 1958) 63
Kitaplık (15 Temmuz 1958) 66
8 Dil (18 Temmuz 1958) 69
Efsaneler (19 Temmuz 1958) 73
Prof. Guterbock'un Gelişi (20 Temmuz 1958) 80
Hitit Dilinin Çözülüşü (22 Temmuz 1958) 84
Yasalar (23 Temmuz 1958) 86
Mahkemeler (24 Temmuz 1958) 91
Aile Yapısı (26 Temmuz 1958) 94

Çiviyazılarının Çözümü (27 Temmuz 1958) 97
Hititlerde Şiir (28 Temmuz 1958) 101
Büyüler (29 Temmuz 1958) 103
Kale Kumandanı Yönetmeliği (30 Temmuz 1958) 108
Muazzez'den Mektup (1 Ağustos 1958) 112
Ekonomi (2 Ağustos 1958) 115
Ticaret (3 Ağustos 1958) 121
Kaniş (Neşa) (4 Ağustos 1958) 124
Yapı Töreni (5 Ağustos 1958) 128
Tanrılar (6 Ağustos 1958) 132
Boğaların Bulunuşu (7 Ağustos 1958) 137
I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi (8 Ağustos 1958) 141
İşsiz Bir Gün (9 Ağustos 1958) 145
Sarayda Cinayetler (10 Ağustos 1958) 147
Telepinu Fermanı (11 Ağustos 1958) 151
Mühürler (12 Ağustos 1958) 154
Kral Şuppiluliuma'nın Öyküsü (13 Ağustos 1958) 157
Düşman Kaşkalar (14 Ağustos 1958) 162
Köyde Bir Gezinti (15 Ağustos 1958) 165
Fallar (16 Ağustos 1958) 170
Kraliçe Putuhepa (17 Ağustos 1958) 175
Prof. Sedat Alp ve Öğrenciler (18 Ağustos 1958) 180
Saray Kavgaları (18 Ağustos 1958) 187
Alacahöyük 1 (19 Ağustos 1958) 190
Alacahöyük 2 (20 Ağustos 1958) 194
Müzik ve Dans (21 Ağustos 1958) 199
İçkiler (22 Ağustos 1958) 202
Kral II. Murşili (23 Ağustos 1958) 204

Hastalık (24 Ağustos 1958) 207
Doğum (25 Ağustos 1958) 209
Antlaşma (28 Ağustos 1958) 211
III. Hattuşili'nin Günlüğü (29 Ağustos 1958) 215
Boşanma (30 Ağustos 1958) 218
Hırsız Rahip (31 Ağustos 1958) 220

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BULUNAN BİR DEFTER 223

ÖNSÖZ

1996 yılında yayımlanan *Sumerli Ludingirra* adlı kitabım, Sumer kültürünü, bir Sumer şairi ve öğretmeninin anıları olarak vermem dolayısıyla büyük ilgi gördü. Bu kitap hakkında benimle konuşanlara, Hattuşa, Boğazköy ve Hititlere ait ne bildiklerini sorduğumda, hiç de olumlu bir yanıt alamıyordum. Halbuki Hititler, bundan 3 500 yıl önce, kendi topraklarımızda yüzlerce yıl süren koca bir imparatorluk kurmuşlardı. Onlar, bıraktıkları sanat eserleri, arşiv ve kitaplıklarıyla kendilerine ve o zamanki Anadolu halklarına ait bilgileri zamanımıza kadar ulaştırmış olan çok önemli bir ulustu.

Anadolu'nun ortasındaki Boğazköy'de bulunan başkentleri Hattuşa, şehir surları, kapıları, saray ve mabet kalıntılarıyla meydanda duruyor. Orada yıllardan beri kazılar sürüyor ve her yıl yeni sanat eserleri, yazılı belgeler gün ışığına çıkıyor. Öyle olduğu halde, aydınlar arasında bile, onlar hakkında bilgi sahibi olmayanların bulunması, beni oldukça üzdü.

Diğer taraftan ülkemizde yetişmiş, hatta dış ülkelerde öğretim görevliliği üstlenmiş birçok Hititoloğumuz var. Onların çok değerli bilimsel yazıları ve kitapları yayımlanmış ve yayımlanmakta. Fakat, ne yazık ki, bunlar ancak belirli bir çevrede biliniyor ve okunuyor.[1]

Sumerliler gibi, Hititlerin de tanıtılması için ne yapabilirim diye bir hayli düşündüm. Daha çok gençlere yönelmeliydim. Sonunda, çocukluğumuzdan ölümüne kadar candan arkadaş, dost ve mes-

1 Bu kitaptaki konulardan birçoğu için, kendi Hititologlarımızın yayınlarından yararlanılmıştır.

lektaş olduğumuz Hatice Kızılyay'ın, devlet temsilcisi olarak Boğazköy kazılarına katıldığı ve 1958 yılında kızı İştar'ı da birlikte götürdüğü aklıma geldi. İştar'ın oraya gidişi, orada gördükleri ve yaşadıkları ile ilgili bir kitap yazmaya karar verdim ve hemen yazıya başladım. Fakat, bulunan tabletlerdeki konuları nasıl anlatacaktım? O zaman İştar'a bir günlük yazdırmanın yerinde olacağını düşündüm. Böylece onun günlüğünde, kazıda bulunan tabletlerden bölümlerle, o konularda annesinden veya başka yolla aldığı bilgiler yazılacaktı.[2] Yazılar ilerledikçe, kendimce bunun iyi bir seçim olduğuna karar verdim.

Yapılan bu çalışmada, şehir surları ve kapıları, mabet ve saray kalıntıları, Yazılıkaya Tapınağı gibi yerleri ile Hattuşa, çocuk gözüyle, fakat arkeologların yorumlarına göre tanıtılıyor. Bunlardan başka, tabletlerde yazılmış Hitit halkının sosyal yaşamları, yasaları, kitaplıkları, saray entrikaları ve cinayetleri, ekonomileri, efsaneleri, falları, büyüleri, tarihsel olayları gibi çeşitli konularına kuşbakışı bakılıyor. Bu arada o günlerdeki gelenekler, inançlar, sosyal ve siyasal yaşam, bugünle karşılaştırılıyor. Böylece 3 500 yıl önceki zamanla, bugün iç içe yaşanıyor sanki.

1958 yılından bugüne kadar Boğazköy'deki kazılar sürdü. Ayrıca Hititlere ait tabletler çıkan yeni yerler de bulundu. Bunlardan Ankara'nın kuzeydoğusunda Ankara Çankırı devlet yolu üzerinde İnandık denilen yerdeki kazıda bulunan birçok eser arasında, üzerinde renkli ve kabartmalı olarak Hititlerde kutsal evlenme törenini gösteren bir büyük keramik vazo ile Akadca yazılmış arazi hediyesi ile ilgili tek bir tablet çok ilginçti.[3] Yine Boğazköy'e yakın Kara-

2 Şunu açıklamadan geçemeyeceğim: Hatice Kızılyay ile ikimiz Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne girdiğimizde, Hititoloji bölümünü esas bölüm olarak almış ve çok da iyi bir eğitim görmüştük. Müzeye geldiğimizde Sumer tabletleri üzerinde çalışmaya başladık. Böylece Hititolog yerine Sumerolog olduk. Fakat, yine de tamamıyla Hititolojiden elimizi çekmemiş, ilk iş olarak, müzede yayımlanmadan bekleyen Hitit tabletlerini 3 cilt halinde yayımlamıştık.

3 Tahsin Özgüç, *İnandık Tepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, TTK, 1988. Kemal Balkan, *İnandık'ta 1966 yılında bulunan Eski Hitit Çağına ait bir bağış belgesi*, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Vakfı Yayınları, No.1.

deniz Bölgesi'nin kuzeybatısında bulunan Maşat Höyük'teki kazıda büyük bir kısmı mektuplardan oluşan tabletler bulundu. Bunlar üzerinde çalışan Prof. Sedat Alp bu yerin eski adının Tapigga olduğunu kanıtladı.[4] Son yıllarda Prof. Aygül ve Prof. Mustafa Süel'in bulup kazıya başladığı Çorum'dan 50 kilometre güneyde olan Yerköy'de 3 000 kadar tablet bulundu. Prof. Aygül Süel, bu tabletler üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu, buranın eski adının Şapinuva olduğunu ortaya çıkardı.[5] Sivas civarında Kuşaklı'da Almanlar tarafından son yıllarda yapılan kazılarda da bir Hitit yerleşim yeri ve tabletleri bulundu. Bu tabletlere göre buranın eski adı da Şarişa imiş.[6] İleriki yıllarda daha başka Hitit yerleşim yerleri ve tabletler bulunacağından kuşku yok. Bu kazılar bilgilerimize yeni bilgiler katacak, Anadolu'nun bu eski tarihini daha çok aydınlatacaktır.

Sözlerimi bitirirken, her zaman olduğu gibi, o günkü zor koşullar içinde bize bu bilimlerin kapısını açan ölümsüz Atatürk'ü şükranla anıyorum. Kitabı yazarken sorduğum sorularıma cevaplarını esirgemeyen ve yayınlarından yararlandığım değerli Hititologlarımız Sayın Prof. Belkıs ve Prof. Ali Dinçol çiftine, Prof. Sedat Alp'e, Prof. Muhibbe Darga'ya, Prof. Aygül Süel'e, Hocam Prof. H.G. Güterbock'a, Prof. Ahmet Ünal'a, Dr. Oğuz Soysal'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sevgili torunum Ömer Dedeoğlu'na, bilgisayarda takıldığım, yapamadığım yerlerde yardımıma koştuğu, icabında yazılarıma yardım ettiği için candan teşekkür ederim.

22 Temmuz 1999
Muazzez İlmiye Çığ

4 Sedat Alp, *Maşat-Höyük'te Bulunan Çiviyazılı Hitit Belgeleri/Hethitische Keilschrifttafelnaus Maşat-Höyük*, Ankara, 1991, TTK Yayınları, IV. Dizi, s.34. *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Ankara 1991, TTK Yayınları, IV. Dizi. s.35.

5 Aygül Süel, "Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı", *Belleten*, Ağustos 1995, c.59, sayı 225.

6 Gernot Wilhelm, *Keilschrift Texte aus Gebäude A.*, Kuşaklı-Şarişa Band I, I 1997.

RESİMLEYEN NAZAN ERKMEN'İN KISA ÖZGEÇMİŞİ

1945 yılında doğdu. Lise eğitimini Arnavutköy Amerikan Kız Koleji, lisans, yükseklisans ve doktora eğitimini Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu ve Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü'nde tamamladı. Uzun yıllar Boğaziçi Üniversitesi'nde yönetici olarak çalıştı. 13 kişisel sergi açtı. Yurtiçinde ve yurtdışında 40'a yakın karma sergiye katıldı. Çocuklar ve büyükler için 80'nin üstünde kitap resimledi. Bunun yanı sıra sayısız kitap kapağı, afiş, aktüel ve kültürel dergi illüstrasyonları yayımlandı. 1998 ve 2000'de Japonya ve Bratislava "Selected Worlds Illustrators Biennali"ne (Seçilmiş Dünya İllüstratörleri Bienali) seçildi. Posta Genel Müdürlüğü tarafından üç set uluslararası intercept pulu basıldı. Yayımlanmış olan pek çok makale ve konferansı bulunmaktadır. Türk İllüstratörler Derneği, Çocuk Edebiyatı Araştırma Derneği, Kadın Eserleri Kütüphanesi yönetim kurulu ve genel kurul üyesidir. Halen Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü öğretim üyesi, Dekan Yardımdcı ve illüstratör olarak görev yapmaktadır.

Ödülleri:

1) Redhouse Kitap Resimleme Ödülü, 1986; 2) Kültür Bakanlığı Kitap Resimleme Ödülü, 1.lik ödülü, 1992; 3) Kültür Bakanlığı

Afiş 1.lik ödülü, 1992; 4) Asya Çocuk Kitabı Çizerleri Uluslararası Kitap Resimleme Yarışması, Japonya, Noma Concours, Unesco, Mansiyon, 1993; 5) Mimar Sinan Üniversitesi-Eczacıbaşı AIDS Afiş Yarışması, 3.lük ödülü, 1993; 6) Türkiye Büyük Millet Meclisi 75. Yıl Afiş Yarışması, 3.lük ödülü, 1995; 7) Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı Eflatun Cem Güney Kitap Resimleme Yarışması, Mansiyon, 1996; 8) TBMM Afiş Yarışması Ödülü, 1997; 9) PEN Yazarlar Derneği Kitap Resimleme Ödülü, 1999; 10) TBMM Afiş Yarışması, Mansiyon, 2000.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT ÜLKESİNE DOĞRU

HİTİT ÜLKESİNE DOĞRU

İştar, annesi ile birlikte Haydarpaşa İstasyonu'na geldiğinde, büyük bir sevinç ve heyecan içinde adeta uçuyordu. Nihayet aylardan beri beklediği an gelmişti. Annesi, o yıl Boğazköy kazısına giderse, onu da götürmek için söz vermişti. O artık 14 yaşındaydı ve ortaokulun son sınıfına, hem de birincilikle geçmişti. Bu seyahati hak etmişti doğrusu.

İştar, arkadaşlarına kazıya gideceğini söylediğinde, ona, "Ne kazısı, mezar kazısı mı, çukur kazısı mı gideceğin yer" diye öyle gülmüşlerdi ki, onlara bunun eski kültürleri, yerleşim yerlerini bulmak için bilimsel bir kazı, yani "arkeolojik kazı" olduğunu anlatmaya çalışmışsa da, "Onları bulunca ne olacak sanki!" diye dudak bükmüşlerdi ona. Böyle söylemekte haksız da değillerdi. Çünkü, Türkiye'de arkeoloji biliminin okutulması ve kazılar yapılması Cumhuriyet'ten sonra başlamış olduğundan, henüz halk arasında arkeolojinin ne demek olduğu ve önemi bilinmiyordu.

İştar, annesi ile çok gururlanıyordu. Bunda da yerden göğe kadar haklıydı. Kızların yeni okutulmaya başladığı yıllarda, anneannesi annesini Ankara'ya yeni açılan fakülteye göndermiş; annesi de büyük bir başarıyla orada Sumer, Hitit yazılarını ve dillerini öğrenerek, İstanbul Arkeoloji Müzelerine Çiviyazıları Uzmanı olarak atanmıştı.

Annesini çok seviyordu İştar. Onun sakin, sevecen hali, hiçbir zaman yüzünden eksilmeyen gülümsemesi; diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nda şehit düşen, yüzünü bile tanımadığı babasının

yokluğundan duyduğu ezikliği yansıtan bakışları ona büyük etki yapıyor, hiç kopamayacak bir bağ, candan bir sevgi ile annesine bağlanıyordu.

Trenin kalkma zamanına çok az kalmıştı. İstasyona geldiklerinde kendilerini ve bavullarını zor attılar içeri. Kompartımana yerleştiklerinde derin bir nefes aldılar. Artık istasyonda koşuşanlar, itişip kakışanlar onları ilgilendirmiyordu. Biraz sonra hırıltılarla tren yola koyuldu. Önlerinde çok uzun bir yolculuk vardı. Ne yazık ki, trende yataklı vagon yoktu. Buna rağmen İştar, bu yolculukta annesi ile uzun süre baş başa kalabileceği için pek sevinçliydi. İkisinin de evde oturup konuşmaya zamanları olmuyordu. Gündüzleri biri görevde, diğeri okulda, akşamları da anne ev işleriyle, kızı da dersleriyle meşguldü.

Gidecekleri Boğazköy'de uzun zamandan beri Alman arkeologlar tarafından kazı yapılıyordu. İştar'ın annesi Hatice Kızılyay da, kazıda Türk hükümetinin denetleyicisi olarak görevlendirilmişti.

İştar'ın şimdi en büyük merakı, Almanlar burada kazı yapmayı nasıl düşünmüş ve bulmuşlardı? Almanya neresi, Anadolu'nun ortasındaki Boğazköy neresi? Ne işleri vardı orada? Ne bulmayı umut etmişlerdi? Bunları daha önce hiç düşünmemişti İştar. Şimdi yolculuk kesinleşince sorular durmadan aklına geliyordu.

İstasyondan ayrıldıklarından itibaren pencerden dışarıyı gözlemek İştar'ın pek hoşuna gitmişti. İstanbul'da yaşadıkları halde, ilk kez görüyordu buraları. Fenerbahçe, Caddebostan, Erenköy, Bostancı ve Suadiye'den geçerken, yeşil ağaçlar arasında bazısı terk edilmiş, bazısı harap olmuş görünen köşkler, konaklar onu pek etkilemişti; vaktiyle kim bilir ne kadar güzeldi bunlar diye düşündü. Annesine, "Anneciğim, bu güzel binalara neden hiç bakılmamış acaba?" diye sordu. Annesi, "Kızım, bunların sahipleri Osmanlı Devleti tarafından çeşitli unvanlar ve bol paralar verilen mutlu azınlıklardı. Savaşlar, Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Cumhuriyet'in kurulması arasında sahiplerinin kimisi öldü, kimisi o eski pa-

rasal gücü bulamadığından yapılara bakamadı" diye cevap verdi. İştar, "Keşke bunlar onarılabilse de yok olmasalar" dedi.

Vaktiyle bunların içinde uzun etekli, daracık belli, rengârenk giysilerle salına salına gezen genç hanımlar; zenci dadılarıyla bahçelerde koşuşan çocuklar; evin en güzel odasında pamuklu hırkaları, beyaz baş örtüleriyle oturan büyük hanımlar; takkeli uzun gecelikli büyük beyler; onlara hizmet eden halayıklar İştar'ın birer birer gözlerinin önünden geçiyordu. Bunları, o hiç görmemişti, ama romanlarda okumuştu. Diğer tarafta sanki gökle birleşmiş gibi görünen masmavi denize de bakmaya doyamıyordu. Bir doğa harikası olarak düşündüğü bu denizin bambaşka bir değeri ve önemi vardı. Onun için, "Ne mutlu bize, üç tarafı denizle çevrilmiş dünyanın en güzel yerinde ülkemiz" diyordu. Bir müddet sonra tren kıvrıla kıvrıla akan bir nehre paralel gitmeye başladı. İştar, "Bu nehrin adı ne?" diye sordu. Annesi, "Sakarya kızım. Kurtuluş Savaşı'nda düşmanın bu nehri geçip Anadolu içlerine yürümesini önlemek için, başta kırık kaburgasıyla Atatürk olmak üzere, askerlerimizin gecelí gündüzlü 22 gün ölüm kalım savaşı yaptığı topraklar bunlar" dedi. İştar, "Kim bilir ne kanlar döküldü, ne canlar gitti, ne kadar çocuk babasız, ne kadar kadın kocasız, ne kadar ana baba evlatsız kaldı, vatanımız uğruna onları hep teşekkürle anmalıyız" diye düşündü kendi kendine.

Eskişehir sınırına gelinceye kadar yemyeşil ağaçlıkları, sebze bahçelerini ve tarlaları seyretmekle vakit geçirdi. Bahar bitmiş, yaz başlamıştı. Bir renk cümbüşü içindeki kır çiçeklerini gördükçe, trenden atlayıp onları toplamak geliyordu içinden. Doğa ne kadar güzeldi. Uzaktan görünen dağların tepelerinde beyaz kar izleri gözüne çarptı; demek henüz karlar tam olarak erimemişti. Birden dağa tırmanmak geldi aklına, "Ama ne güzel olur dağa çıkmak" dedi kendi kendine. "Her yükselişte yeni bir görüntü ile karşılaşır, göğe yaklaşmış gibi hissedersin kendini" diye düşünürken, birdenbire sanki dağdan düşüyormuş gibi oldu ve titreyerek annesine sarılıver-

di. Annesi de kızına bütün sevgi ve şefkatiyle sarılarak "Ne var, ne oldu?" dedi. İştar durumu anlatınca ikisi birden kahkahalarla gülmeye başladılar.

Zaman geçtikçe etraftaki ağaçlıklar, yeşillikler azalmaya, göz alabildiğine kırsal bir bölge içinde gitmeye başladılar.

Dışarıda İştar'ı ilgilendiren pek bir şey kalmamıştı. O annesine, "Bu tren ne zaman yapılmış acaba?" diye sordu. "Kızım bu çok uzun bir öykü" dedi annesi. "Geçen yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü anlayan Avrupalılar, Anadolu'yu içinden elde etmek için, Sultan'a, İstanbul'dan Bağdat'a (Bağdat o zaman Osmanlı Devleti'nin elindeydi) böyle bir demiryolu yapmayı önermişler. Yapacakları yolun her iki tarafından 200'er kilometrelik arazi de onların olacakmış. Osmanlı Devleti'nin parası yok ki, kendi yaptırsın. Her tarafa borçlanılmış. Uzun tartışmalar, pazarlıklardan sonra, yalnız işletmesi Almanlara verilmek koşuluyla, yapılmaya başlanan tren yolu 21 yıl sonra Ankara'ya ulaşmış. İstanbul'dan Ankara'ya araba ile 10 günde gidiliyormuş. Trenle 3 günde gidilmeye başlanmış. Vagonlar, zeytinyağı kandiliyle aydınlatılıyormuş. Cumhuriyet'ten sonra (tren idaresini devletimiz aldı) yapılan birçok değişiklikle, İstanbul-Ankara arası 10 saate indi. Bu arada yeni yollar da yapıldı. Belki gelecek yıllarda daha çabuk gidilme olanağı bulunur" diye bitirdi sözünü annesi. İştar, öyle yorgun hissediyordu ki kendini. Halbuki annesinden öğrenmek istediği o kadar çok şey vardı ki. Annesinin omzuna dayadığı başı ağırlaşmaya başlayınca, annesi yavaşça onu dizlerine koydu. Kızı uyanmasın diye kımıldamaya korkuyordu. Kendisi de yol hazırlığı ve heyecan içinde çok yorulmuştu. Onun da oturduğu yerde içi geçti. Trenin tıkırtıları arasında yarı uyur yarı uyanık Ankara'ya, oradan da son istasyon olan Çelikli'ye geldiklerinde, hemen hemen gece yarısı olmuştu.

Küçük bir istasyon binasının önündeki solgun birkaç ışık dışında her taraf kapkaranlıktı. Bavullarıyla birlikte trenden indiler, etrafta kimseler görünmüyordu. Geceyi nerede geçireceklerini bilmi-

yorlardı. Annesi istasyon memuruna kendisini tanıtıp, geceyi geçirebileceklleri bir yer bulup bulamayacaklarını sordu. Yakın bir otel olduğunu öğrenince çok sevindiler. İstasyonda bunların yer sorduğunu duyan bir delikanlı yanlarına yaklaşarak, "Sizi otele kadar götürebilirim" dedi. Annesi gece karanlığında, ıssız bir yerde, yabancı biri ile gitmekten korktuğu halde, başka seçenek olmadığından korkusunu belli etmemeye çalışarak delikanlının teklifini kabul etti. Genç adam bavulları aldı. Nereye bastıklarını bilemeden büyük bir dikkatle yürüyerek, hana benzeyen bir binaya geldiler. Otelde kalabilecekleri oda bulunduğunu öğrenince sanki dünya onların oldu. Annesi, kendilerini getirene para vermek isteyince, o şiddetle karşı geldi ve onun "Siz bizim misafirimizsiniz, nasıl sizden para alabilirim" demesi her ikisini de şaşırttı. Annesi ondan korktuğu ve fazla para isteyeceğini düşündüğü için pek utandı ve "Neden ben bizim Anadolu insanımızın böyle olacağını düşünemedim" diye çok üzüldü. Ne yapsın, İstanbul'daki kapkaççılardı onu böyle düşündüren. Otelin boş odasına girdiklerinde şaşırıp kaldılar. Çünkü, odada en az on yatak vardı. "Bundan sonra gelen olmaz buraya" diye otelci onları oraya bırakıp gitti.

Böyle çok yataklı kocaman bir yere girince yine bir korku aldı onları. Anne kız yatakların altını aradılar. Korkulacak bir şey olmadığını anlayarak hemen kendilerini yataklara attılar. Yorgunluk ve uykusuzluktan, çarşaflar kirli mi, temiz mi onu bile düşünecek gibi değillerdi. Ertesi sabah eski bir otobüsle Boğazköy'e gittiler. Yolda İştar'ı en çok Kızılırmak Nehri ilgilendirdi. Her zaman ona neden Kızılırmak dendiğini düşünürdü. Üzerindeki köprüden geçerken, suların gerçekten kırmızıya çalar bir renkte olduğunu görünce, bu adı ona koyanlara hak verdi. Annesi İştar'ın sulara dikkatle baktığını görünce, "Kızım, sana Hititlerin bu nehre verdikleri adı söyleyeyim: *Maraşantiya*" dedi. İştar ilk olarak Hititçe bir kelime öğrenmişti.

Boğazköy, Çorum'un Sungurlu ilçesine yakın bir yerdi. Oraya vardıklarında İştar biraz şaşırdı. Bol ağaçlı, ormanlık bir yere git-

tiklerini sanmıştı. Fakat henüz köyün bulunduğu ovanın ne kadar ağaçlı ve yeşil olduğunu görmemişti.

Onları kazı yerinin bekçisi Ahmet Ağa bekliyordu. Hemen bavullarını alıp, iki katlı oldukça büyük bir konağa geldiler. Konağın önündeki bahçe oldukça ağaçlıktı. Binanın orta kısmına gelen yerde 6-7 basamaklı bir merdiven vardı. Köyün ağası Şahin Bey'in evi olan bu konak, kazı yapanlar tarafından kiralanmıştı. Merdivenlerden üst kata çıktıklarında, Ahmet Ağa "İşte sizin odanız" diye bir kapı açtı. Oda oldukça büyüktü; içinde iki yatak, bir de duvar içinde yüklük denilen dolap görünüyordu. Pencerelerdeki uçları işli perdelerin açık olan kısımlarından, taşlık, kuru bir tepe görünüyordu. Eşyalarını yerleştirip aşağıya indiklerinde, kazı için gelenlerin kendilerini beklediklerini gördüler. Onların, annesi ile Almanca konuştuklarını duyunca, İştar, "İyi ki okulda Almanca derslerine girmişim" diye sevindi. Ne konuştuklarını pek anlamıyordu, ama hiç olmazsa dile tamamıyla yabancı değildi. "Onları dinlerken, Almancamı ilerletirim" diye düşündü, sonra da "kendi dilinden başka dili bilmek ne kadar iyi, insan ikinci bir kimlik kazanıyor, keşke daha başka diller de öğrenebilsem" diye düşündü İştar.

O arada İştar'ın yaşlarında bir köylü çocuğu yanlarına geldi. Bekçi Ahmet Ağa, "Bak kızım, bu benim oğlum Osman. O da senin gibi ortaokula gidiyor, ikiniz arkadaşlık ederseniz, sıkılmazsınız" dediğinde, İştar'a dünyalar verilmiş gibi oldu. Kendi yaşında bir arkadaş bulmak ne kadar iyiydi. Yalnız onunla arkadaşlık edebilecek miydi, huyları uyacak mıydı, çocuk ona bir sululuk yapar mıydı diye düşünmekten kendini alamadı. Fakat, daha sonraları onun hakkında böyle düşündüğüne ne kadar canı sıkılmış ve üzülmüştü. Çünkü, çok geçmeden Osman ona bir arkadaştan fazla dost gibi olmuştu. Ne kadar iyi anlaşmışlardı. Osman ona, "Nasıl olsa bugün kazı başlamayacak, istersen gel seni gezdireyim" deyince, büyük bir sevinçle kabul etti teklifi. Önce köyün içinde akan küçük derenin kenarına gittiler. Etrafında birkaç ağaç olan bu derenin ter-

temiz bir suyu vardı. Köy evlerinin etrafını dolaştılar. Osman, evlerinin önünde oturan köylü kadınlara sürekli olarak, "Fatma Teyze, Ayşe Abla" diyerek yanaşıp, İştar'ı, "Komiserimizin kızı" diye tanıştırıyordu. Onlar da büyük bir sevecenlikle, "Hoş geldin, bize de buyrun" sözleriyle onu evlerine davet ediyorlardı. İştar, güleryüzlü, sevecen, gördüğünü öğrenmeye ve tanımaya çalışan bir kızdı. Bu yüzden köylülere çabuk alışacağını, onlarla dost olacağını anlamış ve "Burada İstanbul'dan daha iyi vakit geçireceğim" diye karar vermişti.

Osman, "Biliyor musun, ben her yaz vaktimin büyük kısmını kazı yapanların yanında geçiriyorum. Onları izlemek öyle zevkli oluyor ki, yerler kazılırken, bir çömlek parçası veya bir yazılı belge çıkınca işçilerin sevincini görme. Çünkü, önemli bir parça bulduklarında bir bahşiş alacaklarını bilirler.

Eve döndüklerinde, öğle yemeği vakti gelmişti. Osman, "Eğer yorulmadıysan, öğleden sonra seni, çok sevdiğim Yazılıkaya'ya götürürüm" dedi. İştar o kadar sevinçliydi ki, her ne olursa olsun Yazılıkaya'yı bir an önce görmek istiyordu. "Yemekten sonra biraz dinlenir ve hemen gideriz" diye söz verdi.

İştar'ın İstanbul'dan yola çıkarken, Almanların buraları nasıl buldukları merakı buraya gelince daha da artmıştı. Annesi ile dinlenmek üzere odalarına girdiklerinde, İştar hemen annesine soruları arka arkaya sormaya başladı. Anadolu'nun ortasında çorak ve kayalık bir tepenin bu kadar önemli bir yer, Hititlerin başkenti olacağı nasıl bilinmişti. Doğru dürüst yolu, barınacak bir yeri olmayan burada, kazı yapmaya nasıl gelmiş ve başlamışlardı Almanlar?

Annesi, "Bu çok uzun bir öykü, fakat sana kısaca anlatmaya çalışacağım" dedi. "Tevrat'ta Het oğulları denilen bir milletten söz ediliyordu."

"Anne Tevrat nedir?" diye sordu İştar.

"Tevrat, Musevi ve Hıristiyanların din kitabı, bizim Kur'an gibi. Bilginler hep merak etmişler, 'Het oğulları hangi millet, nerede ya-

şamışlar, varlıkları ne kadar sürmüş' diye. Mısır hiyeroglif yazılarının çözülmesiyle, onların kimliklerini belirten küçük bir kapı açılmış. Hiyeroglif yazısının ne olduğunu biliyor musun?" diye sordu annesi.

"Evet, istenileni resimle yazmak, değil mi?"

"Evet öyle" dedi annesi ve sözünü sürdürdü:

"Mısır'da Karnak Mabedi'nin duvarında hiyeroglif yazısıyla yazılmış bir kitabede, Het oğullarından, onlarla yapılan bir savaştan ve bu savaşın sonundaki antlaşmadan söz edildiği okundu."

İştar, "Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen tabletteki antlaşma mıydı?"

"İyi bildin kızım. Hititler aynı antlaşmayı, bir de gümüş tablete yazdırdıklarını bildirmişler, ama o bulunamadı. Yine geçen yüzyıl Mısır'da El Amarna denilen yerde yapılan kazılarda, çiviyazısıyla yazılmış birçok mektup bulunmuş."

"Hangi dilde yazılmıştı bunlar?" diye sordu İştar.

"Onlar ve tablet üzerine yazılan antlaşma, o zamanın uluslararası dili olan Akadca idi. Bunlar arasında aynı yazıyla, fakat o güne kadar hiç bilinmeyen bir dilde Arzava Kralı'ndan gönderilmiş bir mektup çıkıyor. Bu kez bilginler bunun hangi millete ait olduğunu düşünmeye başlamışlar. Diğer taraftan, Batı'dan gelen birçok gezginci, Anadolu'nun ve Suriye'nin çeşitli yerlerinde Mısır yazısına benzer, fakat aynı olmadıklarını söyledikleri yazılar buluyorlar ve onları kopya ederek yayımlıyorlar. O zaman fotoğraf da yok. Bu buluntularda ilginç bir olay bizi bir hayli güldürmüştü."

"Neydi anne o ilginç olay?" diye sabırsızca sordu İştar.

Annesi, "Suriye'de bir cami yapılırken, duvarına bu yazıyla yazılmış büyük bir taş bloku da koymuşlar. Oradaki halk, her nasılsa, bu taşın göz ağrısına iyi geldiğine inanmış. Belki de birisi laf olsun diye böyle söylemişti. İnsanlar gözlerinde rahatsızlık olunca, gelip o taşa elini, yüzünü sürüyormuş. İnanır mısın, bu sürünmelerden taşın yüzü cilalanmış gibi parlamış" diyerek İştar'ın sorusunu yanıtladı.

"Hani müzedeki Suriye'den gelmiş, ölü konan taştaki insan başının yanakları da bu sebepten parlamamış mıydı?" dedi İştar.

"İyi hatırladın. O da bu taş gibi hastalıklara iyi geliyor diye el sürmekten aşınmış. İşte eğitimsiz insanların söylenenlere düşünmeden inandıklarının somut örnekleri bunlar. Evet nerde kalmıştık?"

"Gezgincilerin buluntularından söz ediyordun."

"Anadolu'yu gezenler, burada ve buraya yakın Alacahöyük'te kalın şehir duvarlarını, kapı yerlerindeki heykelleri, köylülerin Yazılıkaya dedikleri birçok duvar kabartmaları olan yeri, onların yanında da aynı hiyeroglif yazısını görüyorlar. Bütün bunların ışığında, buranın çok önemli bir yer olduğuna karar veriliyor ve kazıya başlanıyor. İlginç olanı, ilk kazdıkları bir tapınak kalıntısında bir yığın çiviyazılı tablet çıkması. Bir de bakıyorlar ki, bu tabletlerin dili de Mısır'da bulunan mektubun dilinde. Böylece buraların bir Hitit ülkesi, Boğazköy'ün de onun başkenti olduğu kanısına varıyorlar."

"Kazılar ne zaman başlamış burada?"

"İlk kazı 1906 yılında yapılmış ve 1912'ye kadar sürmüş. 10 bin kadar tablet bulunmuş o kazılarda. Birinci Dünya Savaşı çıkınca kazı durmuş. Almanlar çıkan tabletleri temizlemek, okumak ve yayımlamak üzere, devlet kararıyla Almanya'ya götürmüşler. Yazıları Sumer çiviyazısıydı, ama dili başkaydı. Yayımlanan tabletlerden bir Çek bilgini 1915'te dili çözmeyi başardı. Bundan sonra Avrupalı bilginler bütün gayretleriyle, bir taraftan tabletlerin kopyalarını, diğer taraftan çevirilerini yaparak, Hititlerin tarihi kültürü, yaşamları hakkında inanılmaz bilgileri çıkarıyorlar. Savaşlar yüzünden ara verilen ve 1931 yılından itibaren, Atatürk'ün izniyle yeniden başlayan kazı bugüne kadar sürmekte, belki de daha yıllarca sürecektir ve her buluntu yeni bilgiler getirmektedir."

"Peki, dil nasıl çözüldü anne?" diye sordu İştar.

"O ayrı bir konu. Şimdi çok uykum geldi. Biraz uyuyup dinlenmek istiyorum" dedi annesi.

YAZILIKAYA'YA GİDİŞ

İştar'ın bir türlü uyku girmiyordu gözüne. Aklı Yazılıkaya'ya gitmekteydi. Hemen yavaşça kalkıp aşağıya indi. Osman'ı kapıda buldu. İki çocuk büyük bir neşe içinde yola koyuldular. Osman, "Yazılıkaya epeyce uzak, yolu da yokuş, çok yorulacaksın" dedi.

İştar, kendini öyle güçlü hissediyordu ki, hemen "Hiç de yorulmam!" dedi. Yokuşu çıkmaya başladıklarında, Osman, "Biliyor musun İştar, Hititler yeni yıl bayramlarında, ölü törenlerinde, önde, ellerindeki yere vurunca ses çıkaran güneş kurslarıyla rahipler ve rahibeler, arkada kral ve kraliçe, en arkada da halk, bu yoldan giderlermiş. Kim bilir ne görkemli yürüyüştü onlar!" dedi.

İştar, "Rahiplerin ellerindeki güneş kursları bana bizim mehter takımındaki çıngıraklı sopaları hatırlattı. Belki onlarla birlikte çalgıcılar da vardı. Onlar çalgılarını çalarken, güzel sesli rahip ve rahibeler de şarkılar söylüyor, ilahiler okuyorlardı" dedi.

İkisi bir ara gözlerinde canlandırmaya çalıştıkları törenlere dalmış, ses çıkarmaz olmuşlardı.

Sessizliği bozan İştar oldu:

"Annem bana Yazılıkaya'yı anlatmaya çalıştı, ama onu bir türlü gözümde canlandıramamıştım. Şimdi kendim göreceğim diye çok seviniyorum" dedi. Konuşurken yokuşu nasıl çıktıklarını anlayamadılar. Yol kayadan bir duvarla sona erince "İşte geldik" dedi Osman, "şimdi kayalar arasında, oda gibi bir yere gireceğiz". Osman, eliyle işaret ederek, "Bu taraftakine A odası veya batı kaya odası,

bu taraftakine de B odası veya doğu kaya odası diyorlar. Biz önce A bölmesine gireceğiz. Gördüğün gibi bunun girişi oldukça geniş" dedi. İçeriye girdiklerinde, İştar koca kayaların yüzlerine yapılmış insan kabartmalarını görünce birden şaşırdı. Onun şaşkınlığını fark eden Osman, büyük bir gururla öğrendiklerini anlatmaya başladı:

Osman: "Ben saydım, burada tam 64 tane Tanrı ve Tanrıça kabartması var."

İştar: "Ne kadar çokmuş bunların Tanrıları!"

Osman: "Duyduğuma göre sözde 1 000 Tanrıları varmış. Bak! Bak! Bizi ilk karşılayanlar Tanrıçalar" diyerek sağ taraflarındaki kabartmaları gösterdi Osman, "görüyorsun ya hepsi insan boyundan daha büyük yapılmış. Onların önünde boğa üzerinde durana bak, bu baştanrıça Hepat imiş. Arkasında duran kısa boylu erkek ise onun oğlu."

İştar: "Tanrıçaların giysileri ne ilginç! Üst kısımda uzun kollu bir bluz, altlarında pilili gibi bir etek, bellerinde bir kemer. Bugün de aynı giysiler var. Başlarında eski fesler gibi bir başlık, ama bunlar daha yüksek. Hepsinin küpeleri de var."

Osman: "Annem söylüyordu, eskiden Çorum'da kadınlar böyle başlık giyerlermiş. Başlığın etrafına elmaslı iğneler takılırmış. Tepesinde de sıra ile dizilmiş altınlar bulunurmuş."

İştar: "Desene Hitit modası günümüze kadar sürmüş. Baştanrıçanın karşısındaki iki adamın omuzlarına ayaklarını koymuş olan kimmiş?"

Osman: "O da Fırtına Tanrısı imiş. Adı da Teşup. Onun arkasında iki dağ üzerinde durandan öndeki Hava Tanrısı, arkasındaki Tahıl Tanrısı imiş."

İştar: "Sen bunları nasıl öğrendin?"

Osman: "Buraya gelen yabancıları genellikle ben gezdiriyorum."

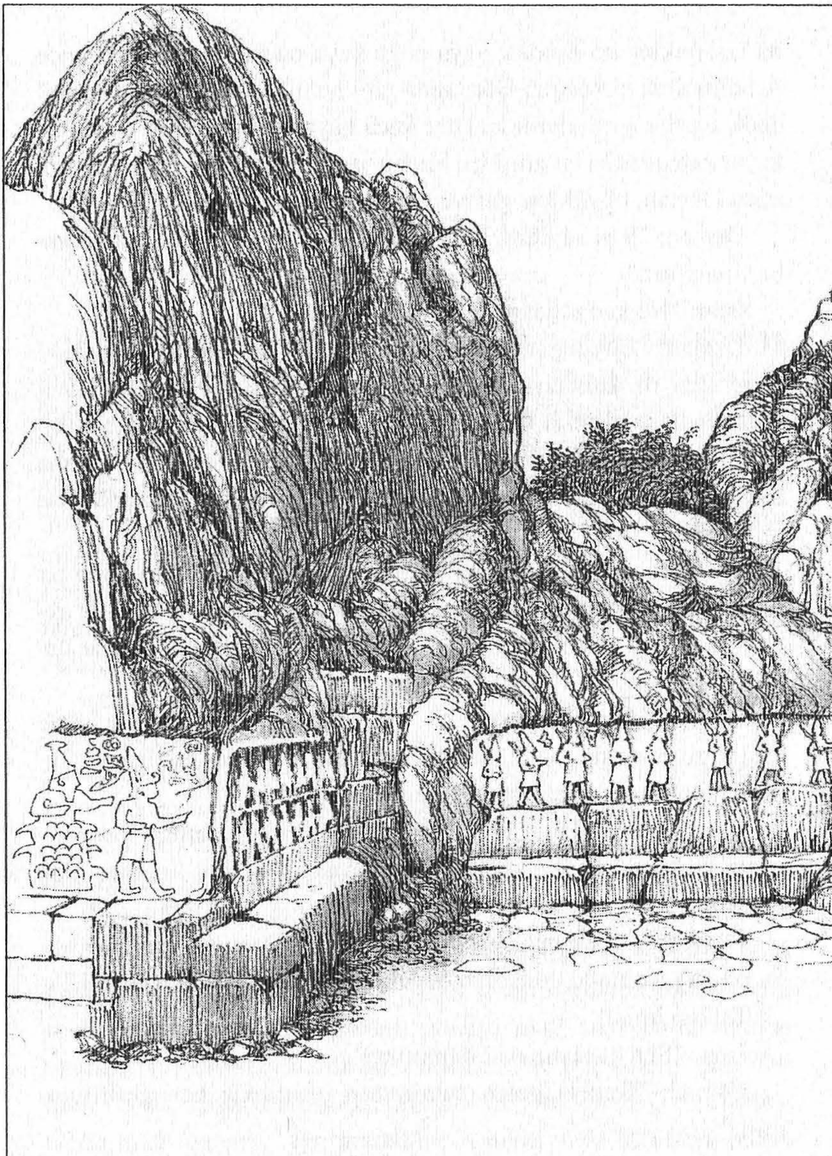

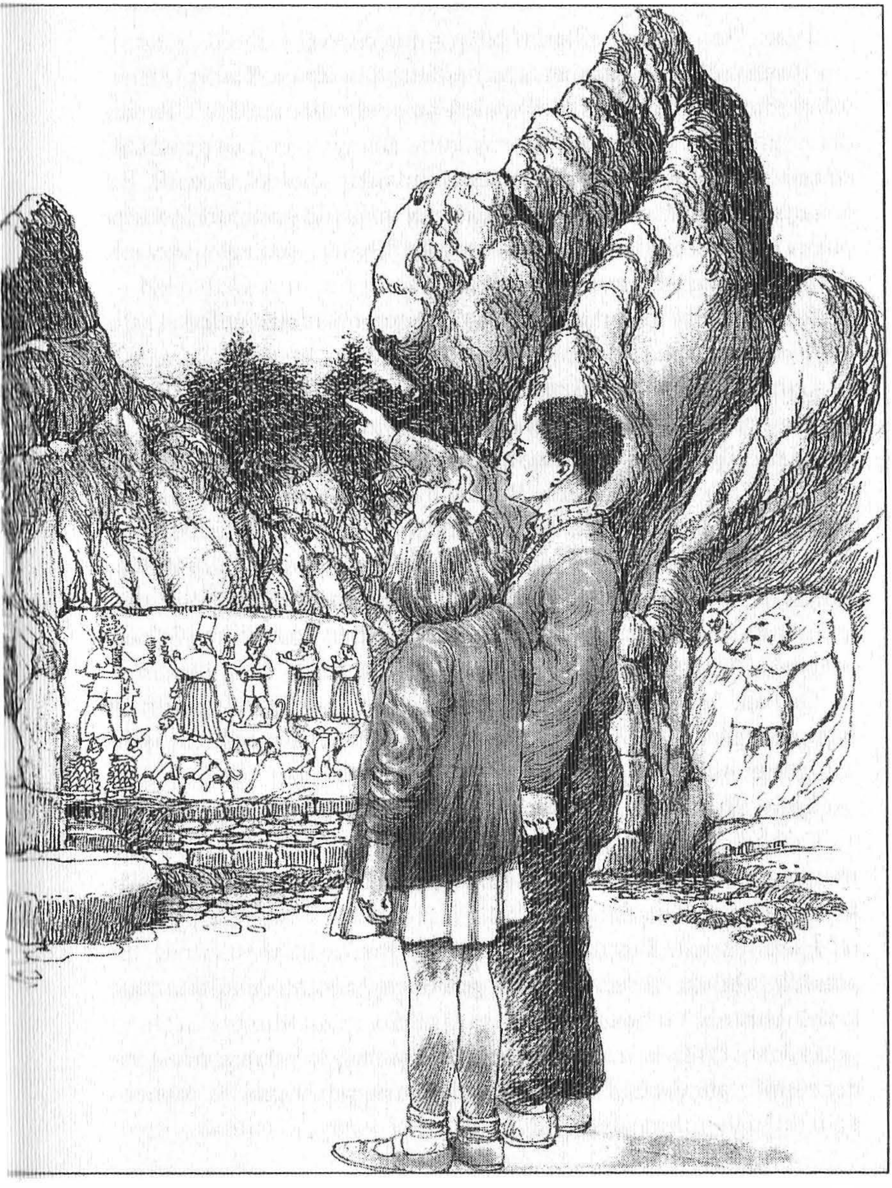

İştar: "Sen onların dillerini biliyor musun ki?"

Osman: "Okulda Almancaya başlamıştım. Tanrı, Tanrıça, kapı, aslan gibi burada geçerli kelimeleri araştırıp ezberledim. Bilemediklerimi kazıda çalışanlara soruyorum. Burayı görmeye gelenleri, sırayla gezilecek yerlere götürmem bile onlar için çok önemli. Bu koca yerde nereden nereye gideceklerini ne bilsin insanlar! Burada, onları gezdirecek özel bir kimse yok ki! Böylece yaz aylarında biraz para da kazanıyorum."

İştar: "Anlattıklarına göre buraya hep yabancılar geliyor galiba?"

Osman: "İyi bildin. Hem de ellerinde buraya ait kitaplarla geliyor ve her gördüklerini karşılaştırıyorlar yazılanlarla."

İştar: "Eğitimli insanların hali başka. Koca Türkiye'de kaç kişinin haberi var ki Hititlerden, Boğazköy'den ve kazılardan!"

Bunları konuşurken, Osman yanına yaklaştıkları bir kabartmayı göstererek, "Bu Hava Tanrısı imiş. Başında sivri bir külah var. Külahın üzerindeki çıkıntılar, onun Tanrı olduğunu gösteriyormuş. Çıkıntılar ne kadar çoksa, Tanrı o kadar büyük ve önemli imiş" dedi.

İştar: "Mevlevilerin külahı gibi."

Osman: "Kıyafet kanunu çıkmadan önce, halkımız arasında bu biçim keçeden külahlar giyilirmiş. Bazen çobanların başında aynısını görüyorum."

İştar: "Bu Tanrı neden iki kişinin omuzlarına çıkmış?"

Osman: "Sözde onlar dağı simgeliyormuş. Eteklerinin ön kısmında diş diş çizgiler var ya, onlar dağ. Hititlerde dağ ve kayalar kutsal sayılıyormuş."

İştar: "Erkek Tanrıların giysileri de bir başka. Üstlerinde bir gömlek, altında dizlerine kadar gelen kısa pantolon, ayaklarında kıvrık burunlu bir papuç."

Osman: "Biliyor musun, onların bu giysileri de yakın zamana kadar sürmüş buralarda. Dedemin paçaları kısa, şalvar gibi bir pantolonu olduğunu ninem söyler."

İştar: "Zeybeklerin kıyafeti gibi."

"O kıvrık burunlu pabuca biz 'çarık' diyoruz. Hâlâ buralarda giyiliyor. Eskiden halkımızın ayağında yalnız çarık varmış" diye ekledi Osman.

"İnsanlar binlerce yıldan beri bu topraklara gelip gittikleri halde, aynı kıyafetlerin sürmesine şaşmamak elde değil. Bu erkek Tanrılar arasında, ellerinde bir nesne taşıyan garip görünüşlü iki figür var."

Ne olduklarını, ne taşıdıklarını biliyor musun?" diye sorunca İştar, Osman "Neden bilmeyecek mişim?" der gibi bir tavır alarak, "Onlara boğa adam diyorlar. Sözde yeri simgeleyen bir çıkıntı üzerinde durarak göğü taşıyorlarmış" dedi.

"İlginç" dedi İştar ve "erkeklerin ellerinde de bize hiç yabancı gelmeyen, orak, topuz, hançere benzeyen ucu kıvrık kılıçlar görüyorum".

Osman: "Gel şunlara bak" diye İştar'ı kadın ve erkeklerden oluşan bir grubun yanına çekti ve "bak, şurada, omuzlarında kanat gibi bir şeyler çıkmış, başında da erkeklerin külahına benzer başlığı olan var ya, o Aşk ve Bereket Tanrıçası Şauşka, diğer adı İştar. Arkasındaki pilili etekli, başları örtülü iki küçük kadın da Tanrıça'nın fahişeleri imiş."

İştar: "Ha, anladım. Annem Sumerlilerde, özellikle Aşk Tanrıçası İnanna'nın mabetlerinde böyle fahişeler olduğunu söylemişti. Onlar da diğer kadınlardan ayrılmaları için başlarını örtmek zorunda imiş. Onlardaki bu gelenek Hititlere de geçmiş demek."

Osman: "Bizdeki kadınlar da başlarını örtmüyor mu? Onlar bilseler örtünün neyi anlattığını, herhalde örtmezlerdi başlarını değil mi?! Bak bu kadınların arkasında oturan da Ay Tanrısı. Başlığında hilal şeklinde Ay'ı görüyor musun? Ondan sonraki de Güneş Tanrısı imiş. Başında takke şeklinde bir başlık, üzerinde uzun bir giysi ve şal biçimindeki mantosu ile diğer Tanrılardan ayrılıyor. Krallar törenlere Güneş Tanrısı'nın kıyafetinde giderlermiş. Bak, Tanrı'nın başının üstündeki güneş kursu onun simgesi imiş."

İştar, dalmış bir şekilde onları incelerken, Osman, "Burayı gezip bitirdik, şimdi B bölümüne gideceğiz; yalnız dikkat et! Kayaların arasına sıkışıp kalma" dedi.

İştar hayretle, "Yoksa öyle bir tehlike mi var?" demekten kendini alamadı. Osman gülmeye başladı ve "Yok canım şaka yaptım. Yalnız gerçekten dar bir geçitten geçeceğiz o kadar!" dedi.

İştar, "Ben, erkek Tanrılar sırasından başlayarak sırayla hepsine yeniden bakmak istiyorum" diye erkek Tanrıların bulunduğu tarafa yönelince Osman da onu izlemek zorunda kaldı. İştar, Tanrıları birer birer sayıyor, bir taraftan da yüksek sesle görüntülerini anlatmaya çalışıyordu. "1-12'ye kadar olanlar hep aynı görüntüde. 13, 14, 15. Tanrılar eteklerine ve boynuzlu başlıklarına göre dağ Tanrıları idi." İştar saymasını sürdürerek, "21, 23, 24 numaralı Tanrıların elinde birer topuz var. 20, 22, 24, 26 numaralı Tanrıların üzerinde bir bacağını açık bırakan, diğer bacağını topuğuna kadar kapatan manto veya pelerin gibi bir giysi bulunuyor. 26, 27 numaralar ellerinde orak gibi bir alet taşıyor. 28, 29 göğü kaldıran yaratıklar."

Osman, "32 numaraya kadar ne oldukları bilinmiyormuş, ama 33 bir savaş Tanrısı imiş."

İştar, "38 numaralı olan arkasında iki fahişesiyle Aşk Tanrıçası Şauşka."

"Bu fahişelerden birinin Adı Ninatta, diğerinin Kulitta olduğunu sana söylemeyi unuttum. 39. Su Tanrısı, 40 da Kumarpi olabilir" dedi Osman.

İştar, "Tanrıların ortasına geldik. Dağ Tanrılarının omzunda duran Fırtına Tanrısı Teşup 42 oluyor. 43. onun karısı Tanrıça Hepat." "44, 45 ve 46 numaralar da onların oğlu ve kızları oluyormuş" diye ekledi Osman. Bundan sonra Tanrıçaları 63 kadar sayan İştar "Tanrıçalar tam 18 taneymiş" dedi. Osman "Bunlar arasında üzerlerindeki yazılara göre adları saptananlar varmış. Örneğin 53. Su Tanrısı'nın eşi Tapkinu; 54. Ay Tanrısı'nın eşi Nikkal imiş. Kral Tuthaliya da 64. oldu" dedi Osman.

A bölümünden çıkar çıkmaz, Osman sol tarafta kayanın üzerindeki kabartmayı gösterdi: "Bak burada bir Tanrı ve Tanrıça karşılıklı oturmuş. Aralarında bir masa var. Fakat, çok silik görünüyor. Bilmem fark edebiliyor musun?"

Yaklaşan akşamın solgun güneş ışıkları, kayaları çeşitli renklere boyamış gibiydi. İştar bu ışıkların yardımıyla, yüzyıllar boyu oldukça aşınmış kabartmaları görmeye çalışırken, "Evet, evet onları görebiliyorum. Aralarındaki masa çok ilginç; bizdeki açılıp kapanan masalare benziyor" dedi.

"İyi benzettin" dedi Osman, "gerçekten öyleymiş." Konuşurken, B bölümüne gelmişlerdi. Kayalar arasındaki dar geçitten içeriye girdiler. Girer girmez iki tarafta karşılıklı yapılmış, başları hayvan, altları insan şeklinde kanatlı birer kabartma ile karşılaştılar.

Osman: "Bunlar buranın bekçileri imiş, kötü olanları içeri sokmazlarmış. 'Demon' diyorlar. Bizdeki cinin karşılığı herhalde."

İştar: "Şu eski insanlar ne garip. Bu kabartmalar nasıl sokmaz kötüleri buraya acaba!"

Osman: "Sanki bizde yok mu öyle inançlar. Boynumuza muska takıyoruz cin çarpmasın, hastalık gelmesin diye. Aynı inanç değil mi?"

İştar: "Doğru, demek yüzyıllar boyu insanların inançları pek değişmemiş. Bana kalsa eğitimsizlikten."

Osman: "Bak kayaların bu tarafında, A bölmesinde görülen erkek Tanrılar var. Onlar da aynı. Hepsi 12 tane."

İştar: "Neden 12 acaba? Yoksa bunlar yılın 12 ayını mı simgeliyor? Bunların da ellerinde orakları, başlarında külahları görünüyor. Üzerlerinde de yine zeybek kıyafeti."

İştar dalmış onları incelerken, Osman, "Gel, gel bak şuna, ne kadar büyük" dedi.

İştar, Osman'ın gösterdiği tarafa yönelip, başı külahlı, elleriyle iki aslanı ayaklarından tutmuş, ayak kısmı kılıç şeklinde upuzun bir insan kabartması görünce şaşırdı.

Osman: "Bu da kılıç Tanrısı imiş. Fakat, asıl yeraltı dünyasının Tanrısı diyorlar. Alt kısmının sivriliği 'yeri delecek' anlamına geliyormuş. Bu bölmede, ölen krallar için tören yapılıyormuş."

"Kayalardaki pencere gibi olan şu oyuklar niçin yapılmış acaba?" diye sordu İştar.

Osman, "Oralara ışık konuyormuş, yağ kandili gibi bir şey olmalı" diye yanıtladı soruyu. "Şu çerçeve şeklinde oyulmuş kayanın içindeki kabartma da, Tanrı Şarumma Kral Tuthalya'yı koruyormuş. Kral, Tanrı'nın yanında ne kadar küçük yapılmış."

İştar, "Tanrı'nın kraldan büyük olduğunu göstermek için sanırım. Bunların adlarını da herhalde hiyeroglif yazısı denilen şu işaretlerden okumuşlar" dedi İştar. Osman bunları İştar'a öğrettiğini düşünerek çok memnun oluyordu.

Sessizlik, Osman'ın, "Geç kalmadan dönelim artık" sözleriyle bozuldu. Güneş batmak üzereydi. Yavaş yavaş tepeyi inmeye başladılar. İştar, "3 500 yıl önceki koşullarda, bu kayaların yüzlerini nasıl düzeltmiş, nasıl bu kabartmaları yapmıştı insanlar?" diye düşüncelere daldı. Her figür bir sanat ürünüydü. "Hem sanat, hem teknik bir arada" dedi kendi kendine. "Acaba bunlar ne kadar zamanda tamamlanabilmişti? Kaç insan çalışmıştı? Bu şekilleri kayalara uydurmak için, önce krokilerini yapan sanatçılar mı vardı?" diye birçok soru geldi aklına. Fakat, bunları çözmesine olanak yoktu. Bu düşünceler arasında Osman ile hiç konuşmadan yerlerine gelmişlerdi bile.

KAZI BAŞLIYOR

İştar, sabahleyin gözünü açtığı zaman, yeni doğan güneşin ışıklarının tam üzerinde olduğunu gördü. Gece rahat ve deliksiz uyumasına rağmen, bir gün önceki yorgunluğun izlerini hâlâ ayaklarında hissediyordu. "Bugün kazı başlıyor, hemen canlanıp kendime gelmeliyim" diye yataktan fırladı. Aşağıya indiklerinde kazı başkanı Dr. Neve, Hitit dili uzmanı Prof. Otten ve iki asistanı kahvaltıya oturmuşlardı bile. Herkeste büyük bir heyecan vardı. Nasıl olmasın; 2 ay sürecek bu kazıda ne kadar önemli eser bulunacak, ne kadar boşa zaman harcanacak, bilinmiyordu. Bazen günlerce yapılan kazılarda bilime yarayacak önemli bir eser çıkmayabilirdi. Böylece işçilere verilen ücretin ve güneş altında günlerce bekleyerek zamanın boşa gitmesi de vardı.

Kazılarda genellikle, hele Boğazköy kazısında en çok beklenen şey yazılı belgeydi. Bir tablet parçası bulundu mu, arkası da gelecek diye büyük bir sevinç kaplardı alanı.

Bulunan kap kacak, araç gereç, heykeller, yapı kalıntıları gibi eserler, orada yaşayanların sanat yeteneklerini, yaptıkları bina türlerini (ev, saray, mabet), nasıl evlerde yaşadıklarını, kullandıkları eşyaları başka yerlerde bulunan bu tür eserlerle karşılaştırarak, bu halkların nerelere kadar yayıldıklarını saptamak mümkündür. Fakat, bunlar hep suskundurlar. Onları ancak arkeologlar konuşturmaya çalışırlar. Yazılı belgeler, bunları yapanların kendi konuşmalarıdır. Onlar, bize ülkelerinden, krallarından, savaşlarından, barışlarından, dinlerinden, inançlarından, hak ve adalet anlayışlarından,

günlük yaşantılarından haber verirler. Bu haberleri de ancak dilciler ortaya çıkarabilir. Yazılı belge yönünden Boğazköy çok şanslı. Fakat, orada bile nerede tablet bulunabileceğini saptamak kolay değildir. Bazen rastlantı sonucu ümit edilmedik bir yerden bir arşiv çıkıverir.

Kazı, büyük kalede yapılacaktı. Oraya Kral Kalesi de deniyordu. Daha önceki kazılarda, burada saray ile bazı dinsel yapıların kalıntıları bulunmuş. Bütün bu binalar, büyük bir kaya üzerine yapılmış. Tabletlere göre, sarayın kaya üzerine yapılması, Hititlilerde kayaların kutsal sayıldığından ve dağlardaki kayaların Tanrıların tahtı olduğuna inanılmasından dolayı imiş. Kaya, kralın bağımsızlığını, egemenlik gücünü simgeliyormuş.

Mis gibi tereyağı, taptaze yumurta ve güzel bir marmelattan oluşan kahvaltı tamamlanınca, kazı yapanların kimi kâğıt kalemini, kimi küçük çekiç ve fırçasını alarak yola çıktılar.

İştar, annesine, "Kahvaltıda bizim peynir ve zeytin niçin yoktu?" diye yavaşça sormadan edemedi. Annesi de, "Almanlar bizim beyaz peyniri ve zeytini yemeye alışık değiller de ondan" diye yanıtladı.

Bir süre yürüdükten sonra, kırmızı taşlarla döşenmiş bir yola geldiler.

Kafileye katılan Osman, İştar'a, "Biz şimdi Saray'a giden Kral yolunda yürüyoruz. 3 500 yıl önce, krallar kim bilir bu yoldan ne görkemli geçiyorlardı" dedi.

Osman her fırsatta, bildiklerini İştar'a anlatmaktan büyük gurur duyuyordu. O arada karşıdan gelen bazı kimseleri göstererek, "Bak bunlar kazıda çalışacak işçiler. Burada insanların yapacağı iş olmadığından, bütün köylüler çalışmak istiyor. Hepsinin alınması olanaksız. Daha çok tablet veya bir eser bulup getiren işe alınıyor. Onun için köylüler yıl boyunca onları bulmak için aranır dururlar. Onları kazıp çıkarmak yasaktır. Ancak, yağmurun veya rüzgârın etkisiyle rastlantı olarak toprak yüzüne çıkmış olanları toplayabilirler. Getirilenlerin nerede bulunduğunu göstermek zorundadırlar"

dedi Osman. İştar, "Neden buldukları yeri göstermeleri zorunlu imiş?" diye soracakken, birden, "O yerlerde kazı yapmak gerekir herhalde" diye düşündü.

Kalenin tepesine çıktıklarında, birçok duvar kalıntısı gördüler. Osman bilgiç bilgiç, "Bunlar eski kazılarda çıkarılmışlar. Babamın anlattığına göre, ilk başlarda burada çok tablet bulmuşlar. Hatta, daha Hitit dili çözülmeden çiviyazısı bilindiği için, tabletlerin birinde Hatti ülkesi ve Hattuşaş kenti kelimelerini okumuşlar ve hemen buranın Hatti krallığı ve başkenti olduğuna karar vermişler" diye buranın tarihçesini anlatıverdi.

Herkes, kazı yerine toplanmıştı. Kazı başkanı işçilere, kazıya nerelerden başlanacağını gösterdi. Bir duvar kalıntısının yıkıntılarla dolmuş kısmını yavaş yavaş kazmaya başladı işçinin biri. Orada bulunanlar büyük bir heyecanla, "Ne çıkacak acaba?" diye bekliyorlardı. Kazı yeri gittikçe derinleşiyor ve etrafa doğru genişliyordu. İşçiler büyük bir dikkatle çalışıyorlardı. Bir ara birisi, "Burada bir şey var gibi" diye seslenince, herkes o tarafa yöneldi. Kazı başkanı elindeki çekiçle yavaş yavaş kazıyı sürdürdü. Kırmızı renkte bir çanak parçası göründü. Bu kez eserin etrafını daha dikkatle açmaya çalıştı başkan. Topraklar giderilince yan yatmış, bir kısmı kırık, ağzı gaga gibi olan bir testi parçası ortaya çıkıverdi. Herkeste hazine bulmuş gibi bir sevinç... Şimdi onun kırık parçalarını bulup ona eklemek gerekliydi. Toprak açıldıkça testiye ait birkaç parça daha çıktı.

Osman hemen, "Biliyor musun, bu ağzı kuş gagası olan testiler burada çok bulunuyor. Eski Orta Anadolu'nun simgesi gibiymiş bunlar" diye sözünü tamamladı.

"Sen ne kadar çok biliyorsun Osman, gerçekten sana şaşıyorum" dedi İştar. "Eğer öğrenmek için merak edip dört kulak dinlerse, herkes bilgili olur" diye karşılık verdi Osman.

Güneş yükselmiş, hava oldukça sıcak olmuştu. Öğle zamanı yaklaştığı halde, bir testi parçasından başka bir şey bulunmamıştı.

Herkesin yüzü asılmaya başlamıştı ki, işçinin biri, "Buldum, buldum!" diye heyecanla bağırdı.

Oradakiler, "Ne buldu?" diye merakla ona doğru koştular. Küçücük bir tablet parçasıydı bulunan. Dr. Neve, üzerindeki toprakları fırçalayarak, Prof. Otten'e uzatıp, "Bakın bakalım, önemli mi?" diye tableti verdi. Bulan işçi de diğerleri kadar merakla "profesör ne söyleyecek?" diye ağzına bakıyordu. Osman, "Eğer bulunan önemliyse, bulana bir ödül verirler. O yüzden işçi o kadar dikkatle bekliyor" dedi. Profesör, "Yazılar pek okunmuyor, içleri çamur dolmuş, yazıların temizlenmesi gerek. Fakat, okunabilen birkaç işarete göre, bir bayram törenini anlatan tabletin parçası olduğu anlaşılıyor" dedi. İşçinin hemen yüzü asıldı.

İlk kazılarda bayram törenlerine ait o kadar çok tablet çıkmıştı ki, onlara ödül vermekten vazgeçilmişti. Bu yüzden işçiler bir tablet buldular mı "dinsel tören" demesin diye, dil uzmanının gözünün içine bakıyorlarmış.

Gerçekten bulunan tabletlere göre, Hititler, hiç durmadan bayram yapıyorlarmış. Bir yılda kutlanan 18 bayram biliniyor. Bunlardan bazılarının adları şöyle: Orak bayramı, harman bayramı, bağbozumu bayramı, uzak yerdeki insanların bayramı, yaşlı adamların bayramı, yıkanma bayramı, dağa götürme bayramı, yapı yapma bayramı, yakarma bayramı, Tanrı anaları bayramı, ejder öldürme bayramı gibi. İlginç olanı, bu bayramlardan bir kısmı, Hititlerden önce o topraklarda bulunan halkların, bir kısmı da aynı çağda yaşayan Hurrilerin bayramları olmasıymış. Bu bayramlarda, törenlerin nasıl yapılacağı ayrıntılarıyla yazılmış tabletlere. Çoğunlukla bunların anlatımı bir tablete sığmamış, 3, 5, hatta 32 tablete kadar uzamış konu. Bu yüzden bunların kırık parçaları durmadan çıkıyor kazılardan. Bu bayram törenleri, kral ve kraliçe veya kral ailesinin başkanlığında yapılıyor. Bu bayramlardan en önemlisi Purilliya adlı ejder öldürme bayramı. Bu baharda oluyor. Büyük olasılıkla yeni yıl bayramı. Baharda her şeyin canlanması, yaşamın ölümü yen-

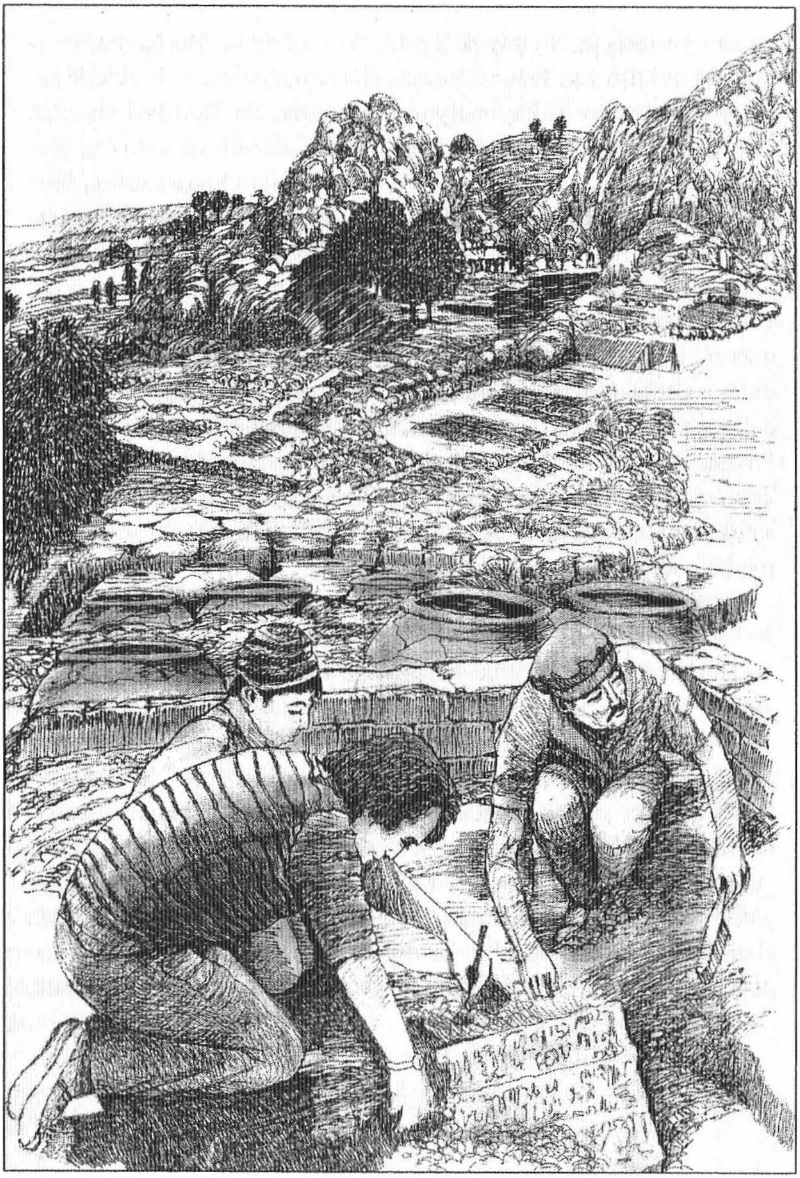

mesini gösteriyor. Bu büyük törenlerle kutlanıyor. Bu bayramın ilginç iki öyküsü var: Fırtına Tanrısı, İlluyanka denilen bir ejderle savaşıyor, fakat savaşı kaybediyor. Bunun üzerine Tanrıları yardıma çağırıyor. Tanrıça İnara, eğer kendisini bir ölümlü ile yatırırsa yardım edeceğini söylüyor. Böyle bir ölümlü bulunduktan sonra, ikisi büyük bir ziyafet hazırlayarak ejderi çağırıyorlar ve onu iyice sarhoş edip adamakıllı bağlıyorlar. Fırtına Tanrısı da gelip onu öldürüyor. Bu öyküde, bizim masallara giren bir motif bulunuyor, o da, Tanrıça bu ölümlüye pencereden bakmamasını söylüyor. O dayanamayıp bakıyor ve evinde bıraktığı karısını ve çocuklarını hatırlayıp onlara gitmek isteyince, Tanrıça adamı öldürüyor. İkinci öyküde, ejder savaşta Fırtına Tanrısı'nın kalbini ve gözlerini alıp götürüyor. Fırtına Tanrısı ölümlü bir kızla evleniyor. Ondan olan oğlu ejderin kızını seviyor ve evleniyor. Fırtına Tanrısı ejderden kalbini ve gözlerini almasını söylüyor oğluna. Oğlu kabul etmeyince, Fırtına Tanrısı hem ejderi hem de oğlunu öldürüyor.

O gün öğle zamanına kadar yapılan çalışmanın ürünü, bir testi ve bir tablet parçası oldu.

Herkesin temiz havada karnı acıkmıştı. Binaya geldiklerinde, yemek kokuları acıkmış midelere tam bir iştah ilacı gibi geliyordu.

Osman, İştar'dan ayrılırken, "Aşçı Gülbek Usta'nın yemeklerini çok beğeneceksin. Güzel yemek yapar. Ben sizlerle yemiyorum, ama güzel bir yemek olunca hemen beni çağırır ve bir tabak verir" dedi. "Gülbek adı, galiba Ermeni adı, değil mi?" diye sordu İştar. "Evet, kendisi çok iyi bir adamdır. Hepimiz çok severiz onu" diye yanıtladı Osman. İştar, kendi kendine, "Ermeni, Laz, Kürt, Türk, Hıristiyan, Yahudi, Müslüman diye ülkemizin insanlarını ayırmamak gerek, herkes insan ve bu toprakların çocukları" diye düşündü.

ŞEHİR DUVARLARINI VE KAPILARINI DOLAŞMA

Yemekten sonra Osman, "Bugün kazı çok verimli olmayacak galiba, istersen gel sana şehir surlarını ve kapılarını göstereyim" dedi. İştar da ertesi gün gidecekmiş gibi, her yeri bir an önce görmek istiyordu. Hemen anlaşıp yola koyuldular.

Osman, yürürlerken, bir taraftan bildiklerini anlatmaya çalışıyordu: "Şehri düşmanlardan korumak için etrafına bir iç, bir de dış olmak üzere iki sıra halinde sur yapılmış. Tepenin alt kısmında bir tarafta Yazır Deresi, diğer tarafta büyük Kaya Deresi bir tür doğal sınır olmuş şehre. Surlar da onlara paralel uzanıyor. Surların çepeçevre uzunluğu 6 kilometre, genişliği de 4-8 metre imiş."

İştar, birden, "Şimdi 6 kilometre yol mu yürüyeceğiz?" diye hayretle sordu.

"Sanki o kadar zor mu, topu topu bir saatlik yol. Fakat, korkma! Surların zaten hepsi belli değil, büyük kısmı yıkılmış. Ben sana daha çok surlardaki kapıları göstereceğim" dedi Osman.

İştar, "Yok, yok. Ben yürümekten korkmuyorum!" diye yanıtladı.

Osman: "Görüyor musun, arazi ne kadar engebeli. Surları ona uydurmak için bazı yerleri yapay doldurarak, bazı yerlerde kayaları duvara katarak yapmışlar. Hatta iki kaya arasını bir köprüyle birleştirmişler. Bunları yapabilmek için büyük bir mimarlık yeteneği gerekmiş."

İştar: "Desene Hititlerin çok önemli mimarları varmış. Nerede öğreniyorlardı acaba onlar mimarlığı? Bu konuda okulları var mıydı? Sorup öğrenmeli."

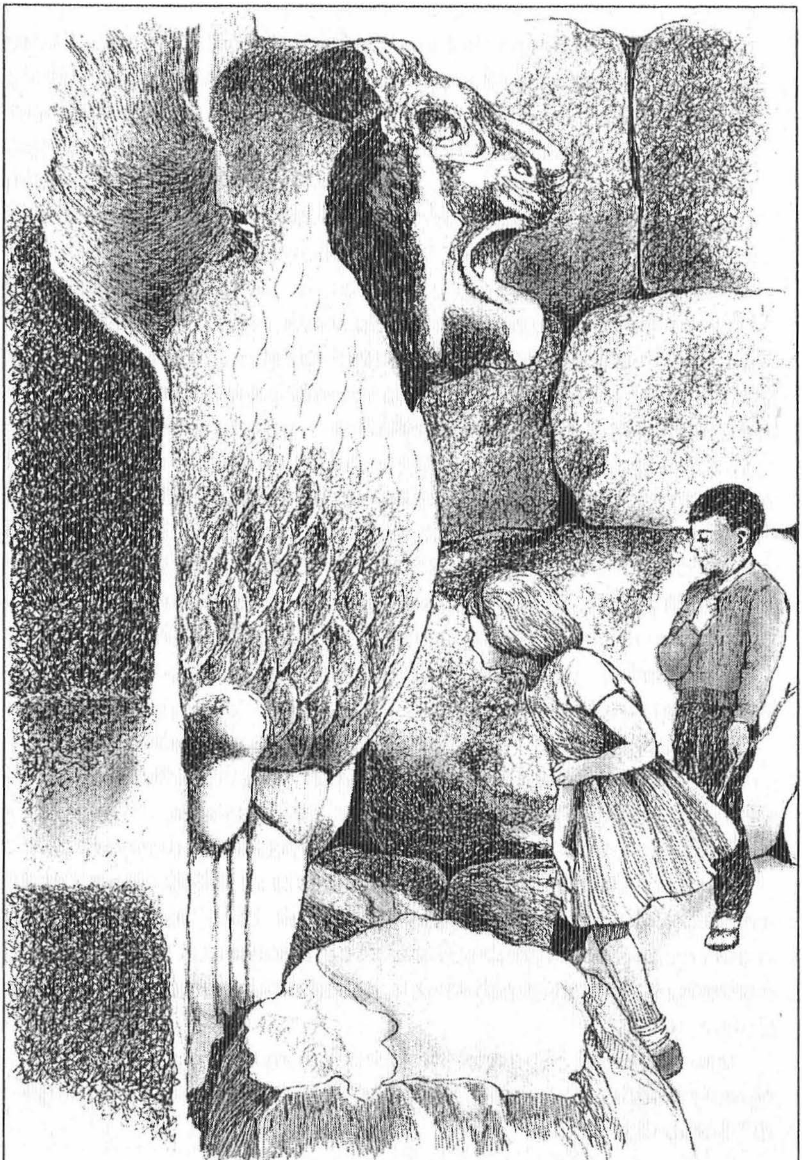

Osman sözü alarak konuşmasını sürdürdü:

"Bu surlarda şehre girip çıkabilmek için 6 kapı varmış. İkisinin yeri hiç belli değil, birinin yıkıntısı görünüyor. Üç tanesi ayakta sayılır. Bu kapılar barış zamanında kolay girip çıkılabilecek, fakat savaşta düşmanı içeri sokmayacak şekilde planlanmış. Kapıların üstünde ve surlarda ara ara bulunan kulelerin üzerinde, düşmanı gözetlemek için dört köşe odalar bulunuyormuş. İşin ilginç yanı, bu kulelerden birinin kilden bir örneği bulunmuş. Onunla kulelerin nasıl olduğu anlaşılıyor."

"İstanbul'daki surlarının kapı üstlerinde de askerleri barındırmak ve dışarıyı gözetlemek için odalar var" dedi İştar.

"Anlaşılan, Hititlerin sur mimarlığı ta Roma ve Bizanslılara kadar gelmiş" diye ekledi Osman.

Konuşarak yürürlerken, Osman, "İşte Aslanlı Kapı'ya geldik" dedi ve anlatmaya başladı hemen: "Kapının iki tarafında şu gördüğün aslanlara göre isim verilmiş buna. Diğer kapılar da çerçevelerindeki kabartmalara göre adlandırılmış."

Aslanlar nasıl da koca kayadan dışarı çıkıyormuş gibi oyulmuş, arka ayakları görünmüyor. Ağızları da açık, dilleri dışarı fırlamış, sanki karşısındakine atılacakmış gibi" dedi İştar.

İkisi de taşta ince çizgilerle belirtilen aslanların yelelerini incelediler; ayaklarına, ayak tırnaklarına baktılar.

"Osman, bak burada hiyeroglif yazısı varmış, ama çok silinmiş, yalnız biraz belirli olan şu işaret 'kapı' anlamına geliyormuş" diyerek gösterdi. Aslanların oyulduğu kapı çerçevesi şeklindeki kayaya yaslandırılan taşların nasıl oyularak ona uydurulduğuna şaştılar. Bu koca kayaları işleyebilmek için, ne araç gereç kullanmışlardı Hititler, bir türlü akılları almıyordu o günkü teknik ve beceriyi! Aslanları ve kapı yanındaki taşları iyice inceledikten sonra, diğer kapıya doğru yürürlerken, Osman, "Bu kapı yalnız araba geçişleri için kullanılıyormuş. Şimdi göreceğimiz kapıya da Sfenksli Kapı veya Yer Kapısı deniyor" diye bildiklerini anlatmaya başladı hemen: "Bura-

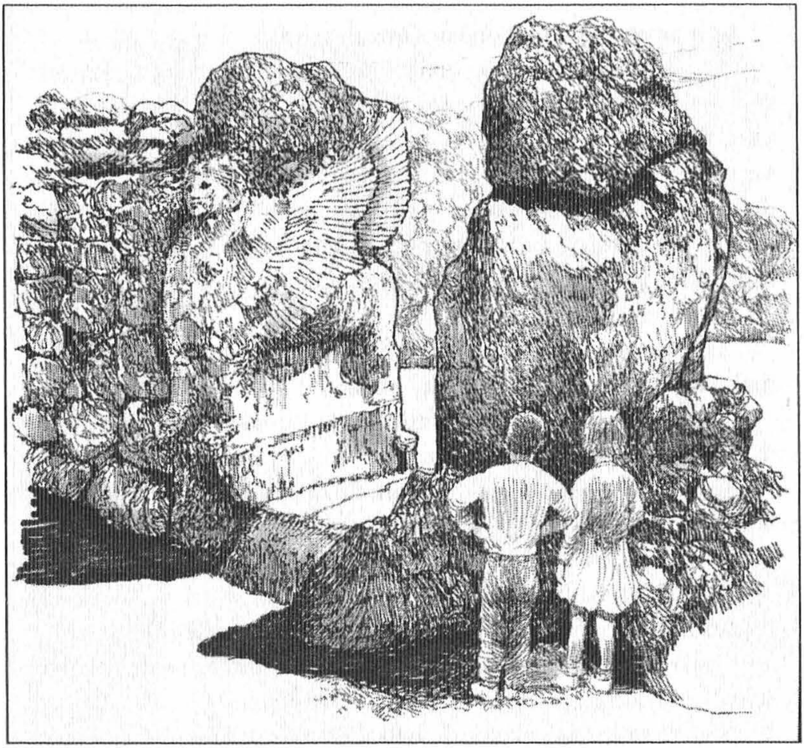

da vaktiyle kapının iç kısmında iki, dış kısmında iki olmak üzere 4 sfenks varmış. Sen sfenksin ne olduğunu biliyor musun?" diye Osman soruverdi İştar'a.

İştar, Osman'ın kendisini bu kadar bilgisiz algılamasına sıkıldı, ama belli etmemeye çalışarak cevap verdi:

"Gövdesi hayvan, başı insan şeklinde taştan yapılma bir yontu işte. Eski Mısır'da bunlardan çok yapmışlar. Kitaplarda resimleri var. Ayrıca, annemin müzesinde buradan götürülen sfenksi de gördüm. Başı ve kuyruk tarafı var, ortası kırık. Başı kadın başı görünümünde, kuyruğu yukarı doğru kıvrık olarak kalkmış. Annemin anlattığına göre, kapıda bulunan ötekini de Almanlar onarılmak

üzere, ilk kazılardan çıkan tabletlerle birlikte Almanya'ya götürmüşler. Şimdi Berlin Müzesi'nde bulunuyormuş. Resmine göre o da çok görkemli. Önce kırıkmış. Parçalarını toplamışlar, Almanya'da birleştirmişler. Herhalde bulamadıkları parçaların yerini de kendileri tamamlamışlardır. Onun kanatları var, daha doğrusu taşı kanat gibi oyarak yapmışlar."

Bu kez şaşırmak sırası Osman'a gelmişti. İştar'ın bu sfenksler hakkında bu kadar bilgisi olacağını hiç tahmin etmemişti.

Kapının iç kısmındaki sfenksler de kayaya oyularak yapılmıştı; boyları uzun, fakat görünümü, binlerce yıl içinde doğa olayları ile çok bozulmuştu. "Kapıdan geçerken, içeriden ve dışarıdan görünecek gibi yapmışlar. Sözde bunlar da kapıları koruyormuş. İyi, ama bunlar kadın başlı. Herhalde Hititler kadınları ön planda tutuyorlardı" dedi İştar. Çocuklar sfenks kalıntılarını iyice incelediler. Kapıdan bir içeri bir dışarı çıkıp nasıl göründüklerine baktılar.

Osman, "Şimdi seni bir tünele sokacağım" dedi. Üç taş bloktan oluşan dört köşe küçük bir kapıdan içeri girdiklerinde, İştar birden şaşırdı. Çok uzakta nokta halinde görülen bir ışıktan başka içerisi kapkaranlıktı. Giriş kısmının ışığında, duvarların, ince taşların üst üste konulmasıyla tepesi biraz sivrice kemer şeklinde yapıldığı görülüyordu. Genişliği en fazla üç metre kadardı. "Bu tünelin uzunluğu tam 71 metreymiş" dedi Osman. Yürürken yavaş yavaş gözleri karanlığa alışıyordu. "Acaba yerin ne kadar derininde gidiyoruz" diye söylendi İştar. Osman hemen, "Kapının 12 metre aşağısındayız" diye yanıtlayınca, İştar, "Doğrusu bunu bileceğini tahmin etmemiştim" dedi. Tünelin sonuna geldiklerinde, yamacın altına doğru inen, taştan yapılmış dar bir merdivenle karşılaştılar. Yamaç da taşlarla döşenmişti. "Yamaca düşmanlar tırmanamasınlar diye taş döşemişler. Burayı öyle hesaplamışlar ki, içeriden girip çıkanlar düşman tarafından görülmeyecekmiş. Daha küçük tüneller de var. Hepsi 8 taneymiş. Bunlar 70-180 metre arayla yapılmış" dedi Osman.

Etrafı seyretmek ve biraz dinlenmek için yere oturan İştar, "Kim bilir ne hareketli, ne gürültülü günler geçirmiştir buraları" dedi.

"Şehrin bu kadar korunma altına alınmasına neden, herhalde etraflarında düşmanları çoktu" dedi Osman. İştar'ın aklına birdenbire annesinin anlattıkları geldi. O anlatırken, pek candan dinlememesine rağmen, yine de anlatılanların hafızasında kaldığını fark etti ve onları anlatmaya başladı:

"Bulunan bir tablette yazıldığına göre, bundan dört bin yıl önce, şimdiki Kayseri şehri yakınında Kaniş veya Neşa adlı bir şehir krallığı ile bir de yeri tam bilinmeyen Kuşşara adındaki şehir krallığı varmış. Sondaki şehrin kralı Anita, önce Kaniş şehrini ele geçirmiş, ardından Hattuşa'ya saldırarak yakıp yıkmış. O zaman Hattuşa'nın adı Hattuş, kralının adı da Piyuşti imiş. O, Hattuşa'yı yıkmakla yetinmemiş ve 'Kim burasını yeniden şehir yapar, canlandırırsa, Fırtına Tanrısı'nın lanetine uğrasın' diye yazdırtmış."

Osman, "Fırtına Tanrısı onu dinlemedi herhalde ki, Hattuşa yeniden büyük bir şehir olmuş, kralların biri gelmiş biri gitmiş, değil mi?" diyerek araya girdi.

İştar, "Onlar da hiç durmadan savaşmışlar. Ne olurdu dünyada savaşlar olmasaydı! Ama ilk Hitit Kralı Hattuşili, hemen savaşa başlamış ve düşünebiliyor musun, buradan ta Suriye'ye kadar ordularını götürmüş. İkinci kral olan oğlu Murşili de Babil'e kadar gitmiş. Geçtikleri yerleri yakıp yıkmışlar. Hele Babil'i ve onun basamaklı kulesi *ziggurat*'ı yıkmak kolay mıydı?! Kule de, bu yıkıntıdan sonra, doğru dürüst bir daha ayağa kalkamamış. Yıkmak kolay, yapmak zor. Sumerliler bak ne demiş: 'Düşmanın ülkesine saldırıp yıkarsan, o da gelir senin ülkeni yıkar.' Hititlerin saldırdıkları düşmanlar da fırsat buldukça buraya saldırıyorlardı ki, o yüzden bu kadar güçlü korunma altına alınmış şehir!"

"Büyük kaledeki kral sarayı bile ayrıca koruma duvarıyla çevrilmiş" diye ekledi Osman.

İştar, "Birden aklıma geldi, annem Neşa şehri kraliçesine ait tablette yazılı bir öyküyü anlatmıştı, istersen onu sana da anlatayım" deyince, Osman yeni bir şeyler öğrenme sevinciyle, "Hemen dinliyorum" dedi. "Öykü şöyle" diye başladı İştar:

"Neşa Kraliçesi bir karında 30 erkek çocuk doğuruyor. Kraliçe, 'Ben ne biçim bir şey doğurdum' diye şaşıyor ve kapları pislikle doldurup çocukları içine koyarak ırmağa atıyor. Irmaktan denize kadar gidiyor çocuklar. Tanrılar onları alıp büyütüyor. 'Irmak denilen Kızılırmak'mış, deniz de Karadeniz.' Aradan zaman geçiyor. Bu kez kraliçe yine 30 kız birden doğuruyor ve onları büyütüyor. O arada oğlanlar annelerini aramaya çıkıyorlar. *Tamarmara* şehrine geldiklerinde, 'Şimdiye kadar geldiğimiz şehirlerde kadınların yılda bir çocuk doğurduğunu gördük. Halbuki bizim annemiz bir kerede bizi 30 çocuk olarak doğurmuş' diye konuşurlarken, bunu duyan birisi, 'Bizim Kaniş kraliçemiz de bir karında 30 kız doğurdu. Yine öyle doğurduğu oğlanları kaybolmuş' diye söyleyince, çocuklar sevinir ve 'İşte bizim annemiz o olacak, haydi Kaniş'e gidelim' derler. Oraya varınca, anneleri onları tanımaz ve kızlarını bu çocuklarla evlendirmeye kalkar. Çocuklardan biri, 'Biz ne yapıyoruz, kendi kardeşlerimizle evleniyor ve günah işliyoruz, onları almayalım, bırakalım' der."

İştar, "Ne yazık ki, tabletin sonu kırık olduğundan, gerisini öğrenemiyoruz. Belki bir gün sonu bir kazıda bulunur" diye sözünü bitirdi.

Osman, yeni bir bilgi öğrendiğinden çok memnun olmuştu.

Yerlerinden kalkıp yürümeye başladıklarında, İştar da Osman'a bir şeyler anlatabildiği için seviniyordu.

Osman, "Sonuncu kapıya doğru gidiyoruz. Göreceksin bu kapı da ilginç. Adı, Kral Kapısı" dedi. Bir müddet yürüdükten sonra, "İşte geldik" dedi Osman. Kapının şehir tarafında, bir kayaya oyularak yapılmış büyük bir insan kabartması bulunuyordu. Kapının çerçevesini oluşturan taş, tepesi biraz sivri bir kemer şeklindeydi. Osman, "Bu kabartma aslı değil, kopyası. Aslını buradan söküp, Ankara Müzesi'ne götürmüşler. Bunu önce kral sanmışlar. Fakat, sonra başındaki boynuzdan ve üzerinde çok silik görünen hiyeroglif yazısından Tanrı olduğu anlaşılmış, ama yine ilk adı ile söyleniyor hep" dedi.

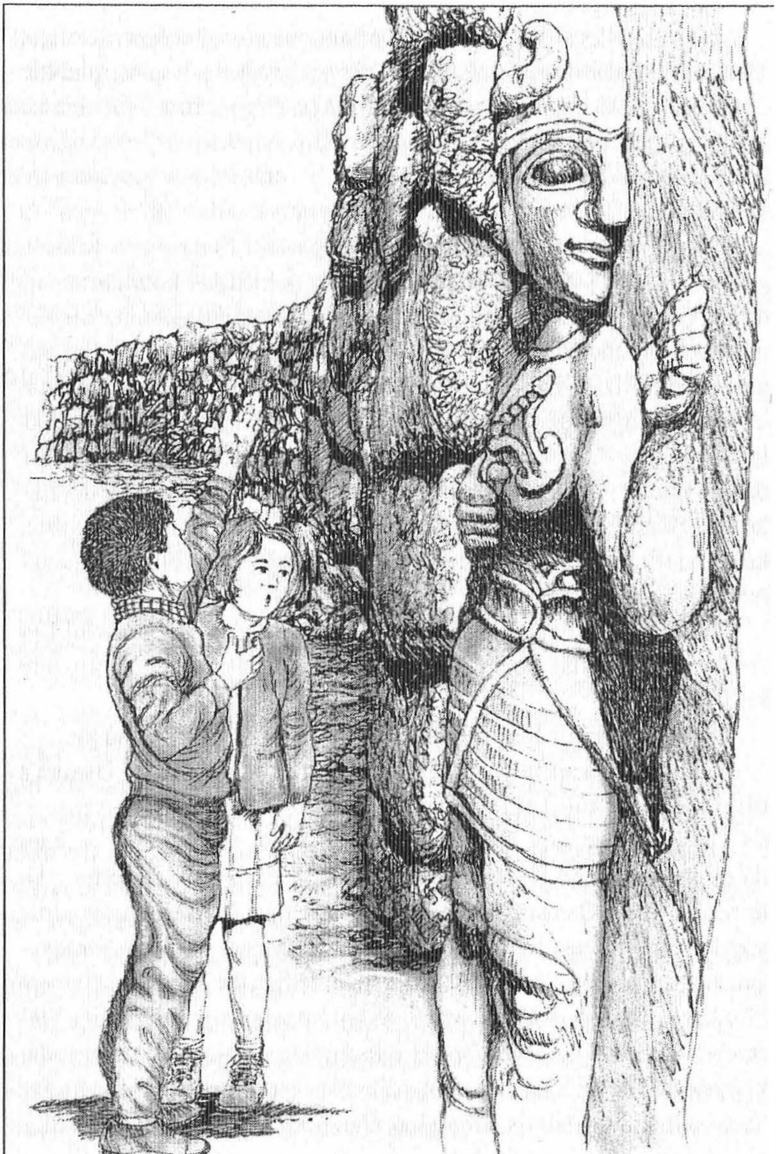

İştar, "Kısa eteklik giymiş, başında da Roma askerleri gibi miğfer var. Çok ilginç., tepesi sorguç şeklinde sivri olan başındaki miğfere, kulakları korumak için kanatlar eklenmiş. Üzerinde senin söylediğin Tanrı simgesi olan boynuzlar var. Vücudun üst kısmı çıplak galiba. Belindeki kemere kılıç takılmış. Sağ elindeki neymiş acaba?" diye sordu.

"O da tören baltasıymış; iyice bak, ne kadar değişik: kılıç ve balta, onun Savaş Tanrısı olduğunu gösteriyormuş. Öyle olduğu için, düşmanları şehre sokmayacakmış" diye yanıtladı Osman.

Tanrı'yı iyice incelemeye başladılar. İlk bakışta başı yandan yapılmış gibi görünüyor, ama bir bakıma öndenmiş gibi de duruyordu.

İştar, "Burnu kartal gagasına benziyor, bizim Osmanlı padişahlarının burnu gibi. Yanakları ne kadar etli duruyor, dudakları ise incecik" dedi.

Osman, "Yüzünde sakalı yok, ama saçları dirseğine kadar uzanmış. Sen 'üst kısmı çıplak galiba' diyordun; göğsündeki kıllara bak, onlardan da çıplak olduğu belli. Çıplak ayaklarında parmaklarından başka tırnaklarını bile yapmışlar" dedi.

Osman, "Şuraya bak!" diye kapıların söve taşlarını gösterdi ve "Kapılar kalın bir ağaç direk yoluyla bu taşın üstünde döndürülerek açılıyormuş. Kapılar her akşam görevliler tarafından sıkı sürgüleniyor, mühürleniyor, sabahleyin de yine görevliler tarafından mühürleri kontrol edilerek açılıyormuş" dedi.

Çocuklar bu Tanrı kabartmasını uzun uzun inceledikten sonra, birden yorgunluklarının farkına vardılar ve hemen kazı evine doğru yürüdüler.

BÜYÜK TAPINAĞA GİDİŞ

O sabah Osman gelerek İştar'a, "Haydi seni bugün büyük tapınağa götüreyim" deyince, sanki bunu bekliyormuş gibi, "Hemen gidiyoruz" sözleriyle yerinden fırladı İştar. Biri bildiklerini anlatacağına, diğeri yeni bir yer göreceğine sevinerek yola koyuldular.

İştar, "Sen, 'büyük tapınak' dedin, daha başka tapınaklarda mı var?" diye sordu.

"Evet 5 küçük tapınak yeri daha bulunmuş. İlerideki kazılarda daha çok bulunacağı tahmin ediliyormuş" diye yanıtladı Osman.

İştar, tapınağın ne olduğu hakkındaki bilgisini kanıtlamak ister gibi, "Biliyorsun değil mi? Tapınak, Tanrı evi demekmiş. Nasıl insanların evi varsa, Tanrıların da evi olmalı diye düşünmüş insanlar ve onlar için tapınak adı verilen evler yapmışlar."

Osman, "Bu gideceğimiz büyük tapınak, iki önemli Tanrı için yapılmış. Bu Tanrılardan biri Nerik şehrinin Güneş Tanrıçası, diğeri de Fırtına Tanrısı'ymış" dedi.

İştar, "Tanrılara böyle ayrı ayrı ev yapmışlarsa, 1 000 Tanrı için ne kadar çok ev yapmış olmaları gerek. Bu yüzden herhalde, kazarlar daha çok tapınak yeri bulacaklarını tahmin ediyorlar" dedi.

İştar, annesinden öğrendiklerinin tam anlatılması zamanı geldiğini düşünerek, "Biliyor musun, bu 1 000 Tanrı, yalnız Hititlerin Tanrısı değilmiş. Bunlardan bir kısmı kendilerinden önce bu topraklarda yaşayan, adlarını onlardan aldıkları Hattilerin, bir kısmı da Hititler zamanında Anadolu'nun diğer yerlerinde yaşayan halkların Tanrılarıymış. Hititler, o halkları sınırları içine alınca, kendilerine

başkaldırmasınlar diye, onların Tanrılarına da tapmışlar. Sumer ve Babil Tanrıları da varmış aralarında. Onları da, yazıları ve kültürleriyle birlikte almış olmalılar" diye sözünü tamamlarken, birden aklına annesine, "Bu insanlar Tanrıları görmüş mü?" diye sorduğu soru geldi. Annesi gülerek şu cevabı vermiş: "Olmayanı nasıl görecekler kızım; insanlar korktukları, sevindikleri, nedenini anlayamadıkları olayların arkasında onları yaptıran birtakım varlıkların olması gerek diye düşünmüşler. Yazılıkaya'da gördüklerin gibi, onları insan şeklinde, fakat insandan çok güçlü ve ölümsüz varlıklar olarak algılamışlar ve bu olmayan varlıklara 'Tanrı' demişler; sonra da bundan yararlanarak sosyal yaşamlarını Tanrılara göre düzenlemişler."

Osman, "Ne demek sosyal yaşamı düzenlemek?" diye biraz utanarak sordu.

İştar, "Her insanın, kendisine, ailesine, halkına ve yaşadığı toprağa karşı sorumlulukları var. İnsanların doğru sözlü, saygılı, kendisi ile birlikte başkalarının da yararını düşünen, çalışkan, üretici olmaları gerek. Yöneticiler, insanların böyle olmasını sağlayabilmek için, yasaları olmadığı zamanlarda, bunları yapmadıkları zaman, Tanrıların kendilerine kızacağını, çeşitli felaketler vereceğini anlatarak onları korkutmuşlar. İşin ilginç yanı, daha sonra yaptıkları yasalara da yine Tanrıları karıştırmışlar. Hititler yapacakları hemen her işin uygun olup olmayacağını Tanrı'ya sormuşlar" dedi.

Osman, "Olmayan Tanrı'ya nasıl sormuşlar?" deyiverdi.

İştar, "Annemin anlattığına göre, tapınaklarda falcılar varmış. Onlar kuşların uçuşuna, hayvan ciğeri üzerindeki çizgilere göre, 'Tanrı olumlu veya olumsuz yanıt verdi' dermiş" dedi.

Osman, "Desene falcılık o zamandan bize kadar geldi" dedi.

Osman, İştar'ın söylediklerini yarı anlamış, yarı anlamamıştı, ama bozuntuya vermek istemedi ve başını "anladım" şeklinde sallamakla yetindi.

İştar, "Tanrılar isteklerini rüyada da bildirirlermiş. Birinin isteğinin olup olmayacağını öğrenmek için, tapınakta rüya için yatan rahip ve rahibeler de varmış" diye ekledi.

Osman, "Zamanımızda da iyi rüya gördüm, fena rüya gördüm, rüyanı çıktı denir. Gelenekler nasıl da binlerce yıl sürüyor" diye kendi kendine düşünüyordu.

Çocuklar konuşurken, zamanın nasıl geçtiğini anlamadan, taştan kaldırım şeklinde yapılmış bir yola girdiler. Bu yol, birçok kalıntının etrafını çevirir şekilde yapılmıştı. Bu yolu izleyerek, büyük taşlarla kaplanmış birkaç basamakla çıkılan iki büyük kaya arasındaki boşluğa geldiler. Burası tapınağın giriş kapısıydı. İştar, o koca kayaları görünce yine şaşırdı.

"Hititler ne kadar çok kaya kullanmışlar. Bunları bulundukları yerden koparıp getirmek, vinç olmadan ne kadar güç. Herhalde pek çok köleye yaptırdılar bu işi" dedi.

Osman, "Hititlerde kaya kutsal olduğu için, kapılara kaya koymuş olmalılar" diye düşüncesini açıkladı.

Osman, kapı yerini incelerken, "Bak, buralarını da pencere yeri olarak bırakmışlar" diye, yine daha küçük iki kaya arasındaki boşluğu gösterdi.

İştar oraya doğru yönelince, bir duvar kalıntısı gözüne çarptı. Osman'a, "Burada bir duvar varmış" dedi.

Osman. "Bu duvar, etrafında çeşitli odalar olan bir alanı çeviriyormuş" diye yanıtladı.

İştar, kalıntılara ve Osman'ın anlattıklarına göre, binayı gözünde canlandırmaya çalışıyordu.

Osman, "Bak, buraya sanatçılar evi deniyormuş" diye bir alanı gösterince, İştar, "Nereden bilmişler sanatçılar evi olduğunu" diye soramadan edemedi. Osman, içinden çıkanlara göre böyle adlandırıldığı anlatılıyor; bir taraftan da sarayda olduğu gibi, burada da taş yolların altında pis suların akması için döşenmiş kanalları gösteriyordu.

İştar nereye bakacağını bilemeden dönüp dururken, birden ileride yarı bellerine kadar yere gömülü koca küpler gözüne ilişti ve hemen onların yanına koştu. Osman da onu izledi ve gecikmeden söze başladı:

"Bunlar tapınağın, yiyecek, içecek depolarıymış. İçine konacak nesnelere göre büyüklü küçüklü yapılmış. Bizim köyde de, bunlara benzer küplerde kışlık yiyecekler saklanır, ama bizimkiler bu kadar büyük değil. Buradaki küplerin büyüklüğü 1 700 ile 3 000 litre arasındaymış" deyince, İştar hemen bunların kaç bardak su alabileceğini hesaplamaya başladı. Bir litre suyun en az 4 su bardağı olduğunu annesinden duymuştu. Buna göre 3 bin litreyi 4 ile çarptı ve "Şu en büyüğü 12 bin bardak su alıyormuş" dedi.

Osman, İştar'ın bunu bu kadar çabuk nasıl hesaplayabildiğine şaştı, ama bir şey söylemedi. İştar'ın dikkatini başka tarafa çekmek ister gibi, "Söylediklerine göre şurası da tapınağın arşiv ve kütüphanesiymiş. Burada çok tablet bulunmuş. Zaten tabletlerin hepsi saray ile tapınakta çıkıyormuş. Şu karşıdaki yamaçta bulunan bir bina kalıntısında da çok tablet bulunmuş, ama oranın ne olduğu anla-

şılamamış, belki bir devlet dairesi olabilirmiş. Sözde bina iki katlıymış" diye sözünü tamamladı.

İştar bu kalıntılar arasında hangi tarafa bakacağını bilemiyor, onların vaktiyle nasıl görünmüş olabileceklerini gözlerinde canlandırmaya çalışıyordu. Birden büyük, yeşil bir taş gördü. Tam Osman'a onu sormak için döndüğünde onun da gözünün aynı taşta olduğunu fark etti. Göz göze geldiklerinde Osman "Bu taş için insanlar neler neler uydurmuşlar, bir bilsen!" deyince İştar, "Bilmem için senin hemen anlatman gerek" diye gülerek yanıtladı. "Kimileri onun Mısır'dan getirildiğini, kimileri de uzaydan geldiğini söylüyorlar. Buna dokunan, fakirse zengin, çocuksuz ise çocuklu oluyormuş. Ama uzmanlar onun, civardaki dağlardan getirildiğini, dokunanlara da hiçbir yararı olmadığını söylüyorlar" dedi Osman. İştar taşın orasına burasına dokunarak onu incelemeye çalışırken Osman "Gel sana pınarlı mağarayı göstereyim" dedi. Aşağı doğru inen merdivenlerle, dar, uzun, üstü kemerle örülmüş bir odaya girdiler. "Burası yapma bir mağara" dedi İştar. Osman onu başıyla doğrularken, bir taraftan da konuşuyordu:

"Görüyorsun şurada bir havuz varmış. Şu gördüğün 4 köşe delikten bir pınar suyu bu havuza dökülüyormuş. Böylece susuz kaldıklarında bu havuzun suyu kullanılıyormuş."

Oradan dışarı çıkıp yine tapınağın yıkıntıları arasına girince, Osman, "Buraya bir keresinde üniversite öğrencileri gelmişti. Ben de onlara takıldım. O gün ne eğlenmiştim bir bilsen! Onlar Hitit yazılarını okuyorlarmış. Bu tapınakta yapılan bir töreni canlandırmaya çalıştılar.

Anlattıklarına göre, bu törene kral ve kraliçe birlikte gelirlermiş, bazen de yalnız biri. Şu gösterdiğim yerde, onların giyinme odası varmış. Önce oraya girer, üzerlerindeki giysileri çıkarır, tören elbiselerini giyerlermiş" dedi.

İştar, "A! dur! Bu bana, Topkapı Sarayı'ndaki üçüncü avluda bulunan küçük binaya, padişahlar Mecidiye Köşkü'ndeki ziyafete gi-

derlerken, girip üstlerini değiştirdiklerini anımsattı. Ne garip, birçok gelenek yüzyıllar boyu sürüp gidiyor" dedi.

"Padişahların yaşadığı o sarayları görmeyi nasıl istiyorum bilsen" dedi Osman.

İştar, Osman'a, eğer İstanbul'a gelirse, onu görülmesi gerekli her yeri gezdireceğine söz verdi. Osman, Hitit töreni hakkında öğrendiklerini bıraktığı yerden anlatmayı sürdürdü:

"Kral ve kraliçe tören kıyafetleriyle avluya çıkıyorlar. Avluda birçok çalgıcı, şarkıcı, dansçı ve saraylı onları büyük bir saygıyla karşılıyorlar. Hemen bir ibrik içinde getirilen su ile kral ve kraliçenin elleri yıkattırılıyor. Ellerini kurulamak için bir peşkir veriliyor. O arada çalgılar çalınıyor. Güzel sesli rahipler ve rahibeler koro halinde şarkılar, ilahiler söylüyorlar. Dansçılar çeşitli hareketlerle dans ediyorlar. Bunlardan bir kısmı ellerini göğe doğru kaldırıp durmadan dönüyorlar."

İştar, Osman'ın sözünü keserek, "Mevleviler gibi" dedi.

Osman, Mevlevilerin ne olduğunu sordu.

İştar, Osman'ın bunu bilmediğine biraz şaşırarak, "700 yıl önce Konya'da yaşamış Mevlana'nın yolundan gidenler. Onlar toplanırlar, kamıştan yapılmış ney denilen çalgı ve defler eşliğinde bir el yukarıda döner, dönerler" diye anlattı.

Osman, "O da Hititlerden mi geçmiş onlara" diye alayla söylendi. Tapınak törenini bir türlü anlatıp bitiremediğine biraz canı sıkılmış gibiydi. Bunu belli etmemeye çalışarak sözlerine kaldığı yerden başladı: "Bahçede kral ve kraliçe eğilmek suretiyle, verdikleri işaretle alanda olanların hepsi sırayla tapınağa giriyor ve yerlerini alıyorlar. Kral ve kraliçenin önünde yol gösterenler, arkalarında koruyucuları olduğu halde, onlar da tapınağın kapısından eğilerek giriyorlar. Eğilme, Tanrılara bir saygı gösterisiymiş. Tapınağın içine girdiklerinde, aşçıbaşı, kurban edilen hayvanın etlerini parça parça ocağa, kralın tahtına, pencere ve kapılara koyuyor. Krala sundukları şarap kabına, kral elini değdirdikten sonra, içindeki şarabı kutsal

sayılan yerlere döküyorlar. Şarap genellikle gaga gibi ağzı olan testilerle dökülüyormuş. Kral ve kraliçenin önlerine, örtülü masa getiriliyor."

"O zaman onlar masada yemek yiyorlarmış, biz hâlâ yerde yiyoruz" demeden edemedi Osman. Sonra da sözüne devam etti:

"Başta kral ailesi olmak üzere, tapınakta olan herkese tatlı ekmekler, çeşitli yemekler ve biralar veriliyor. Yiyip içme bittikten sonra, kadehler içinde şarap dağıtılıyor. Herkes Tanrılar şerefine kadehlerini kaldırarak içiyorlar."

"Bu şerefe kadeh kaldırma geleneği de o zamandan kalma demek, ama şimdi Tanrıların şerefine değil de, bir büyüğün, bir dostun veya sevgilinin şerefine kalkıyor kadehler" diye yine araya girdi İştar.

"Bu törenlerde güldürücü oyunlar, yarışmalar, savaş oyunları da yapılıyormuş. Savaş oyunlarında bir tarafta elinde madenden kılıç, diğer tarafta kamış taşıyanlar olurmuş. Madenden kılıcı olanlar Hititler, diğerleri düşman askerleri. Oyunu hep Hititler kazanırmış. Kral ve kraliçe, yiyip, içip, eğlendikten sonra tapınaktan ayrılıyorlar.

"Bu törenler niçin yapılıyormuş, bak anlatayım sana" dedi Osman.

"Tanrılara sunulan ekmek, çeşitli yiyecekler, yağ, bal, meyveler, bira ve şarap ile Tanrıların karınları doyuruluyor; şarkılar, danslar ve oyunlarla onlar eğlendiriliyor; ama bunlar boşuna değil! Orada olanların da Tanrılardan istedikleri var. Bu isteklerden bir kısmı şöyle: işlerinde başarı, sağlıklı olmak. Uzun ömür, bolluk içinde bir yaşam. Krallara ayrıca savaşta ve yönetimde başarı. Bunlar için ayrıca dualar okunuyormuş. Duacı kendisinin ne denli dinsel görevlerini yerine getirdiğini, özellikle tapınaklar ve Tanrılar için sunduğu armağanları sayıyormuş; eğer isteği yerine gelirse, daha ne gibi armağanlar getireceğini anlatırmış."

"Desene al gülüm, ver gülüm, her şey karşılıklı. Şimdi de öyle değil mi? Bir işinin olmasını isteyen Allah'a kurban keser, adak yapar. Allah'ın onlara ne ihtiyacı var acaba?" dedi İştar.

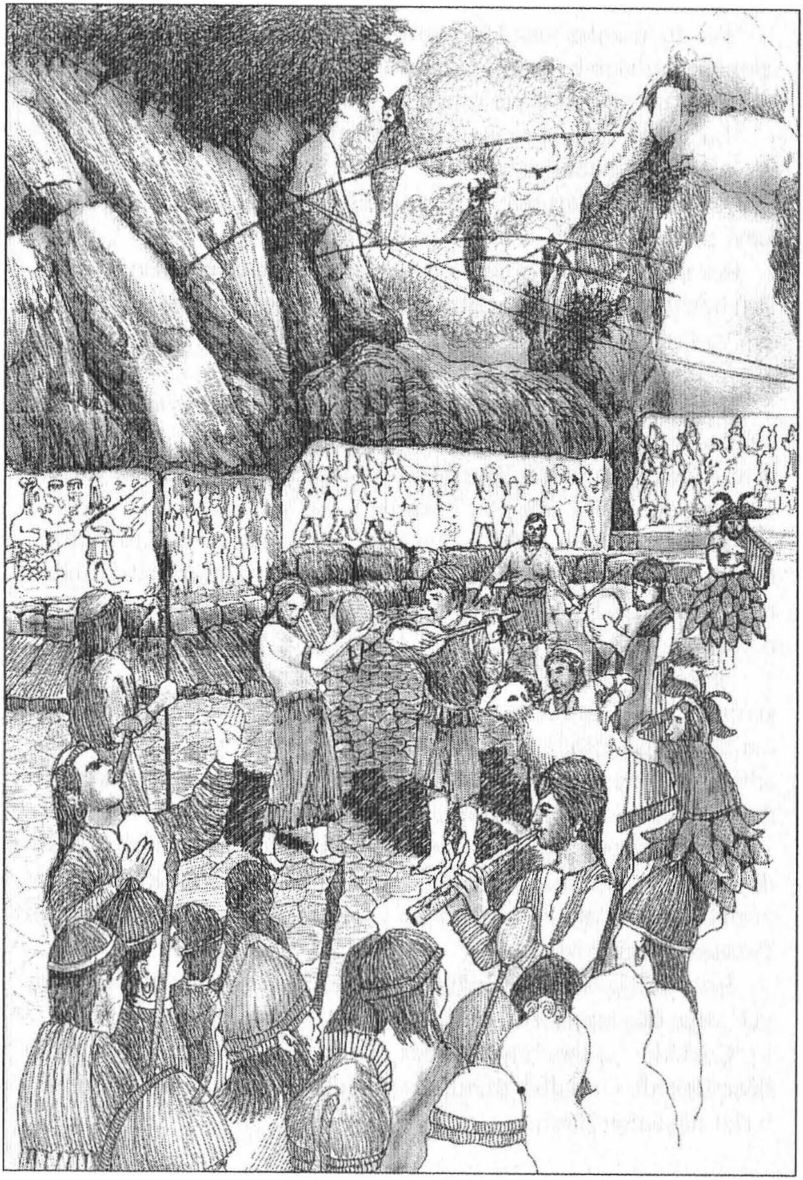

"Bir de insanlar yaptıkları fena işlerini Tanrılara, onların yerine rahiplere anlatarak Tanrılardan affedilmelerini isterlermiş. Bu rahipler kırmızı elbise giyerlermiş."

"Bu gelenek de Hıristiyanlıkta papazlara günah çıkartmak olarak sürmekte" dedi İştar.

Osman, İştar'dan birçok bilgi aldığını söyleyerek, teşekkür etmeyi de unutmadı.

Her ikisi kalıntıların üzerinden atlaya atlaya dolaşırken, Osman, "Bil bakalım bu tapınağın büyüklüğü ne kadarmış?" dedi ve ardından yanıt beklemeden sözünü sürdürdü: "160 metre uzunluğu, 130 metre genişliği varmış."

İştar hemen, "Tam 20 800 metrekare, amma da büyükmüş!" deyince Osman yine çok şaşırdı. İştar ne çabuk hesaplayabiliyordu! İştar daha ileri giderek "Her 200 metrekareye bir apartman yapılsa 104 apartman olur, koca bir mahalle kadar yer" dedi.

Osman, "Burada 200'e yakın oda, atölye, depo ve büro varmış. Hepsi de bir avluya bakıyormuş. Avlunun en dipteki odalarından birinde Fırtına Tanrısı'nın, diğerinde Güneş Tanrıçası'nın heykelleri varmış" dedi.

İştar, "Bu kadar büyük tapınakta kim bilir ne kadar çok insan yaşıyordu. Hepsi de iki Tanrı'nın hizmetinde. Halkın sözde Tanrılarının doyurmak için taşıdıklarını, bunlar yan gelip yiyorlarmış. Tanrı adına insanları sömürmek. Tarih boyunca ya Tanrılar adına ya da yöneticiler adına insanlar sömürülmüş, durmuş" dedi.

Osman, duvar kalıntısındaki bir taşa doğru yönelerek, "Neredeyse sana göstermeyi unutuyordum, şu taşın üstündeki resim yazısında tapınaktaki bir kâtibin adı yazıyormuş: 'Kâtip veya yazman Patasana.' İlginç değil mi?"

İştar yazıyı biraz inceledikten sonra, "Nasıl okumuşlar bu yazıyı?" diye düşünmekten kendini alamadı.

Çocuklar bir taraftan yürümek, bir taraftan konuşmaktan yorgun düşmüşlerdi. Geri döndüklerinde, uzunca bir dinlenmeyi hak ettiklerini düşünüyorlardı.

İKİNCİ BÖLÜM

İŞTAR'IN GÜNLÜĞÜ

GÜNLÜĞÜ YAZMAYA BAŞLAMA

9 TEMMUZ 1958

Sevgili defterim! Bugünden itibaren sen benim arkadaşımsın! Annem öğrendiklerimi yazayım diye seni bana verdi. Doğrusunu istersen başta bu hediye pek hoşuma gitmedi, ama sonradan "mademki her şeyi öğrenmeye merakım var, öğrendiklerimi de unutmamam gerek. Öyleyse unutmamak için de yazmak iyi olur" dedim kendi kendime.

Buraya gelirken nasıl heyecanlanmıştım bilsen! Bir taraftan, herkesin kolay kolay elde edemeyeceği bir seyahat! Birçok zorluğa rağmen buraya gelinse bile, ancak bir iki gün kalıp etraf görülebilir. Halbuki, ben iki ay kalacağım burada. Kazının nasıl yapıldığını, neler çıkarıldığını, tabletlerde nelerin yazıldığını öğrenebileceğim. Benim yaşımda bir çocuk için bundan daha iyi bir fırsat olur mu? Gelir gelmez Osman adlı bir arkadaş buldum. Bak defterim, sakın onu kıskanayım deme. O dışarıda, sen içeride arkadaşım olacaksınız. Buraya gelir gelmez o bana her tarafı gösterdi. Bütün bildiklerini anlattı. Ondan çok bilgi aldım, ama şimdi onları sana aktaramam. Fakat, bundan sonra öğrendiklerimi hep seninle paylaşacağım.

Buraya gelince beni ilk güldüren ne oldu biliyor musun? Kazıda bulunan Almanların banyosu! Bu konakta banyo yok. Haremlik olarak kullanılan odalarda bir dolap var, kapısını açınca yeri çimento olan ve bir su deliği bulunun bir yıkanma yeri. Buna hamamlık

deniyormuş! Oraya mutfaktan su ısıtılıp getiriliyor. O su ile küçük bir taburede oturup yıkanılıyor. Annem, eskiden evlerde hep böyle hamamlık olduğunu söylüyor. Almanlar burada yıkanmayı becerememiş olacaklar ki, onlar ne yapmışlar biliyor musun? Bir tenekeye su doldurup güneşli bir yere asmışlar. Tenekenin alt kısmına bir musluk, musluğa bir boru, ona da bahçe sulamaya yarayan süzgeçli bir baş takmışlar. Etrafını bir insan sığacak şekilde kapatmışlar. Oraya girip girip güneşte ısınan suyla duş yapıyorlar. İlk gördüğüm zaman ne güldüm ne güldüm, bir bilsen! İnsanlar istedikleri zaman her duruma bir çözüm yolu buluyorlar. Eğer öyle olmasaydı, bugünkü uygarlık meydana gelir miydi desene!

Burada bir de beni güldüren Kazı Başkanı Dr. Neve'nin konuşması. O, işçilerden öğrenmiş Türkçeyi. Aynı onlar gibi konuştukça gülmekten katılacağım geliyor. İşçiler ona Nifi Bey diyorlar. Prof. Otten ondan büyük olduğu halde, onu da Oton Efendi diye çağırıyorlar. Anneme bunun nedenini sorunca, annem, "Osmanlı Devleti'nde şehzadelere 'efendi' derlerdi. Yüksek düzeydeki devlet idarecilerine de 'bey', belki o yüzdendir" dedi.

Şimdilik bu kadar. Bundan sonra seninle hep konuşacağız defterim! Bakalım buradan dönünceye kadar seni doldurabilecek miyim? Hoşça kal dostum!

TAPINAK KURALLARI

10 TEMMUZ 1958

Anneme tapınağa gittiğimizi söyleyince, "Neler gördün bakalım?" diye beni sınamaya kalktı. Ona gördüklerimi özetledim ve Osman'ın öğrencilerden öğrenip bana anlattığı dinsel törenlerden söz ettim. Annem, "Ne kadar çok öğrenmiş, ne dikkatli çocuk" diye Osman'a şaşıyor. "Bu bilgilere istersen ben de birkaç şey ekleyeyim" dedi annem. Hemen askerler gibi hazır duruma geçerek, "dinliyorum" dedim anneme. Annem davranışıma gülerek söze başladı: "Tabletlerde yazıldığına göre, tapınaklarda temizlik çok önemliymiş ve her şeyden önce temizlik gelirmiş. Tapınakların mutfakları, fırınları var. Buralarda çalışanlar sürekli olarak denetim altında. Giysilerin temiz olması, tırnaklarının, kıllarının kesilmesi, yerlerinin iyi temizlenip silinmesi, yemeklerin ve ekmeklerin bulunduğu yerlerde, köpek, domuz gibi hayvanların bulundurulmaması zorunlu. Eğer bu hayvanlardan biri oralara gelir de, çalışanlar onu oradan uzaklaştırmazsa, orada bulunduğu zamanki kapla Tanrı'ya yiyecek sunarsa, Tanrılar ona ceza olarak yiyecek ve içecek yerine hayvan pisliği ve idrarını verirlermiş.

İnsanlar, bunların yapılmasının neden iyi olmadığını anlatacakları yerde, yapanları Tanrı ile korkutmuşlar. Ama o zaman kimsenin mikroptan haberi yoktu ki! Anlaşılan mikrop yerine Tanrıları koymuşlar. Mikrobu bilmeseler de kirlilikten zarar geleceğini bilmiş olmaları önemli bence.

Tapınağa getirilen yiyeceklerin hepsinin önce Tanrılara sunulması gerek. Ondan sonra ancak personel onları yiyebilir. Bir metinde, 'Tanrı nasıl olsa anlamaz, bir şey yapamaz' diye alır veya başkasına verirseniz, 'Tanrıların buyruğu güçlüdür, yakalamakta acele etmez, fakat bir yakaladı mı da bir daha bırakmaz' şeklinde yazılı imiş."

Annem tapınakların yangına karşı korunmasını da önemle ele aldıklarını ekledi sözlerine. Akşamdan bütün ocaklardaki ateşler söndürülecek. Eğer görevli görevini yapmaz da yangına neden olursa, çoluğu çocuğu ile öldürülecek. Ne korkunç bir ceza! Belki cezanın bu derece ağır olması, görevlileri daha dikkatli olmaya mecbur etmiştir.

Annemin anlattığına göre, tapınakta bir kadınla yatan ..imse kirli sayılıyormuş. Güneş doğar doğmaz baştan aşağı yıkanması ve Tanrıların kahvaltı zamanına temiz olarak hazır bulunması gerekmiş. Eğer biri yıkanmadan Tanrıların ekmeklerine, içki kaplarına dokunursa, durumunu saklarsa veya gizlice bir arkadaşına söyler de o da gizlerse ikisine de ölüm cezası varmış. Ne ağır cezalar.

Annem, Hititlerdeki bir kadınla yattıktan sonra, yıkanma geleneğinin bizde gusül aptesi olarak devam ettiğini söyledi. Bunlar, geleneklerin halklar üzerinde ne derin etkileri olduğunu gösteriyor diyor annem.

Anneme, "Tapınaklarda günah çıkarılıyormuş" deyince, hemen buna ait bildiklerini anlatmaya başladı. Günah çıkarmak, Tanrı'dan bir tür af dilemekmiş. Nasıl bir çocuk bir suç işlediği zaman ailesinden saklamayıp onlara anlatır da özür dilerse, ailesi onun suçunu bir daha tekrarlamamak koşuluyla bağışlarsa, Tanrılar da bu şekilde davrananları bağışlar diye düşünmüş bu eski insanlar. Bu suçu ve özrü de rahipler yoluyla Tanrılara ulaştırmak istemişler veya rahipler insanlara böyle bir inanç aşılamışlar. Annemin bu konuda anlattıklarından bana en ilginç geleni, hasta bir kralın Tanrı'ya karşı kendisini temize çıkarmak için duası oldu. Bu kral Tanrısına şöyle söylüyor:

"Ey Tanrım! Beni sen yarattın. Ölümlü bir insan yapan sensin! Annem beni doğurduğundan beri beni büyüten sensin! Tanrım için kutsal olup bana yasak olanı yemedim. Ekmek buldumsa ekmeği, su buldumsa suyu yalnız başıma yiyip içmedim. Tanrım ben sana ne yaptım? Sana ne kadar yakardımsa yararı olmadı. Benden bir kötülüğü aldın, yerine başkasını verdin! Bu hastalık yüzünden evimi korkular sardı. Tanrım! Sana ne yapmam gerektiğini, sana nasıl yaranabileceğimi bana ya ciğer falı veya rüya ile bildir! Sana sunduğum ekmekleri, kurbanları isteyerek veriyorum, kıyamadan değil. Öyle ise sen de beni Ay gibi ışıt, Güneş gibi aydınlat!"

Birden aklıma geldi ve anneme, "Gittiğimiz tapınakta iki Tanrı için iki oda varmış. Acaba oradaki Tanrı heykelleri bulundu mu?" diye sordum. Bulunmamış. Nedeni de onlar hep değerli madenlerden yapılmış olduğundan, mabedi yakıp yıkanlar, onları alıp eriterek kendileri için kullanmış olmalılar diye tahmin ediliyormuş. Bunların değerli madenlerden yapıldığı da bulunan tabletlerden öğrenilmiş. Annem, "Daha yeni bulunan bir tablette onların görüntüleri şöyle yazılmış" diye kendi not defterini çıkararak bana okumaya başladı:

"Gökyüzünün Fırtına Tanrısı, altından, oturur durumda, bir elinde topuz, diğer elinde sağlık sembolü olan bir işaret, gümüşten bir kaide üzerinde. İkincisi, kırların Koruyucu Tanrısı. Erkek şeklinde, sağ elinde bir yay, sol elinde altın bir kartal ile altın bir tavşan, altın bir geyik üzerinde duruyor."

İlkel diye bildiğimiz bu eski insanların neler yazdıklarını öğrenince şaşmamak elde değil. Annemden bu arada bir şey daha öğrendim: Bu Tanrıların bulunduğu odalara ancak kral, kraliçe ve bazı soylular girebilirmiş, halka açık değilmiş.

Bu öğrendiklerimle birlikte tapınak gezimi de unutmayayım diye defterim hemen sana yazdım.

KİTAPLIK

15 TEMMUZ 1958

Bugünümüz çok heyecanlı geçti. Çünkü, Hitit Sarayı'nın kitaplığının bir kısmı bulundu. İyi ki, kazıya gitmiştim. Tabletlerin arka arkaya çıkmaya başlaması herkesi şaşkına döndürdü. Kazıda bulunanlar, sevinçten neredeyse birbirine sarılacaktı. Taş, toprak yığıntıları arasında, tabletin birinin ucu görünüyor. O çıkarılmaya çalışılırken, yanından biri, arkasından bir başkası kendini gösteriyordu. Sevinilmeyecek gibi değildi doğrusu. "Yine kitaplık bulundu!" dedikleri zaman ben de şaştım, nasıl anladılar diye. Yavaşça anneme sokulup sordum. O da bana üzerinde iki delik bulunan küçük bir tableti göstererek, "İşte kanıtı" dedi. Meğer o tabletçik, kitaplıktaki raflara konan belgelerin ne olduğunu bildiren bir tür etiketmiş. O, deliklerden ip geçirilip raflara asılırmış. Raflar yanmış, etiketler ve tabletler yerlere saçılmış. Onun gibi daha 6 etiket bulundu. Şimdi bu tabletlerde nelerin yazılı olduğu merakı başladı. Annem tabletlerin birini alıyor, birini bırakıyor, bir taraftan da okumaya çalışıyordu. Aralarına toz, toprak ve çamur dolmuş yazıların okunması olanaksızdı.

Akşama kadar güneş altında yanarak kazı yapanlar tabletleri çıkarmaya, bizler de çıkaranları ve çıkanları merakla izlemeye çalıştık. Akşam eve gelince, sanki büyük bir savaştan çıkmış gibi dinlenmek üzere kendimizi yerlere attık. Yemekte hep bulunan tabletlerden söz edildi. Ben konuşulanları yarı anlar yarı anlamaz dinliyor-

dum. Beni öyle merak sarmıştı ki, odamıza bir an önce gidip annemden neler konuşulduğunu tam olarak öğrenmek istiyordum. Odaya girer girmez ilk sözüm, "Lütfen anne, bana şu Hitit Kütüphanesi'nden bilgi ver!" demek oldu.

Annem bütün gün çok yoruluyor. Kazı yerine gidiyor, gitmediği zamanlarda kazıdan çıkan eserleri numaralıyor, onların buluntu yerlerini, ne olduklarını defterlere yazıyor. O yüzden genellikle onun dinlenme zamanı odamıza girince başlıyor. Yatağa uzanıyor ve benim merakla sorduğum soruları yanıtlamaya çalışıyor. Onun uykusu gelinceye kadar onu dinliyor, sonra da aklımda kalanları unutmadan defterime geçirmeye çalışıyorum.

Annem, "Kızım, yazı bilmek yeterli değil, yazılanları saklamak, onlardan başkalarının da yararlanmasını sağlamak gerek. İşte bundan 3 500 yıl önce Hititler, onlardan çok önce de Sumerliler yazdıkları belgeleri arşiv ve kitaplık olarak saklamayı bilmişler. Buna inanmak zor, ama görüyorsun çıkan tabletleri. Daha önce de binlercesi bulundu. Eğer onları saklamayıp atsalardı, böyle bulamazdık."

"Ama anne! Mademki kilden yapılmış belgeler çürüyüp gitmiyor, o zaman nasıl olsa atılmışları da bulabilirdik" dedim.

Annem, "Olabilirdi. Buna örnek Sumer okullarında yazılıp da atılan alıştırma tabletlerinin bulunuşu. Çocukların yazdığı kargacık burgacık yazıları da saklayacak değillerdi ya! Onlar da atıldıkları yerlerde bulundu. İyi ki, bulundu! Onlardan da okullarda çocukların neler okuduklarını öğreniyoruz, o başka. Ama kitaplık olan yerlerde tabletleri bulduğumuz gibi, raflara konan etiketleri ve kataloglarını da buluyoruz" dedi.

"Ay, bir de katalogları mı var?!" diye şaşkınlıkla sordum.

"Evet kızım. Kütüphanede korunan tabletlerin konularını, o konunun kaç tablette yazılı olduğunu, yazanın adını kapsayan katalog dediğimiz listeler yapmışlar. Bu listelerde yazılı olanların bulunup bulunmadığı, zaman zaman kontrol edilmiş olduğu, 'bu tablet daha önce vardı, şimdi bulunamadı' şeklinde bu listelerde bildirilmiş ol-

masından anlaşılıyor. Bu listelerde yazılı konuların pek çoğu bulundu. Onlar da kitaplıkların varlığını kanıtlıyor" diye yanıtladı annem.

Doğrusu şaşmamak elde değil. Binlerce yıl önce yaşayan insanlar hiç de düşündüğümüz gibi ilkel değillermiş. Onların attıkları temeller üzerine bugünkü uygarlık kurulmuş. Annemin anlattığına göre, yapılan bu kataloglarda, dinsel törenler, bayramlar, kral yıllıkları, krallıklar arası antlaşmalar, mektuplaşmalar, sihir metinleri gibi konularına göre ayrı ayrı gruplandırılmış bu belgeler. Bunlar arasında, efsaneler, hikâyeler gibi edebi olanlar da bulunmuş. Hatta daha önemlisi Mezopotamya'dan Gilgameş Destanı, anneye mektup gibi, Akadca, Sumerce yazılmış tabletler bile varmış. Bunlar o çağlarda kültür alışverişinin tam bir kanıtı. Kitaplık için yazılan tabletlerin en sonunda tabletteki konunun adı, konu bir tablete sığmamışsa kaçıncı tablet olduğu, yazıcının adı, babasının, bazen dedesinin, hatta dedesinin baba ismi bile yazılmış. Bu altyazılardan, kırılan veya bozulan bir tabletin yeniden yazıldığını, bazen bir çırak kâtibin, başkâtip denetimi altında onu yazdığı öğreniliyor. Bu yazıcılar veya kâtiplerin "başkâtip, kâtip, çırak kâtip" diye unvanları da varmış. Başkâtipler son derece değerlilermiş. Kral IV. Tuthaliya her nedense Hattuşa'dan sonra Tarhuntaşşa'yı başkent yaptığı zaman, Hattuşa'nın idaresini başyazıcı *Mitannamuva*'ya bırakmış. Ayrıca tahta tablet yazan yazıcılar da varmış. Metinlerin önce tahta tablete müsvedde olarak yazılıp, sonra kil tablete geçirildiği. bazı kataloglarda "tahta tablete göre düzenlenmiştir" diye yazılmasından anlaşılıyormuş.

Artık çok yoruldum ve uykum geldi. Bugünlük öğrendiklerim ve yazdıklarım yeter de artar bana!

8 DİL

18 TEMMUZ 1958

Bugün çok ilginç bilgiler edindim annemden. Duyduklarıma inanamadım doğrusu. Hattuşa kitaplıklarında 8 dilde yazılmış belgeler varmış. 3 500 yıl önce, bir ülkede 8 dilde yazı, akıl alacak gibi değil! Anneme hemen bunların neler olduğunu anlattırdım ve unutmadan defterime geçiriyorum hepsini.

Birincisi Hititçe dediğimiz kendi dilleri. Bilim insanları bunu HintAvrupa dilleri grubundan sayıyorlarmış, ama yine de aralarında bir hayli ayrılıklar varmış. İkincisi Hititlerden önce o topraklarda yaşayan Hatti dedikleri halkın dili. Zaten, Hititlerin adı da onların adından alınmış ya! Hititler bu eski halkın bazı Tanrılarını ve onlara ait öyküleri, hatta dinsel törenlerini bile almışlar. Bunları yazarken, aralarına Hatti dilinde diye belirttikleri sözcükleri, duaları sıkıştırmışlar. Bunlar çok kısa cümleler ve paragraflar halinde olduğundan, pek anlaşılamıyormuş. Fakat, Hitit dilinden ayrı Asya kökenli bir dil olduğu biliniyormuş. Üçüncü dil Hurrice. Hurri denilen bu halk, MÖ 2300 yıllarında, Hazer Denizi'nin güneyindeki dağlık bölgelerden Anadolu topraklarına gelip şehir beylikleri oluşturmuşlar. 1500 yıllarında ise, Suriye'nin kuzeyinde Fırat Nehri'nin bizim sınırımıza yakın bir yerinde Mitanni Devleti kurulmuş. Bu devletin halkı Hurrilermiş. Hurri dili de, Asya dilleri grubundan bitişken dilmiş. Tek veya birkaç heceli kelimelere ekler yapılarak çeşitli anlamlar veriliyormuş. Doğrusu annem bunları anlatırken pek iyi anlaya-

madım. Anneme bir örnek vermesini söyledim. O da, "Bak kızım bizdeki *ev* kelimesine, *eve, evden, evin, evim* gibi eklerle yeni bir anlam kazandırırız. İşte böyle dillere bitişken dil denir" diye açıkladı. Bu Hurri halkının başına bir grup insan gelerek onları yönetmeye başlamış Böylece Mitanni Devleti kurulmuş. İlginç olanı, bu devleti kuran ve yönetenlerin dili de başka, eski İran diline benziyormuş. Hatta onların bazı Tanrılarına da tapıyorlarmış. Hitit Kitaplığı'ndaki bu dildeki belgeler çok az olmakla beraber, buna dördüncü dil diyorlar. Hititler Hurrilerle çok içli dışlı olmuşlar. Krallar onların prensesleriyle evlenmiş. Onların Tanrılarını, törenlerini, edebiyatını almışlar. Bu törenler yazıda Hititçe anlatılırken, başlarına Hurrice olduğu belirtilen uzun bölümler koymuşlar. Mitanni Devleti, yazışmalarını genellikle Hurri dilinde yaptığı için, Mısır, Ugarit, Mari, Asur, hatta Urartu'da bu dilde yazılmış mektuplar ve belgeler bulunmuş.

Bana ilginç gelen, Mitanni Devleti'nde, devleti idare edenlerle halkın başka dillerde konuşması. Ama annemin dediğine göre, Hititlerde de aşağı yukarı öyle olduğu düşünülüyormuş. Onlarda bir de, çiviyazısı ve hiyeroglif yazısı olmak üzere iki tür yazı var. Hiyeroglif yazısının dili de beşinci dil olan Luvice imiş. Hitit dili, aynı kökten, ama biraz değişik. Halkın göreceği yerlerdeki kitabeleri hep hiyeroglif ile yazmaları, halkın bu dili ve yazıyı bildiklerini gösteriyormuş. Değerli eşyaların koyulduğu kaplar veya sepetlerin kapağını, kilden yapılmış, üzerinde hem hiyeroglif, hem çiviyazısı basılmış, bizim kırmızı balmumu gibi mühürlerle kapatılmış olması da onu kanıtlıyormuş. Acaba Hitit ülkesinde yaşayan Luviler, önce hiyeroglif yazısını yazmaya başlamışlardı da, memleketi idarelerine alanlar daha sonra mı çiviyazısını kullandılar? Anneme bunu sormam gerekti, fakat zavallı öyle derin uykuda ki, uyandırmaya kıyamam doğrusu.

Luvi dili de çiviyazılı metinlerde kısa bölümler halinde bulunuyormuş. İşin ilginç yanı, bölümlerin başında hangi dilde yazılacağının belirtilmiş olması. Eğer bunu bildirmeselerdi, onların dillerinin ne olduğu anlaşılamayacaktı. Ne akıllı insanlarmış onlar!

Neredeyse yazmayı unutacaktım. Çiviyazılı metinlerde, bir de tahta tabletlerden söz ediliyormuş. Bunların yüzüne balmumu sürülerek üzerine yazıyorlarmış. Belki de hiyeroglif yazısını halk bu tabletler üzerine yazmıştır. Ama onlar yangınlarda kül olup gitti kuşkusuz.

Altıncı dil Palaca. Bu da Hitit dili grubundan. Bu dil Ziparva adlı bir Tanrı için yapılan törenlerde kullanılıyormuş. Yedinci dil Akadca. Hititler buna Babilce de diyorlar. Arap ve İbrani dil kökeninden; Sami dil deniyor bunlara. O zamanın uluslararası haberleşme dili olarak kullanıldığı gibi, o dilde birçok edebi metinleri Babil'den getirterek, onları Hititçeye çevirtmişler. Hitit Sarayı'na hep Babil'den yazıcılar getirtilmiş. Onlar hem yazıcı olmuşlar, hem de Hititlerden yazıcı yetiştirmişler. Hititlerde halkın okuma yazma öğrenmesi için, Sumer'de olduğu gibi, okulların bulunduğunu gösteren kanıtlar ne yazık ki bugüne kadar ele geçmemiş.

Annem, "Belki de bizim Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, halkın okuma yazmasına önem verilmemişti. Ayrıca Osmanlı Devleti yazışmaları da halkın anlayacağı bir dilde değildi. Arapça, Farsça ve biraz da Türkçe karışmış acayip bir dildi. Ben bile çoğunu anlayamam" dedi.

Sekizinci dil Sumerce. Sumerce aslında Mezopotamya'da konuşma dili olmaktan en az 300 yıl önce ortadan kalkmış. Fakat, onlardan sonra gelen Ortadoğu halkları onların yazılarını aldıkları gibi, bu yazı ile yazılan kültürü de almışlar. Hititler de onlardan biri. Hititler, Sumer yazısını alınca, onlardan birçok kelimeyi ideogram olarak kullanmışlar. Bunu pek anlayamamıştım. Annem şöyle açıkladı bana: "Sumercede genellikle bir kelime tek işaretle yazılır. Onlar Hititçe yazılmak istenirse, hece olarak birkaç işaret kullanmak gerek. Onu yapacakları yerde, Sumercenin tek işaretini yazıp onu Hititçe okumuşlar. Sumerceyi bir tür stenografi haline getirmişler." Annem bunu yine iyice anlamadığımı görünce, daha çok açıklamak gereğini duydu. "Bak kızım, bir kitap resmi görsen, ona *kitap* der-

sin Türkçe olarak. Bir İngiliz *book*, Alman *buch* der. İşte Sumerce işaretleri de Hititler kendi dillerinde böyle okumuşlar. Yalnız işaretin sonuna Hitit kelimesinin son hecesini eklemişler" diye anlattı. Annemin Sumerolog olmadan öğretmenlik yaptığı bundan belli oluyor. Her anlattığını anlayabilmem için, uzun uzun açıklamadan edemiyor.

Hititler de bu bakımdan az değiller. Bu kısa olarak yazdıkları işaretlerin karşılarında Hititçelerini gösteren sözlükler yapmışlar. Böylece hangi işaretin nasıl okunacağını bu konuda çalışanlara öğretmişler. Ayrıca, Sumerce edebi metinlerinden Hititçeye çeviriler de yapmışlar. Bunlardan Sumer şairi Ludingirra'nın annesi için yazdığı şiir ile, ünlü Sumer kahramanı Gilgameş Destanı'nı söyleyebiliriz.

Görüldüğü gibi, 3 500 yıl önce bir kitaplıkta 8 dilde belgeler, sözlükler! İnanmak zor, inanmamak ise olanaksız.

EFSANELER

19 TEMMUZ 1958

Bugün perşembe. Her zamanki gibi köyde pazar var. İşçiler pazara gidip kendi ürünlerini satıyorlar, kendilerine gerekli olanları da oradan alıyorlar. İşin ilginç yanı, pazarda pek para geçmiyor. Mala karşı mal alınıyor; takas derler buna. Köyde daha çok basma, pazen, ayakkabı gibi nesnelere gerek var. Onların yerine köylülerden tereyağı, peynir, bal, tavuk, yumurta veriliyor. İlk gördüğümde, "Ne kadar ilkel" dedim. Para bilinmediği çağlarda böyle yapılıyormuş, ama bizim ülkede böyle olması beni çok üzdü, "biz hâlâ bu kadar ilkel miyiz?" diye. Annemin anlattığına göre, Cumhuriyet'ten önce daha da ilkelmişiz. O zaman hiç fabrikamız yokmuş. Herkesin evinde dokuma tezgâhı varmış. Kadınlar ailenin giyeceklerini kendileri dokurmuş. Atatürk, Sumerbank fabrikalarını açtırınca, rengârenk basmalar köylülerin çok hoşlarına gitmiş. Onları almaya başlamışlar. Eskiden erkekler için giysi yapılan şayak adlı kumaşları bile kadınlar dokurlarmış. Pabuç yerine de yine köylülerin kendilerinin yaptığı çarıkları giyerlermiş. Şeker bile yokmuş. Şeker yerine, bal, pekmez yerlermiş. Atatürk, kumaş fabrikaları yanında, şeker fabrikaları, savaşlarda yanıp yıkılan yerlerin onarılabilmesi için çimento fabrikaları yaptırmış. Osmanlı Devleti yeni buluşların hiçbirine kulak asmadığı için çöküp gitmiş. Bereket, Atatürk bizi düşmanlardan kurtarmış, uygarlaşma yolunu açmış; hem de hiç borçlanmadan!

Ben neler yazacaktım, neler yazmaya başladım. Annemin kızı olduğum nasıl da belli. O anlatmaya başladı mı, hemen arasına bir memleket işi karıştırıverir.

Bugün kazı yapılmadığı için, herkes bir tarafa çekilmiş, kimi dinleniyor, kimi çalışıyor. Annem dün kazıdan çıkan eserleri sırayla numaralayarak deftere yazarken, ben de onun çalışmasını izledim. Arada bir de yazacağı çanak çömlek tablet parçalarını eline veriyordum. Onlara dokunmak bana öyle büyük bir zevk verdi ki, onları yapan elleri, kullanan kimseleri, ne amaçla kullandıklarını gözlerimin önüne getirmeye çalışıyor, binlerce yıl ötesinden gelen bu eserlere büyük bir saygı duyuyorum. Onları yapanlar, kullananlar, binlerce yıl sonra gelen insanların bunları bulup, büyük bir değer vererek gözleri gibi saklayacaklarını acaba düşünmüşler miydi? Kuşkusuz olanaksız. Biz kullanıp attığımız bir nesne için, "binlerce yıl sonra bulanlar olursa ne derler?" diye aklımızın ucundan bile geçirmeyiz.

Annem işini bitirdikten sonra yanıma gelip oturarak, "Artık seninleyim, bol bol konuşabiliriz" dedi. Her zamanki gibi yine öyle sevindim ki, hemen kalkıp boynuna sarıldım. Günlüğüme yine annemden aldığım bilgileri yazacağım. Ben onlara, "bilgi sermayesi" diyorum. Gerekli olduğunda başkalarına satıyoruz ya!..

Hele öğretmenlere öğrendiğimi satmak çok hoşumu gidiyor. Çünkü, bazıları onların bilmedikleri bir konuyu söyleyince bozuluveriyorlar. Sanki bozulacak ne var! Öğretmen de her şeyi bilemez ki! Bilemediğinde, "Bana yeni bir şey öğrettin" deyiverseler, biz öğrencilere de biraz güven gelir, hem de öğretmenlerle daha yakın oluruz diyorum. Ben de ne kadar ukalayım. Bunların yerine annemin anlattıklarını unutmadan yazmam gerek.

Anneme ilk sorum, "Anne Hititler öykü yazmışlar mı?" oldu.

O da, "Yazmışlar, ama onların yazdıkları öyküler hep Tanrılarıyla ilgili. Biz onlara 'efsane' diyoruz. Yalnız bu öykülerin yazıldığı tabletler genellikle çok kırık ve bozuk, bu yüzden onları anlamak kolay değil. Ama sana aklımda kalanlardan bazılarını anlatayım"

dedi ve sözünü sürdürürken, birden daha önce annemden öğrendiğim, Kaniş Kraliçesi'nin 30 çocuğu ile Fırtına Tanrısı'nın İlluyanka adlı ejderi öldürmesi öyküleri aklıma geliverdi. Hemen sözünü keserek bunların dışında kalanları anlatmasını rica ettim.

En önemli öykü, Fırtına Tanrısı Telepinu'nun Hitit ülkesini bırakıp gitmesi. Fırtına Tanrısı, bir kraliçeye kızmış. Neden kızdığı belli değil! Kızınca, sağ ayağına sol pabucunu, sol ayağına da sağ pabucunu giyiyor ve ortadan yok oluyor. O gidince, her tarafı sis kaplıyor. Dağlar, ağaçlar, çayırlar, pınarlar, kaynaklar kuruyor. Hayvanlar, insanlar sis ve susuzluktan perişan oluyor. Hayvanlar yavrulamıyor. İnsanların çocukları olmuyor. Tanrılar bundan şaşkına dönmüş, ne yapacaklarını bilemiyorlar. Buna üzülen Güneş Tanrısı bir ziyafet yaparak, bütün Tanrıları davet ediyor. Ve onlara Fırtına Tanrısı'nı arayıp bulmalarını söylüyor. Hepsi Tanrı'yı aramak için bir tarafa dağılıyor, ama bulamıyorlar. Onun üzerine bir kartalı göndermişler, arasın diye. O da bulamamış. En son bu görevi bir arı almış. Arı, Tanrı'yı bir korulukta uyurken yakalıyor ve onu iğnesiyle sokarak uykusundan uyandırıyor. Tanrı buna daha çok kızıyor ve ülkeye başka felaketler getiriyor. Tanrılar şaşkın. Ne yapacaklarını, nasıl onu bulup getireceklerini düşünürlerken, içlerinden biri "sihir yapalım" diyor. Bunun üzerine, Kamruşepa adında bir kadın dinsel tören düzenleyip orada şöyle konuşuyor: "Kapıcı 7 kapıyı açtı, 7 sürgüyü çekti. Kara toprağın altında tunçtan kazanlar vardır. Onların içine giren bir daha çıkmaz. Onlar Telepinu'nun kızgınlığını ve öfkesini alsınlar, onları geri bırakmasınlar" diyor. Böylece Telepinu geri dönüyor. Ülkede sis kalkıyor. Ağaçlar bitkiler canlanıyor, insanlar doğuruyor, hayvanlar yavrulamaya başlıyor. Memlekete canlılık geliyor. Bu öyküdeki 7'ler de ta Sumerlilerden gelen etkiymiş. Onların öykülerinde de 7 kapı, 7 dağ, 7 kat gök gibi yediler bulunuyormuş.

Anneme, "Neden acaba 7?" diye sordum. Güneş, Ay ve 5 gezegeni simgeliyormuş bu 7 rakamı.

Annem bu öykünün uydurulmasına neden olarak, "Belki bir zamanlar ülkede yağmursuzluktan büyük bir kuraklık oldu. Kuraklık uzun sürerse, insanlar, hayvanlar susuzluktan ve gıdasızlıktan ölürler. Bir kısmı da ölmemek için ülkelerini bile bırakıp başka yerlere göçerler. Böyle bir olayın anıları kaldı akıllarında, onu da Tanrılara bağlayıp böyle bir öykü meydana getirdiler" diye açıkladı.

Türkler de, o yüzden Asya'dan göç etmişler ya!

Bir de Güneş Tanrısı yok olmuş. Doğa cansızlaşmış, her şey kurumuş. Onu da sihir yoluyla bulup getirmişler. Ve hayat yeniden başlamış. Bu tablette çok kırık olduğundan, Güneş Tanrısı'nın yok olmasının nedeni ve nasıl bulunduğu öğrenilemiyor.

Bir de Kumarbi efsanesi veya destanı varmış. Bunları dinlemek öyle hoşuma gidiyor ki. Bunlardan binlerce yıl önceki insanların neler düşündüklerini, neler uydurduklarını öğreniyoruz. Tanrıları hep insan gibi algılamışlar, genellikle onları insan gibi davrandırmışlar, ama bazen de insanların yapamayacakları işleri yaptırmışlar onlara. Bunlar bana çok ilginç geliyor.

Kumarbi öyküsü şöyle:

İlk çağlarda göğün Alalu adlı bir kralı varmış. O gökte bir tahtta oturuyormuş. İlk var olan Tanrı Anu, onun ayakları ucunda duruyormuş ve Tanrı'ya içki sunuyormuş.

Annemin söylediğine göre, Tanrı Anu, aslında Sumerlilerin Gök Tanrısı An imiş. Akadlar gelince ona Anu demişler; Hititler de onu almışlar, ama kendi Tanrılarından daha küçük gördükleri için belki, Alalu'nun ayağı ucuna oturtmuşlar onu.

Gelelim öyküye:

Alalu, 9 yıl gök krallığı yaptıktan sonra, Anu ona savaş açıyor; savaşı kazanarak gök krallığını onun elinden alıyor. Alalu da yeraltı karanlığına kaçıyor. Alalu'nun Kumarbi adında bir oğlu var. O da yeni Gök Tanrısı'nın ayağı dibine oturup, ona içkiler sunuyor. Fakat, 9 yıl geçince, o da Anu'ya başkaldırıp savaş açıyor. Anu, Kumarbi ile baş edemeyeceğini anlayarak, göğe doğru kaçmaya baş-

lıyor Kumarbi, onun ayaklarından yakalıyor ve erkeklik organını ağzıyla koparıp yutuyor. Buna çok seviniyor Kumarbi. Anu, "Ona sevinip durma! Senin içine öyle ağır yükler koydum ki! Önce seni Fırtına Tanrısı'na, sonra Aranzah denilen Dicle Nehri'ne ve iki kötü Tanrı'ya gebe bıraktım" diyor ve göğe gidiyor. Kumarbi, içindekileri çıkarmak için tükürüp duruyor. İlk çıkan Tanrı Teşup Kumarbi'yi görevinden indiriyor.

Öykünün bundan sonrası, tablet kırık olduğundan bilinmiyormuş. Yeni tabletler bulunursa diye bekleniyormuş. Bu öyküdeki 9 rakamı da eski Türklerde çok kullanılıyormuş.

Annem, "Bak! Bir de Ullikummi hikâyesi veya şarkısı var. Oldu olacak onu da anlatayım" dedi.

"Kumarbi, kendisini tahttan indiren Hava Tanrısı Teşup'a kızıyormuş. Ona bir kötülük yapmayı planlıyor. Bunun için eline bir asa alıyor. Ayağına rüzgârı pabuç yapıyor. Şehri olan Urkiş'ten ayrılıp "Soğuk Göl" denilen yere geliyor. Orada çok çok büyük, bir uçtan bir uca uzanan bir kaya görüyor. O kaya ile yatıyor Kumarbi. Efsane bu ya! Kaya ondan gebe kalıyor ve bir çocuk doğuruyor. Kumarbi onun adını Ullikummi koyuyor. (Anlamı, Kummiya şehrinin yıkıcısı.) Kumarbi onun göğe gitmesini, Tanrı Teşup'u ayağıyla karınca gibi ezmesini, Tanrıları gökten kuşlar gibi dağıtmasını söylüyor ve onu Ubelluri adlı, dünyayı üzerinde taşıyan bir devin omuzlarına koyarak denizde büyümesini istiyor. Öyle de yapıyor. Çocuk bir günde bir metre, bir ayda 250 metre büyüyor. Öyle ki, deniz onun ancak beline kadar geliyor. Başı da göğe ulaşıyor. Onu Tanrılar arasında ilk gören Güneş Tanrısı, gidip durumu Hava Tanrısı Teşup'a haber veriyor. Teşup çok korkuyor ve 70 Tanrı'yı toplayarak, onu yok etmeye çalışıyor, fakat başaramıyor. Onun üzerine Tanrılar Sumerlilerin Bilgelik Tanrısı olan Ea'ya gidip, onları bu kayadan kurtarması için yakarıyorlar. O da Tanrıların göğü ve yeri birbirinden ayırmak için kullandıkları bir aletle bu kaya çocuğu parçalıyor, böylece Teşup kurtuluyor."

Annem, Ullikummi'yi omzunda taşıyan devin Yunanlılara "Atlas" olarak alındığını belirtti.

Annem, "Benim söyleyeceklerim şimdilik bu kadar. Bu öykülerin o kadar kırık ve okunamayan yerleri var ki, belki o yüzden ne amaçla yazıldıkları anlaşılamıyor, ben de çok özetledim. Metinde çok tekrarlar bulunuyor. Ayrıca birkaç küçük öykü de var, ama onlar da o kadar kırık ki, ne başları ne de sonları belli. O yüzden söz etmeye değmez" dedi.

Bunları yazıp tam yatağa gideceğim zaman, masanın üzerinde, annemin yazdığı bir kâğıt gözüme ilişti. Merakla okumaya başladım. Kızılırmak ile ilgili bu yazıyı da önemli bulup, hemen defterime yazmaya karar verdim:

> *"Sen ey Marasanta (Kızılırmak)! Nerik Fırtına Tanrısı'nın kalbine yakınsın!"*
> *Marasanta eskiden yatağından çıkmıştı.*
> *Fakat, Nerik Fırtına Tanrısı onu döndürerek güneşe doğru akıttı.*
> *Böylece o Nerik yanına doğru aktı.*
> *Fırtına Tanrısı Marasanta Nehri'ne dedi ki:*
> *"Eğer birisi Nerik Fırtına Tanrısı'nı kızdırırsa, o Nerik'ten ayrılır."*
> *"Sen ey Marasanta, sularını başka bir nehre, başka bir menbaa gönderme!"*
> *Göğün Fırtına Tanrısı Marasanta'ya dedi ki:*
> *"Bu senin için bir yemin olsun, yatağını değiştirme!"*
> *Marasanta yatağını değiştirmedi.*

Elim çok yoruldu yazmaktan, ama yine sermayeyi çoğalttım. İyi geceler sevgili defterim.

PROF. GÜTERBOCK'UN GELİŞİ*

20 TEMMUZ 1958

Bugün annem çok sevinçliydi. Çünkü, çoktan beri görmediği üniversitedeki Hititoloji öğretmeni Prof. Hans Güstav Güterbock Amerika'dan geldi. Annem bana onun resimlerini göstermişti. Fakülteye geldiğinde çok gençmiş. Hatta profesör olduğuna inanamamışlar. Buna karşın saçları beyaz-siyah karışımı gri renkteymiş. Genç olmasına rağmen, Hititçeyi çok iyi öğretirmiş. O yüzden annem ve arkadaşı Muazzez Teyzem bu dili pek sevmiş ve iyi öğrenmişler. Bir keresinde tablet arşivine çalışmak için gelen bir İngiliz bilim adamına Hititçe bir tableti okurlarken şaşırmış, "Siz tableti kitap gibi okuyorsunuz" demekten kendini alamamış.

Prof. Güterbock, Boğazköy'e ilk kez 1931 yılında gelmiş. O yıl Atatürk'ün verdiği izinle, 1912 yılında bırakılan kazıya yeniden başlamış Almanlar. Atatürk, Hititolojiye çok önem veriyormuş. Çünkü, yaşadığımız toprakların içinde ilk tarihsel belgeleri onlar bırakmış. Daha önce Kayseri yakınındaki Kültepe'ye, Asur tüccarları gelerek birçok yazılı belge bırakmışlar, ama onlar daha çok o zamanki Anadolu'nun ticaret, ekonomi ve sosyal yaşamı hakkında bilgi veriyorlarmış. Halbuki Hititler koca bir imparatorluk kurmuş ve o günlerdeki siyasal olayları hep yazıya geçirmişler. Büyük Atatürk, Osmanlı çağında hiç önem verilmeyen Anadolu tarihi ile Türklerin tarihinin araştırılmasını ve tarafsız olarak yazılmasını istemiş. Bunun için araştırmaları planlamak ve yönetmek üzere Türk

Tarih ve Dil Kurumlarını, araştırma uzmanları yetiştirilmesi için de Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ni kurdurmuş. Atatürk'ün Sumerlilere olan ilgisi de onların dillerinin bizim dilimize benzemesi ve Asya topraklarından göç etmiş olmalarıymış. O yüzden başka ülkelerde Asuroloji olan bölümün adını, "Bırakın şu Samileri, bölümün adı 'Sumeroloji' olacak" diyerek değiştirmiş.

Prof. Güterbock, Boğazköy'e ilk geldiğinde, kazıdan, üzerinde hem hiyeroglif hem çiviyazısı bulunan bir yığın kilit mühür bulunmuş. Hoca onlar üzerinde çalışmış, o zamana kadar bilinmeyen birçok hiyeroglif işaretlerinin okunuşlarını çözmüş. Bunlar daha sonraki çalışmalar için önemli birer anahtar olmuş.

O yalnız üniversitede annemlere hocalık yapmakla kalmamış, müzede çalışırlarken de onlara tabletlerin nasıl kopya edileceğini, nasıl kitap yazılacağını da göstererek hocalığını sürdürmüş.

Annemin anlattığına göre o Almanmış, ama ailesinde Yahudi dininden olanlar varmış. 1931 yılında Almanya'da Hitler başkan olunca, ailelerinde Yahudi dininden olan bütün Almanları işlerinden atmaya başlamış. Daha sonra da çoluk çocuklarıyla beraber hepsini çeşitli yöntemlerle, özellikle zehirli gaz verilen odalarda öldürtmüş. Ne vahşet! İnsanlar bu kadar acımasız nasıl olabiliyor, anlayamıyorum. Ben sinekler, hamamböcekleri bile öldürülürken üzülüyor ve fena oluyorum. Hem Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman olmak insanın elinde değil ki! Doğduğumuz zaman ailemizin geleneğine göre adlandırılıyoruz, o yolda yürümek zorunda kalıyoruz. Hem ne fark eder, herkes insan değil mi? Dinleri insanlara Allah vermiş. Bir Allah var, her şey Allah'tandır dendiğine göre, neden Allah herkesi aynı dinden yapmamış? Ve neden bu yüzden insanları birbirine düşürtmüş? Aman ben neler yazıyorum! Büyükannem duysa benim böyle düşündüğüme kızar, ama ne yapayım, düşünmeme kimsenin karışmaması gerek.

Tarihte bazen akıllı görünen biri, devletin başına geçip, şu veya bu nedenden savaş çıkarmış; insanları yok etmiş, şehirleri yakıp

yıkmış, milletleri ortadan kaldırmış. İşte Sumerliler, Hititler ve onlardan sonra gelen nice milletler ortadan kalkmış. Düşünmekten korkuyorum, "Bizim Türkiye Cumhuriyeti'mize de böyle bir son gelir mi?" diye. Saçmalamaya başladım galiba.

Hitler de insanları başta Yahudi oldukları için öldürtmüş. İkinci Dünya Savaşı'nı çıkarıp Hıristiyanları yok etmeye çalışmış. O da cezasını bulmuş, ama o kadar insanın canına kıydıktan sonra!

Hitler önce üniversitelerdeki Yahudi profesörleri işlerinden çıkarmış. Bu zavallılar işsiz ve parasız kalınca, ne yapacaklarını şaşırmışlar. Hemen birlik olup başka devletlere kendilerine iş vermeleri için başvurmuşlar, hiçbiri vermemiş. Sözde Hitler'den korkmuşlar. Bir adam koca dünyayı nasıl korkutmuş bir türlü aklım almıyor. En sonra bizim hükümete başvurmuşlar. Sevgili Atatürk hiç korkmadan, "Hemen gelsinler!" diye onlara kucak açmış. Alman hükümeti onları göndermemek için çok zorluklar çıkarmış, ama bizim hükümet ne yapmış etmiş, onların gelmelerini sağlamış. Annem, "1933 yılında biz ancak on yıllık bir cumhuriyet devleti idik. Öyle olduğu halde nasıl herkesin korktuğu Hitler hükümetine laf anlatıp onların gelmelerini sağladı, şaşıyorum" diyor.

O zaman ülkemizde İstanbul Üniversitesi'nden başka hiç üniversite yokmuş. O da hiç çağdaş bir eğitim vermiyormuş. Atatürk onların gelmesinden yararlanarak birçok yüksekokul açtırtmış. Büyük bir eğitim kalkınması başlamış ülkemizde. Anneme göre, eğer onlar olmasa imiş bizde yükseköğretim böyle gelişemezmiş. Özellikle, opera, bale, tiyatro yüksekokulları ve konservatuvarların açılması çok önemli imiş. Çünkü, daha önce bu sanatlar hiç yokmuş bizde. "Hepsi dine karşı" diyerek dinciler onları önlemiş. Aslında sevgili Ata'mız daha ilk meclis kurulur kurulmaz bir eğitim reformunun gerektiğini düşünerek, açılmasını istediği okullara, çeşitli dallarda uzman yetiştirilmek üzere dış ülkelere yetenekli gençler göndermeye başlamış. Onların istenilen düzeyde yetişmesi, kuşkusuz kısa sürede olmayacaktı. Bu süre, getirtilen bu uzmanlarla ka-

patılmış. Bunlar arasında Yahudi olmayıp, Hitler rejiminden hoşlanmayanlar da varmış. O zaman bir taraftan dışarıda okuyan gençlere, diğer taraftan bu getirilen uzmanlara nasıl para yetiştirdi bizim hükümet diye annem şaşıyor.

Annemin Sumeroloji hocası Prof. Benno Landsberger de aynı şekilde Alman Yahudisi imiş. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda askerlik yaptığı halde, onu da biz kurtarmasaymışız, öldüreceklermiş.

Ne yazık ki, Atatürk öldükten sonra halkımızın uyanmasını istemeyen çıkarcılar onları işlerinden atmaya başlamış. Bereket, savaş bitmiş, Hitler ölmüş. Başka devletler onları çağırmaya başlamış. Annemin hocaları da Amerika'ya gitmiş. Böylece hem onların canları kurtulmuş, hem bizde Sumeroloji, Hititoloji gibi birçok yeni bilimin temeli atılmış, hem de onlar bilim dünyasına yeni buluşlar getirmişler.

Büyük Ata'mız yalnız bizi düşmanlardan kurtarmakla kalmamış; hem ülkemizde büyük bir kültür çağı başlatmış, hem bize, hem de dünyaya birçok bilim insanı kazandırmış.

Ne mutlu bize ki, onun gibi bir kurtarıcı, karanlık çağdan aydınlığa çıkmamızın yolunu açan bir önderimiz olmuş; ama ne yazık, ben onu göremedim! Fakat, anneciğim her konuşmamızda, Atatürk'ten, onun ülkemize ve biz kadınlara kazandırdıklarından, kendisinin görüp geçirdiği o savaş ve barış günlerinden bir şeyler anlatır; böylece onu görmüş, o günleri yaşamış gibi olur, onu daha çok severim.

HİTİT DİLİNİN ÇÖZÜLÜŞÜ

22 TEMMUZ 1958

Bugün yine annemi biraz boş buldum ve buraya geldiğimizden beri sormak istediğim, fakat bir türlü vakit bulamadığım veya daha ilginç sorularım olduğundan atlattığım "Hitit dili nasıl çözüldü?" sorusunu sordum. Annem benim anlayabilmem için oldukça ayrıntılı olarak açıklamaya çalıştı. İlk çözülen kelimeleri yazdı. Böylece bu sorumun yanıtını da öğrenmiş oldum. "Unutmadan defterime geçireyim" dedim. Annemin anılarımı yazmak üzere bu defteri bana vermesi ne iyi oldu. Doğrusu bunu hiç akıl edememiştim. Okula gidince bunları arkadaşlarıma hem okuyacağım, hem de onların da anılarını yazmasını önereceğim.

Hitit dilinin çözülmesi, Akadca ve Sumercenin çözülmesi gibi uzun zaman almamış. Birincisi, onların dillerini yazmak için aldıkları çiviyazısı işaretlerinin okunuşu biliniyor; ikincisi, Hititler kelimeleri, isimleri bizim gibi birbirinden ayırarak, aralarında biraz boşluk bırakıp yazmışlar. Konuları paragraflara ayırmışlar. Halbuki, Akad ve Sumerliler kelimeleri ayırmadan birbiri ardınca yazıyorlarmış. Bu yüzden kelimeleri, eklerini anlamak kuşkusuz çok zor. Şimdi ben yazdıklarımı hiç ara vermeden yazsam, dili bildiğimiz halde, onları okumak ne zor olurdu! Bir de dil bilinmezse çok daha zor olacağı açıkta. Bilim insanlarına şaşıyorum, bu bilinmeyenleri nasıl çözebiliyorlar diye. Hititlerin bu yazı yöntemi dilin çözülmesine çok yardımcı olmuş. İlk olarak 1915 yılında Çek bil-

gini olan Hrozny (Hrozni okunuyor) bir cümleyi çözmüş. Cümleyi buraya yazmadan olmayacak; ama onu bizim harflerle yazacağım. Annem çiviyazılarını bizim harflerle yazmaya "transkripsiyon" dendiğini söyledi. Cümle şöyle:

"nu NiNDA-an ezzateni watar-ma ekkuteni."

Bu cümlede *NiNDA* kelimesi Sumercede "ekmek" demekmiş. Onu Hititler kendi dillerinde okuyormuş. Ondan sonraki *-an* ile "ekmeği" oluyormuş. *ezzat* kelimesi Almanca yemek anlamına gelen essen olabilir, *teni*'yi de Latincedeki "sizler" olmalı demiş Hrozny. Böylece cümleyi "ekmek yiyorsunuz" olarak çözümlemiş. Arkasından gelen cümlenin de ona parelel olacağını düşünmüş. Çünkü, ondaki *watar* kelimesini de İngilizcedeki su anlamına gelen water kelimesine benzetmiş. Sudan sonra gelen *ekku* kelimesinin içmek olacağını, arkasındaki teni kelimesinin de "sizler" olduğu açıklanmıştı. Buna göre cümleyi *"ekmek yiyorsunuz, suyu içiyorsunuz"* olarak çözmüş. Ondan sonra birçok bilim insanı bu dil üzerinde çalışmaya başlıyor ve bu çalışmalar durmadan sürüyor. Dilin çözülmesine Hititlerin yapmış oldukları Sumerce, Akadca kelimelerin Hititçe karşılıklarını gösteren sözlüklerin büyük yararı olmuş.

Bu konuyu bizim tarih öğretmenine soracağım, bakalım biliyor mu? Bilmiyorsa, arkadaşlarıma anlatmamı isteyecek mi? Annem, bu konularda Türkçe yazılmış bir kitap olmadığını, öğretmen başka dil bilmiyorsa pek bilgisi olacağını tahmin etmediğini söyledi; daha doğrusu öğretmeni suçlamamamı istedi. Ne olacak, kendisi de öğretmenlik yapmış, savunacak onu kuşkusuz.

Ben arkadaşlara Hitit dilinin nasıl çözüldüğünü bu defterden okurum. Şimdi birdenbire aklıma geldi, neden anneme çiviyazılarının ve dillerinin ilk olarak nasıl çözüldüğünü de sormadım. Bunu da bir vakit bulduğum zaman sorarım. Böylece işin başını da öğrenmiş olurum. Yaşa, var ol sevgili anneciğim, bana neler öğretiyorsun!

YASALAR

23 TEMMUZ 1958

Bugün öyle çok yoruldum ki. Hava da bir hayli sıcaktı. Kazı yerine gittim. Dünkü yapılan kazıdan bugün çokça tablet çıkacağı tahmin ediliyormuş. Bunu nasıl anlıyorlar bilmem! Ben de, tahminleri bakalım doğru çıkacak mı diye merak ettim. Hakikaten birbiri ardınca tablet parçaları bulunmaya başlamaz mı! Kimisi üst üste, kimisi oraya buraya dağılmış olarak ortaya çıkıyordu. Bulundukları bina yıkılınca yine de un ufak olmamışlar. Onları, tozlar, kurumuş çamur yığınları, taşlar arasından çıkarmak öyle kolay olmuyor. Fırçalar, küçük çekiçler, malalar, bıçaklar kullanılarak büyük bir dikkatle çıkarılıyor. İşçilerden bazıları bu hususta uzman olmuş. Yine de kazı başkanı her ne olursa olsun onları yalnız bırakmıyor, hep yanlarında duruyor.

Akşam yemekten sonra, çıkan tablet parçaları elden geldiğince temizlenmeye, aynı tablete ait parçalar bulunup birleştirilmeye çalışıldı. Birleştirilenlerden okunabilen iki tablet parçasının, daha önce bulunan yasa tableti grubundan olduğu anlaşılmış. Hemen anneme Hitit yasaları hakkında bilgi vermesini rica ettim. "Yasalar, toplum içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları, yanlış davranışlara verilecek cezaları, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların hak geçirmeden nasıl çözüleceğini açıklar. Bir toplumda çatışmalar yasa ile önlenirse, o toplumda adalet güçlü olur" diye hemen söze başladı annem. Bugüne kadar bilindiğine göre ilk yasa yapanlar Sumerlilermiş. Hititler onların yasalarından örnek almış olmalılar.

Daha önceki kazılarda 2 yasa kitabı, daha doğrusu tableti bulunmuş. Bunlar da o kadar tam değilmiş. Kırık yerleri sonradan bulunan parçalarla tamamlanmaya çalışılıyormuş. Hititler bu yasa kitaplarının kopyalarını yaptırarak, başka şehirlere, yargılar onlara göre yapılsın diye gönderiliyormuş. Bu tabletlere ait bulunan parçalar da asıl yasa tabletinin kırık kısımlarının tamamlanmasına yardımcı oluyormuş. Bu iki yasa tabletinde 186 madde varmış. Bunlar bireylerin haklarını, mallarını, tarla, hayvan, araç ve gereçlerini korumaya yönelikmiş. Yazılanlara göre, bir üçüncü tabletin daha olması gerekmiş, ama henüz bulunamamış.

Annemin anlattığına göre, Hititler, haklı ve haksızı yargılayanların ancak Tanrılar olduğuna inanıyormuş. Onlar her varlığın, hatta konuşamayan hayvanların ve ağaçların bile haksızlığa uğramasını istemiyorlarmış.

Hayvan ve ağaç hakkını korumayı duyunca, hemen anneme, bizde böyle bir yasa olup olmadığı sordum. O da, "Herhalde yok, eğer olsaydı ağaçlar gelişigüzel kesilmez, sokak köpekleri zehirlenmez veya tabanca ile öldürülmezlerdi" dedi. Birden o zavallı hayvanların hali geldi gözlerimin önüne, çok fena oldum. Büyüyünce ben de hayvanların hakkını korumak için elimden geleni yapmaya karar verdim.

Hititlilerin hak ve hukuka çok önem verdikleri, savaşı çıkaranların bile haklı veya haksız olabileceğini, Tanrıların onları yargılaması gerektiğine inandıklarından anlaşılıyormuş. Ülkelerine herhangi doğal bir felaket geldi mi, ya kralların ya da halkın suçlarından dolayı Tanrıların cezası olarak düşünmüşler.

Tanrıların yargıladığına inanıldığı halde, onların bu yasaları yazdırdığını bildirmiyor bu yasa kitapları; ama yeryüzünde krallar Tanrıların vekili sayıldığından, yasa koymayı da onlar adına yapıyorlardı herhalde.

Bu yasa kitaplarında yazıldığına göre, toplum geliştikçe, krallar zaman zaman bu yasaları değiştirmişler. İşkence ve ölüm cezaları

kısmen kalkmış. Bunların yerine tazminat konmuş. Hatta zamanla tazminat cezaları da azaltılmış. Öç alma veya kan davaları tazminata çevrilmiş. Bunlara "göz göze, diş dişe cezası" deniyormuş. Öldüren öldürülüyor, kol kıranın kolu kırılıyor, ev yakanın evi yakılıyor. Annem bunun zararını bana şöyle açıkladı: Biri birinin evini yaktığı zaman, yakanın evi de yakılırsa ikisi de aynı şekilde evden olacaklar; ama yakılan evin yerine yenisi yaptırılırsa veya yapması için para verilirse yakan cezalanır. Yakılan kazanır. Anneme ölenin yerine tazminat olarak ne verdiklerini sordum. Eğer bir adam kavga sonucu öldürülürse, onun yerine kadın veya erkek dört kişi veriliyormuş. Eğer kaza ile ölmüşse kazayı yapan bir kişi veriyor. Kuşkusuz bu verilen kimseler köleler. İşin ilginç yanı, eğer bir şahsın tarlasında birisi öldürülmüşse ve katili de bulunmazsa tarlanın sahibi, bir kırda öldürülmüşse o kıra en yakın kasabanın halkı bu tazminatı vermek zorunda olması.

Annem sonradan kaldırılmış bir işkence cezasını anlattı; kulaklarıma inanamadım, tüylerim diken diken oldu. Suçlu adam iki tarafından iki öküze bağlanıyormuş. Öküzleri karşıt yönden koşturuluyormuş. Böylece adam paramparça oluyormuş. Ondan sonra da öküzleri öldürüyorlarmış. Ne büyük vahşet!

Ölüm cezaları, tecavüz etme, hayvanla cinsel ilişki kurma, devlet ve mabet kurallarına karşı gelme gibi suçlar da veriliyormuş. Bazı suçlarda, suçlunun çocuklarıyla birlikte bütün ailesi öldürülüyormuş. Ne korkunç!

Annem, ölüm cezasına hile yapmanın da girdiğini gösteren bir olayı anlattı: *Kral Sarayın içki sunucusu Ziti'den kendisi ve yanındaki iki kişi için şarap istiyor. İçki sunucu, krala iyi şaraptan; diğerlerine, gösterdiği şaraptan değil de başka şaraptan veriyor. Adamlardan biri gelip krala şikâyet ediyor. Diğeri de onu onaylayınca içki sunucu ölüme mahkûm ediliyor.*

Bir evi soyan hırsız yakalandığında çaldıklarını geri verdiği gibi, üzerine ceza olarak bir miktar gümüş veriyormuş. Önceleri bu

gümüş çokmuş, sonradan onu azaltmışlar. Çalan köle olursa, onun verdiği gümüş daha azmış. Fakat, isterse sahibi onun kulaklarını veya burnunu kesebiliyormuş.

Bana pek ilginç gelen bu yasa kitabının sonunda, bir de satılan malların fiyatlarının yazılı olması. Anneme, "Bu fiyatlar hiç değişmiyor muymuş?" diye sormadan edemedim. Çünkü, bakıyordum bizim ülkede zaman zaman her şeyin fiyatı yükseliyor, zavallı annem de durmadan yakınıyor, "ne olacak halimiz?" diye. Annem de, "Herhalde onların ülkesi de, bizim ülkenin Atatürk çağı gibiydi" dedi. O zamanlar fiyatlar hiç değişmiyormuş. Nedeni de, hiç borç almamışız dışardan. Annem o günlerde borçlanmadan bir taraftan Osmanlı Devleti'nin, diğer taraftan yenildik sayıldığımızdan Birinci Dünya Savaşı'nın borçları ödenirken, tren yolları, şeker, çimento, dokuma fabrikaları, köy olan Ankara'da başkente yakışır şekilde yeni binaların yapıldığını anlattı. Bu arada paramızın değeri de hiç düşmemiş. Buna "Atatürk mucizesi" diyor annem. Paranın değeri, borç para alınıp ödenmezse ve bastırılan paranın karşılığı altın veya döviz olmazsa devletin kasasında, karşılığı olmayan paranın da değeri olmazmış, buna da enflasyon derlermiş. Bilmem iyi anlayabildim mi?

Hitit yasalarını yazarken yine aralarına neler karıştırdım! Yasanın sonundaki fiyat listesinde hazır giyimin bulunması çok ilginç. 3 500 yıl önce Anadolu'da konfeksiyon varmış. Annem, "Sen ne diyorsun, Hititlerden en az 200 yıl önce, Kültepe'de Asurlu tüccarlar koloni kurdukları zaman bile hazır giyim varmış" dedi. Bu listeye göre bir keten elbise 30 şegel gümüş (bir şegel 8,5 gram), mavi renkli yün elbise 20 şegel, bir baş örtüsü 1 şegel gümüş imiş. Yiyeceklerin ve içeceklerin de fiyatı var. 1 ölçü sıvı yağ 2 şegel, aynı ölçü tereyağı 2 şegel, bal 1 şegel, şarap yarım şegel gümüş imiş. Ayrıca hayvan fiyatları, tahıl fiyatları, maden fiyatları da yazılıyormuş. Bakır, gümüşün en az yüzde 1 değerinde imiş. Annemin bunları nasıl aklında tuttuğuna şaşıyorum doğrusu. Şunu neredeyse

unutuyordum. Bu yasalar, Pala, Luvi ve Hitit ülkelerinde uygulanıyormuş.

Bu akşam yine uzun yazdım, gözlerim kapanıyor, parmaklarım yoruldu. Haydi hepimiz dinlenmeye!

MAHKEMELER

24 TEMMUZ 1958

Dün öğrendiğim yasalar beni öyle ilgilendirdi ki, fırsat buldukça anneme bunlar hakkında sorular soruyorum. Kadıncağızı sorularımla bıktıracağım diye korkmuyor değilim. Fakat, bildiğim kadarıyla, annem o kadar sabırlı bir insandır ki, bana asla bıktım demeyecektir.

Yasalar yapılmış; peki bu yasalara göre nerede ve kimler yargılıyordu tartışmaları, suçluları, merak ettim doğrusu. Anneme, "Onların mahkeme salonları, yargıçları var mıydı?" diye sordum. Tabletlerde yazıldığına göre, yargı, kral kapısında, kral veya bir bey tarafından yapılırmış. Annem, "'Kral kapısı' deyince kapıda durup mahkeme yapılmıyordu herhalde. Devletin işlerinin yapıldığı bir yer olmalıydı. Belki de sarayın bir bölümünü oluşturuyordu. Onun için de 'kral kapısı' denilmişti. Osmanlı Devleti zamanında, devlet işlerinin yapıldığı yere büyük kapı anlamına gelen Babıâli denirdi. Şimdi de orada İstanbul Valisi ve etrafı bulunuyor. Onun gibi olmalı" dedi.

Annemin anlattığına göre, bir tabletten sarayın dışında bir yargı yeri olduğu anlaşılıyormuş. Kral oraya büyük bir törenle gidip, gereken yargıyı yapıyormuş. "Tören çok uzun anlatılıyor tablette, ben sana aklımda kaldığı kadarını özetleyeyim" dedi annem.

Sabah olunca, kralın koruyucuları saray kapısının önce sürgülerini, sonra kapılarını açıyorlar. İki tür koruyucu var. Bunların bir

kısmına *meşedi*, diğerlerine *altın mızraklılar* deniyor. Bunların onbaşıları varmış. Onbaşı sözünü duyunca dayanamadım ve "Aaa, bizim onbaşı gibi!" dedim. Bu da Sumerlilerden geliyormuş. Onlar, işçilerini onar, yüzer kişilik gruplara ayırarak başlarına koydukları kimseye onbaşı, yüzbaşı diyorlarmış. O da Hititlilere geçerek zamanımıza kadar ulaşmış demek.

Koruyucular tarafından kapılar açıldıktan sonra, atla çekilen küçük bir araba geliyor kapının önüne. Kral, koruyucuların yardımı ile arabasına biniyor. Arabanın arkasında koruyucular, yanlarda halkın arabaya yaklaşmasını önleyen askerler olmak üzere yargı yerine geliniyor. Burada bir adam, krala, davanın ne olduğunu okuyor veya anlatıyor. Kral, orada yargısını yapıp, gerekli cezayı söylüyor. Dönüşte daha büyük katır koşulu bir araba geliyor ve kral onunla, yine koruyucular ve askerler eşliğinde saraya dönüyor. Saraya girince, koruyucu başı, kralı saray görevlisine teslim ediyor.

Anneme, "Neden acaba dönüşte katır koşulu araba ile geliyormuş kral?" diye sorduğum sorumu, "Herhalde saray tepede olduğundan, katırlar arabayı daha güçlü olarak çekiyordu" diye yanıtladı.

Hitit krallığının ilk başlarında, bir de Panku denilen yargı meclisi varmış. Bunların üyeleri soylulardanmış. Bunlar, kral ailesini denetim altında tutuyor, anlaşamamazlıkları çözümlüyor, gerektiğinde ceza verebiliyorlar. Hatta kralları bile sorgulayıp ölüm cezasına çarptırabiliyorlarmış. Veliaht seçiminde de onların onayı gerekmiş. Demek krallar o zaman istedikleri gibi davranamıyorlardı, ama savaşlarla orayı burayı ellerine geçirip büyük devlet olunca, krallar güçlenmiş ve kendilerini yargılayabilecek Panku'yu kaldırarak bütün gücü ellerine alıvermişler.

Hattuşa'ın dışındaki şehirlerde yargı işini garnizon kumandanları yaparmış; ama kumandan yine de yalnız karar vermiyormuş. Ona yardımcı olarak belediye başkanı ve yaşlılar meclisi bulunuyormuş. Kumandanın kararları verirken, kadın, erkek, köle, hizmetçi deme-

den herkesin hakkına göre davranması öneriliyormuş bir metinde. "İyiyi kötü, kötüyü iyi gösterme" deniyormuş. Eğer bir konuda karar vermekte güçlük çekilirse, o zaman krala gönderilmeliymiş. Eğer biri kralın kararına karşı çıkarsa, yani onu beğenmezse, onun evi darmadağın ediliyormuş. Köylerde de, yaşlı kimselerden oluşan köy kurulları çözermiş anlaşamamazlıkları. Osmanlı Devleti zamanında, bizim köylerde de böyle yaşlılardan oluşan köy kurulları varmış.

Yargıç ve mahkemeler konusunda, Sumerlilerin daha çağdaş olduğunu, onların özel yetiştirilmiş yargıçları, jürileri, mahkeme salonları bulunduğunu söylüyor annem.

Yapılan mahkemelerde tutanaklar da yazılıyormuş, ama bulunan tutanaklar, daha çok devlet görevlilerinin yargılarıyla ilgili olduğu için, halka ait tutanakların bulunup bulunmadığı bilinmiyor. Annem, birkaç gün önce çıkan tabletler arasında, böyle bir tutanağın bulunduğunu söyledi ve konusunu kısaca anlattı bana.

Kraliçe birine, arabalar, atlar, tunç, bakır araçlar, giysiler, kumaşlar, yay ve oklar, esirler, sığır ve koyunlar yönetmek üzere vermiş. Bunları alan da onları başkalarına devretmiş, ama verdiğini gösteren bir belge almamış adamın elinden. Bu yüzden o, mahkemeye verilmiş. Mahkemede adam kendini, "Onları ben çalmadım, almadım, kötüye kullanmadım. Bu arada ben Babil'e gönderildim. Ben yokken başkaları onları dağıtmış olabilir" şeklinde savunmuş. Buna benzer daha başka tutanaklar da bulunmuş evvelce.

Alınan verilen malzemeler için makbuzlar verilmesine gerek olduğu yasanın bir maddesinde şöyle açıklanmış: *Eğer bir tapınak görevlisine, saraydan altın, gümüş, giysiler, tunç eşya gibi armağanlar verilirse, onların adları ve ağırlıkları, onları kralın hangi bayramda ve kimlerin önünde verdiği yazılmalı* deniyormuş; ama ne yazık ki, böyle belgeler henüz bulunmamış. Belki de onlar daha önce söylediğim gibi tahta tabletlere yazılmıştı diyor annem.

Bu günlük yazacaklarım bu kadar sevgili defterim! Hiç de az değil yazdıklarım, değil mi?

AİLE YAPISI

26 TEMMUZ 1958

Bugün annemle konuşurken, birden aklıma Hititlerin aile yapılarını, kadınlarının durumunu sormak geldi. Şimdiye kadar bunu neden düşünemedim diye şaştım kendime.

Annem, "Kızım, özel arşivler olmadığından, bunları da ancak yasalardan ve dinsel metinlerden öğreniyoruz" dedi ve anlatmaya başladı. Ben de onu büyük bir dikkatle dinledim. Onu dinlerken, yüzüm kim bilir ne komik hal alıyor ki, bazen lafının arasında gülümsemeden edemiyor. Öğrendiklerim şöyle:

Yasaya göre ailenin başı erkek. Öyle olmakla beraber, kadının hakları da korunmuş. Cezalarda kadın erkek ayrılığı yok. Aynı suça, erkek gibi aynı ceza veriliyor kadına. Evlenmelerde başlık parası var, buna karşılık kız da çeyiz getiriyor. Kız tarafı sözünden dönerse, erkeğin verdiği başlık parasının iki katı verilecek. Eğer erkek sözünden dönerse, verilen başlık parası kıza kalıyor. Kadının ölümü halinde, kadının malı ve çeyizleri çocuklarına düşüyor. Kocası ölen kadın, kocasının malına yarı yarıya ortak oluyor. Yalnız, kadın ölen kocanın yerine onun kardeşi ile, o da ölürse kardeşi varsa yine kardeşiyle, yoksa yeğenleriyle evlenmek zorunda.

Annem bu uygulamanın Yahudilerin din kitabı olan Tevrat'ta da bulunduğunu, bunu da onların Hititlerden almış olduklarını söyledi. Bu gelenek Anadolu'da kısmen sürüp gidiyormuş. Mal kaçmasın diye, kadını aileden başkasıyla evlendirmek istemiyorlar.

İçgüveylik var. Boşanmada elde olan mallar yarı yarıya paylaşılıyor. Kadın köle bile olsa bu uygulanıyor. Köle kadın ve erkekle, özgür kadın ve erkek evlenebiliyor. Erkek köle de olsa başlık parasını ödemek zorunda. Boşanmada çocuklar babaya veriliyor. Kadın yalnız bir çocuk alabiliyor.

Kız kaçırma olduğu gibi, cezası da var. Zina büyük suç. Zina kırda olursa, tecavüz sayıldığından adam öldürülüyor. Fakat, evde yakalanırlarsa kadın ve erkek öldürülüyor. Eğer kral onları affederse veya adam karısının yaşamasını isterse, kadın ve erkek ölümden kurtuluyor. Ancak, yine de erkek cezasız kalmıyor. O, ya başını örterek gezecek veya çıplak olarak bir sarnıçtan mabede üç kez su taşıyacakmış. Ne ceza!

Hitit kadınının iş hayatı hakkında bilgi çok azmış. Hasat, değirmen işlerinde çalıştığı biliniyor. Erkeklere göre yarı ücret alıyorlarmış.

Hitit kadınlarının dinsel görevlerde büyük önemi varmış. Bunların başında "Tanrı analığı" geliyormuş. Annem, "Bu İsa Peygamber'in annesi Meryem'e paralel bir nitelik. Onu Hititlerden almışlar galiba" dedi. Tanrı anaları için ayrı bayram törenleri yapılıyormuş. Mabetlerde, şarkıcılar, çalgıcılar, dansçılar, sihir ve büyü yapanlar, törenleri yönetenler, rüyaya yatanlar hep kadınlarmış.

Hititlerin kraliçeleri çok önemli. Onlar, yönetimde krallarla eşit haklara sahip. Kraliçelerin, ülke işlerinde, politikada, dinsel törenlerde kendi başına hareket etme yetkisi var. Onlar vakıf kurabiliyor, bağış yapabiliyor, yönetmelik yazdırabiliyor, başka ülkelerin kral ve kraliçeleri ile özgür olarak mektuplaşabiliyor. Onlar, "büyük kraliçe", "egemen kraliçe" gibi unvanlarla, devletler arasındaki antlaşmalara imza atabiliyor. Bu yetkiler, kralın sağlığında olduğu gibi, öldüğü ve tahta oğlu geçtiği zaman ve ölünceye kadar sürüyor. Yalnız Hitit krallarının haremleri var. Eğer, kralın ilk eşinden oğlu olmazsa, odalığından olan oğlu kral olabiliyormuş. Hitit kralları başka ülkelerin kral kızlarıyla evlenebiliyormuş. Kendi kızlarını da aynı şekilde evlendirebiliyormuş.

Aman ne çok bilgi varmış Hitit kadınları hakkında. Annem de bunların hepsini aklında tutmuş. Yine de onun anlattıklarını tam yazabildim mi, bilemiyorum. Vakti olursa, ona yazdıklarımı okumak istiyorum. Çünkü, defterimde yalan yanlış bilgiler olsun istemiyorum. Bu akşamlık da bu kadar. İyi geceler benim sevgili arkadaşım, defterim!

ÇİVİYAZILARININ ÇÖZÜMÜ

27 TEMMUZ 1958

Anneme Hitit yazılarının çözülme öyküsünü anlattırdıktan sonra, neden daha önce çiviyazılarının ve dillerinin çözümünü anlattırmadığımı düşünmüş, onları öğrenmeyi de daha sonraya bırakmıştım. Zaten hepsini birden aklımda tutmam zor olurdu herhalde. Her neyse! Bugün yemekten sonra dinlenirken dayanamadım ve korka korka, "Ne olur anne, bugün bana çiviyazılarının, Akad ve Sumer dillerinin nasıl çözüldüğünü anlatır mısın?" diye sordum. Hiç kırar mı beni! Hemen anlatmaya başladı. Ben de ne olur ne olmaz, söyleyeceği adları unutabilirim diye kalemi kâğıdı yakalayıp günlüğüme yazmak üzere notlar almaya hazırlandım.

Öykü çok uzunmuş. Annem elinden geldiği kadar kısa anlatmaya çalışacağını söyledi.

Şu Batılı insanlar ne kadar meraklıymış. Bizim insanlarımız ise hep uyumuş veya uyutulmuş. Ne olacak, ülkemize matbaa Avrupa'dan 250 yıl sonra girmiş. Okullar yok, medrese denilen din okullarında yalnız dinle ilgili konular okutulmuş. Okumak günah, yazmak, düşünmek bile günahmış.

Çiviyazılı tabletlerin çıktığı yerler, bizim topraklarımızın sınırları içindeymiş; ama bizim insanlarımız ne yer üstünde görünen yıkıntılara, ne onlar arasında görünen resimli, yazılı taşlara ilgi göstermişler. Hele bu yıkıntıların altında ne olabilir diye düşünmemişler bile. İlk kez 1616 yılında, Pietro della Vella adlı bir İtalyan gezgin-

ci, Irak'ın kuzeyinde bir yerde gezerken, üzeri çiviyazılı bir tuğla buluyor. Fakat, tuğla üzerindeki işaretlerin ne olduğunu anlamıyor. Belki yazıdır düşüncesiyle, onu İtalya'daki Vatikan Müzesi'ne gönderiyor. Bizde o zaman müze olmadığı gibi, müzenin ne olduğunu bilen bile yokmuş. Onu görenler, tuğlanın üzerindeki çizgilerin süs mü, yazı mı olduğunu uzun yıllar tartışmış durmuşlar.

Danimarkalı gezginciler, 1763 yılında, İran sınırları içinde, eski Persepolis şehrinin yıkıntılarını görüyorlar. Burada saray olabilecek büyük yapıların, mezar taşlarının kalıntıları bulunuyor. Bu binaların kapı taşları üzerinde, çizgilerden oluşan işaretler görüyorlar Bunları kopyalayıp, ülkelerinde yayımlıyorlar. Bu yayınları gören meraklılar, başlıyorlar bunlar ne olabilir diye kafa patlatmaya. Akıllılar çok o zaman Batılılarda. Birçok kimsenin yaptığı çalışmalar sonucu, bu işaretlerden bir kısmının harf, bir kısmının hece, bir kısmının da kelime yazısı ve her yazı çeşidinin ayrı bir dile ait olduğunu söylüyorlar. Bu arada bazı bilginler, İran'a, Hindistan'a giderek İran'ın eski dili Persçeyi öğrenip, onların *Avesta* denilen din kitaplarını Batı dillerine çeviriyorlar. Böylece oralarda Pers diline karşı büyük bir ilgi uyanıyor. Persçenin yardımıyla, bu kitabelerin İsa'dan önce 600 yıllarında yaşamış olan Ahamenit krallarına ait olabileceğini, dillerinin de Avesta diline akraba olması gerektiğini düşünmüşler ve bu kitabelerdeki harf yazısı olarak nitelenen üst satırlarını Ahamenit kralları yazdırmış olmalı demişler. Bu varsayımlara dayanarak, 1802 yılında, Almanya'da bir lise öğretmeni olan Grotefend, harf yazısı olan bölümün, binayı yaptıran kralın adı ve binayı ne amaçla yaptırmış olduğu yazılmış olmalı demiş ve Pers krallarının adlarını o harflere uydurarak, "Histaspas'ın oğlu, krallar kralı büyük Kral Daryüs" satırını okumuş. Bu yazıda 37 harf 5 kelime işareti varmış. Bunlardan *11* işaretin nasıl okunduğunu bulmuş Grotefend.

Ondan 30 yıl sonra, bir İngiliz casus subayı olan H.G. Rawlinson, İran'dan Mezopotamya'ya gidiş yolunda, yüz metre yükseklik-

teki kayalar üzerinde kazılmış normal büyüklükte insan kabartmaları ile çiviyazısıyla yazılmış kitabeleri görüyor. Adam, yaşamı pahasına, kayalara ip merdivenlerle tırmanarak, bunların ilk bölümünü oluşturan Persçe yazılmış kısmını kopya ediyor. Buradaki kabartmalarda, Kral Daryüs'ü ve ona başkaldıranlarla, onları krala teslim eden iki görevli görünüyormuş.

Büyük bir kayanın yüzünde 40 metrekarelik bir yer düzeltilerek hem kabartmalar yapılmış, hem de yazılar yazılmış. Orada da üç dil ve üç tür yazı varmış.

Bu eski insanların yaptıklarını öğrendikçe ve gördükçe şaşıp kalıyorum. Onlar hiç de ilkel değillermiş. Bazen kendimize bakıyorum, bizler onların yanında daha ilkelmişiz gibi geliyor bana. O kayalara o kadar resmi yapmak, yazıyı yazmak bugün bile çok zor görünüyor. Boğazköy'e geldiğimden beri, bende bütün eski kalıntıları gidip görme merakı başladı. Olanak bulduğum zaman hiç kaçırmayacağım diye kendime söz veriyorum.

Bu subay oraya iki kez daha giderek üç tür yazının kopyalarını tamamlıyor. Alman öğretmenin yaptığı çözümden haberi olmadan, fakat aynı yöntemle ilk yazıyı çözüyor. O arada Irak'ın kuzeyinde, Ninova'da yapılan kazılarda, Kral Asurbanipal'in kitaplığı bulunuyor. Orada aynı yazıyla yazılan sözlükler yoluyla, kaya üzerindeki ikinci dil olan Akadca çözülmüş. Üçüncü dil de Elamca imiş, ama bunlar üzerinde birçok bilim insanı çalışmış. Sonunda 4 bilgine, Akadca yazılmış aynı metnin kopyaları, mühürlü zarflar içinde okumaları için gönderilmiş. Onlar geri gelince bakmışlar ki, hepsi de aynı anlamda okumuşlar yazıyı. Eh, artık yeni bir bilim dalı ortaya çıktı diyerek, onun adını "Asuroloji" koymuşlar.

Fakat, daha Sumer'den, Sumerlilerden kimsenin haberi yok. Yalnız Asurbanipal kitaplığında bulunan bazı tabletlerde, satırlar arasında başka dilde yazılar olduğunu, bazı şahıs adlarının Akadca olmadığını anlıyorlar, ama hangi dil olduğunu bilemiyor çalışanlar. 1889 yılından sonra, Güney Mezopotamya'da yapılan kazılardan

başlamış o anlamadıkları dilde tabletler çıkmaya. Bu kez bilginler, Asur tabletleri ve Sumerlilerin yaptıkları Akadca ve Sumerce sözlükler yoluyla da Sumerceyi çözüyorlar.

Annem bir Akadca, bir Babilce ve Asurca dedi anlayamadım ve bunların ayrı ayrı diller mi olduğunu sordum. Aslı Akadca imiş. O birbirinden çok ayrı olmayan Asurca, Babilce denilen iki lehçeye ayrılmış. Mezopotamya'nın kuzeyinde yaşayanlar Asurca, güneyinde yaşayanlar Babilce konuşmuşlar. Bu dil Arapça, İbranice kökenden geliyormuş. Bunlara Sami dil deniyormuş. Sumerce de, daha önce yazdığım gibi, bizim dilimize benzeyen bitişken dil grubundan.

Annemin anlattığına göre, dış ülkelerdeki üniversitelerde Sumerce ve Akadca okutulan bölümün adı Asuroloji imiş. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bu bölümün adının Sumeroloji olmasını Atatürk istemiş. O, Sumerlilerin Asya'dan göç ettiklerini ve dillerinin de bizim dilimize benzediğini yabancı kaynaklardan okumuş. O yüzden, belki bizim atalarımız olabilirler diye düşünmüş Sumerlileri. Anneme, "Böyle olabilir mi?" diye sordum. Annem, "Kızım, böyle konular ekipler halinde çalışılarak bir sonuca varılabilir. Biliyor musun, Atatürk'e yabancı bir bilim adamı 'Sumerliler Türk' demiş. Atatürk böyle bir sonuca varılabilmesi için bilimsel araştırmalar yapılması gerektiğine inanıyor ve adamın sözüne kulak asmıyor. Bu araştırmaları yapacak uzmanların yetişmesi için Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ni kurdurtmuş."

Annemden öğrendiklerimi bilmem iyice anlayabildim ve yazabildim mi? Yarın yazdıklarımı kendisine okurum. Yanlış yerleri varsa düzeltirim. Bu konuyu öğrenip, yazdığım iyi oldu. Bazen arkadaşlarla böyle meraklı konuları tartışıyor, kim ne biliyorsa birbirimize anlatıyoruz. Bunları yazmasaydım, bir süre sonra büyük bir kısmını unutacaktım kuşkusuz.

HİTİTLERDE ŞİİR

28 TEMMUZ 1958

Bugün ilginç bir tablet parçası bulunmuş. Ben meraklı, hemen ne olduğunu sorup soruşturmaya başladım. Tanrıça İştar için yazılmış bir şiire aitmiş. Hemen "Aaa Hititler de şiir mi yazıyormuş?" dedim. Annem gülerek, "Şarkı söylediklerini biliyorsun, onlar şiirden olmuyor mu?" dedi. Doğru ya! Bazen ben de ne aptal oluyorum. Hemen anneme "Eğer bu şiirin çiviyazısından çevirisi yapılmışsa, ben onu defterime geçirmek istiyorum" dedim. Annem ona ait yazıyı bulup bana verdi ve "Bundan yazabilirsin" dedi. Şiiri satır satır değil de, ondan anladıklarımı yazacağım buraya. Onda yazılanlara göre İştar'ın iyileri ve kötüleri denetleyen bayan yardımcıları varmış. İştar beğendiği ve sevdiği aileleri korusun diye Ninatta, Kulitta, Şintal-irti ve Hamarazunna adlı meleklerini onlara gönderirmiş. Bu aileler işlerini gülerek ve neşe içinde yaparlarmış. Genç gelinler uyum içinde kumaş dokurlar, genç erkekler de kavgasız gürültüsüz tarlalarını sürermiş. Bu yüzden severmiş İştar onları. Bu Tanrıçanın sevmediği, beğenmediği kimselere de Ali, Halzari, Taruvi ve Şinanda-dukami adındaki melekler gider, onları düzene sokmaya çalışırmış. Çünkü onlar ev işlerini inleyerek, sızlanarak yapıyorlar. Gelinler birbirlerinin başını yolup uyum içinde kumaş dokumuyorlar, erkek kardeşler birbirine düşman, kavga etmekten tarlaları süremiyorlarmış. İştar'ın sevip sevmediği kimseleri bugün biz de beğenip beğenmeyiz, değil mi defterim?

Diğer taraftan şiir, İştar'ı öyle suçluyor ki, şaşırdım doğrusu. Eşlerin birbirini sevmesi veya birbirlerine karşı kötü davranmaları İştar yüzündenmiş. O da kendisine yaklaşan adamlara bakın neler yapmış: *Sen İştar! Kocaları silip süpürüyorsun! Bir adamı ihtiyarlattın, diğer bir adamı döndürüp dolaştırdın, başka bir adamı en güzel çağında mahvettin. Sen İştar! Adamları taze pırasa gibi parçalıyorsun! Adamları durmadan tohum gibi dağıttın, bütünüyle yok ettin. Onların üstlerine şölen giysileri giydirip kirletiyorsun! Temiz giyinenleri de göz ardı ediyorsun. Bir başkasını da yedirip içirip sarhoş ediyorsun. Sen İştar! Erkekleri bitiriyorsun.*

Bu satırları okuyunca anneme, "Bir şair, Tanrıçaya nasıl yazabilmiş bunları?" diye sordum. Meğer bunlar Gilgameş destanında, Gilgameş'in kendisi ile evlenmek isteyen İştar'a söylediklerini yansıtıyormuş. Hititler onu ayrı bir konu içine almışlar. Görüyorsun ya defterim, Hititler edebiyatlarını oradan buradan kaparak meydana getirivermişler. Ama onların da en büyük yaratıcılığı *tarih yazıcılığı* olmuş. Anadolumuz tam kültürler yatağı. Her gelen kültür mozaiğine bir taş koymuş.

BÜYÜLER

29 TEMMUZ 1958

Bu sabah uykudan uyanınca sabah olmamış gibi geldi. Çünkü, her gün penceremizden süzülen güneşin pırıl pırıl ışınlarıyla gözümü açardım. Saate baktım, her gün uyandığım zamandı. Galiba yağmur yağacak dedim. Aşağı indiğimizde yağmur başlamıştı bile. Kazıya gidecek olanlar hem şaşırdılar, hem de canları sıkıldı. Şaşırdılar, çünkü İç Anadolu'da yazın öyle kolay kolay yağmur yağmazmış. Canlarının sıkılmasına neden de kazı yapılamıyor, böylece sayılı günlerden bir gün boşa gitmiş oluyor. Diğer taraftan Bekçi Ahmet Ağa çok memnun, bağlar bahçeler su gördü diye. Ne garip dünya, birini sevindiren olay diğerini üzüyor. Tabiat ananın insanları aynı anda sevindirmesi de olanaksız.

Yağmur başlayınca herkes içeride yapılacak işlerine sarıldı hemen. Boş durmak yok. Kazıdan çıkan çanak çömlek ve tablet parçaları elden geldiğince temizlenerek, birbirlerine uyanlar bulunmaya çalışıldı. Beni en çok bu iş eğlendiriyor. Böyle iş başlayınca hemen yanaşıyorum çalışanlara. Bulmaca gibi geliyor bana. Parçaları bulunanlar yapıştırılıyor, tamam olanların fotoğrafları çekiliyor veya krokileri yapılıyor, ölçülüyor. Aynı yerden çıkanlar bir araya getiriliyor. Bunları yaptıktan sonra, onları tarihlemek, yayımlamak da gerek. Doğrusu arkeolog olmak da öyle kolay iş değilmiş.

Arkeoloji, geçen yüzyıl çıkmış ortaya, ama o zamanlar pek bilimsel yapılmıyormuş kazılar. Şimdi her şey planlı, ölçülü. Gün geçtikçe daha gelişecek diyorlar.

Annemin. elindeki bir tablet parçasını dikkatlice okumaya çalıştığını gördüm. Ona bakarken göz göze geldik. Gel yanıma diye işaret edince hemen koştum. "İştar, bu elimdeki parçada ne yazıyor bil bakalım?" dedi. Nereden bilecektim ben! Güldü ve "Bak, bu Hititlerin büyülerinden biri, ama okunması çok zor" dedi annem. "Büyü" kelimesini duyunca büyük bir merak sardı beni. Günümüzde de büyücülerin olduğunu, büyü yapıyoruz diye insanların aldatıldığını duyuyoruz. Demek Hititlerde de yapılıyormuş büyü. Bizde yapılanlarla karşılaştırmak için, bunları muhakkak öğrenmem gerek.

Anneme, "Ne olur Hitit büyülerini anlat bana" dedim. O şimdilik elindekinden okuyabildiklerini bana aktaracağını, hatırlattığım takdirde daha geniş zamanda başkalarından söz edeceğini söyledi. Kuşkusuz çok sevindim. Elindeki tablette yazılanların bir kısmını daha önce bulunanlardan biliyormuş. Bu büyü, kavga edenleri barıştırmak içinmiş.

Önce bir domuz kurban ediliyor. Büyüyü yapan kadın şöyle söze başlıyormuş: *"Eğer baba ile oğlu, koca ile karısı, erkek kardeş ile kız kardeş kavga ederlerse, kavga ettikleri zamanki diller, kötü sözler bu domuz gibi kesilsin! Bu domuz nasıl bir daha gökyüzünü ve yavrularını görmeyecekse, kötülükler, lanetler bu kimseleri görmesin!"*

Çok ilginç, aileler içinde kavga her zaman var olmuş. Olmasaydı ne olurdu! İnsanlar birbiriyle her zaman iyi geçinip kavga ile zehir etmeselerdi günlerini! Ama kim dinler!

Büyü konusu beni fena sardı. Ne olursa olsun anneme bugün onları anlattırmaya karar verdim. Akşam odamıza çekilir çekilmez annemin yakasına yapıştım, haydi anne büyüleri anlat diye. Bazen ben de çekilmez olduğumun farkındayım, ama aldırmıyorum. Annem, anlatmaktan bıktım deyinceye kadar sormaktan vazgeçmeyeceğim. Buna sen de şahit ol sevgili defterim. Bunları hep senin için öğreniyorum, bu iyiliğimi de unutma!

Anneme önce büyü ve sihir dediğimiz olayların ne zaman başladığını sormakla söze giriştim. Annem benim ne kadar sabırsız olduğumu bildiği için adeta bu soruyu bekliyormuş.

"Sihir ve büyünün insanlığın var olmasından itibaren başladığını söyleyebiliriz. Yazıdan önce insanların büyü yaptıklarına kanıtlar var" diye konuya girdi annem.

İlkel insanlar önüne geçemedikleri olayları alt edebilmek için çareler aramışlar. Bazı davranışlarla onları engelleyebileceklerini veya elde edebileceklerini düşünmüşler. Böylece büyü ortaya çıkmış Başkasına zarar vermek için yapılan büyülere kara büyü diyorlar. Birisi bir yılanı öldürürken bir başkasının adını söylerse, onun ölümünü istiyor demekmiş. Bir dinsel törende kullanılan ve yakılması gereken gereçleri yakmayıp, birinin bahçesine veya tarlasına gömerse, o da kara büyü sayılıyormuş. Böyle yapanlara Hitit yasalarına göre ölüm var. Büyüler iyi amaca yönelik yapılmalı imiş. Büyü yapanlar, tapınaklardaki rahibelerden. Metinlerde onlara "yaşlı kadın" deniyormuş. Bunlar, bilinmeyen güçlerle uğraştıkları için, krallara bile etki yapabilirlermiş.

Hastalıkları iyi etmek, evdeki hayaletleri kovmak, aile içindeki kavgaları, bağ, bahçe ve tarlalara zarar veren kuraklığı önlemek, bulaşıcı hastalıkları yok etmek, doğumu kolaylaştırmak, iyi şans getirtmek, insanların çocuk sahibi olmasını ve cinsel gücü sağlamak için yapılan büyüler iyi büyüler sayılıyor.

Cinsel gücü sağlamak için, ister kadın, ister erkek olsun, ona siyahlar giydiriyor büyü yapan. Orasına burasına siyah yünler bağlıyor. Sonra onların hepsini çıkartıp nehre atıyor ve *"Bunları bu kimsenin üzerinden aldığım gibi, o her ne günahtan bu hale geldiyse, onun günahı da böylece üzerinden alınsın!"* diyor.

Çocuğu olmayanlar için, büyücü kadın doğurgan bir ineğin boynuzunu eline alarak Güneş Tanrısı'na dönüp, *"Tanrım, nasıl bu inek doğurgansa bu kişi de öyle bereketli olsun. Evi kızlar, oğlanlar, torunlar ve torunların torunlarıyla dolsun!"* diyor.

Annemin anlattığı şu büyü de bana ilginç geldi. Eğer bir erkek kadın gibi davranırsa, cinsel gücü yoksa büyücü onun bir eline ayna, diğer eline iğ veriyormuş. Onu bir kapıdan geçiriyor. Geçerken

eline verdiklerini alıyor ve ona bir yay veriyormuş ve *"Nasıl senin elinden kadınlara ait olanları alıp yerine yay verdimse, sana da erkeklik öyle gelsin"* diyormuş.

Annem, "Aklımda kalanların hepsini mi istiyorsun" deyince, doğrusu dayanamadım ve hemen "Neden olmasın?" dedim. Bu konu çok hoşumu gitmişti. Acaba ilkel düşünceler bende de mi var diye aklıma geliverdi.

Kavga edenleri barıştırmak için başka büyülerde varmış. Bunlardan birinde *balmumundan veya hamurdan dil ve eller yapılıyor; sonra bunlar kavga edenler tarafından ezilip un ufak ediliyor veya bir kap kırılıyor; böylece kötü diller kırılsın* diyormuş büyücü kadın. Bir de sağa sola ateşler yakılıyor, arasına 7 taş dikiliyor. Sonra bu taşlar ayaklarla ateşe atılıyor. Yapılan fenalıklar, edilen beddualar böylece yok oluyormuş.

Evleri kötülüklerden korumak için donyağından bir köpek figürü yapılıp evin bir kenarına konuyor ve büyücü kadın ona *"Küçük köpek, sen gündüz evin bahçesine başkalarının girmesini önlediğin gibi, gece de eve kötülüğü sokma!"* diyormuş.

Kötülüklerden arınmak için yapılan büyüler çok ilginç. Hatalkişna denilen bir bitkiden kapı yapılıyor. Arınmak isteyen bu kapıdan geçiriliyor. Geçerken, büyücü kadın şöyle söylüyor: *"Hatalkişna sen bir dikensin, ilkbaharda beyazlara, sonbaharda kankırmızı elbiselere bürünürsün. Altından geçen koyunların, sığırların tüylerini yolduğun gibi bu kimsenin kötülüklerini çek al."*

Hatalkişna'nın nasıl ve ne tür bir bitki olduğu bilinmiyormuş.

Kötülüklerden arındıran başka bir büyü de şöyle:

Büyü yaptıranın giysileri alınıyor, vücutları ovuluyor Böylece kötü sözler vücutlarından çıkıyormuş. Sonra tuzlu su ile eller, yüzler yıkanıyor. Bu yıkanma suyu bir öküzün boynuzuna dolduruluyor, ağzı mühürleniyor. Bu mühür, ancak eskiden yaşayan krallar ülkeyi denetlemeye geldiğinde kırılabilecek. Bu eski krallar gelemeyeceğine göre, istenmeden söylenen kötü sözler, beddualar bu boynuzun için-

de çıkmamak üzere kalıyor. Böylece büyü yaptıran fenalıklardan arınıyormuş.

Annem, "Sonuncuyu da söyleyip hemen uyuyacağım" dedi.

Onda da büyü yapan kadın, bir kuru soğanı alıp katlarını ayırıyor; ayırırken de, *"Bu soğanın katlarını nasıl ayırıyorsam, kötülük, lanet ve pislik bu insandan öyle ayrılsın!"* diyormuş.

Annem bunları anlatırken unutmayayım diye küçük notlar almıştım. Bu notlardan yararlanarak öğrendiklerimin hepsini bu deftere geçirdim. Bugünlük de bu kadar yeter, değil mi sevgili defterim! Her gün senin de bilgi sermayen artıyor. Bana kalsa sen mutlu olmalısın. Eğer bir karalama defteri olsaydın, işleri bitince seni kaldırır çöpe atarlardı; ama bir gün gelecek seni okumak isteyenler arasında elden ele dolaşacaksın. O zaman bunları yazdığım için bana teşekkür etmeyi unutma emi!

KALE KUMANDANI YÖNETMELİĞİ

30 TEMMUZ 1958

Bugün her nedense canım dışarı çıkmak istemedi. Annem kalktıktan sonra uzunca bir süre yattım. Aşağı indiğimde aşçıbaşıdan başka kimse kalmamıştı binada. Sabah kahvaltısını kaçırmıştım. Fakat, aşçımız Bay Gülbek, "Haydi küçük hanım, sana özel bir kahvaltı hazırlayayım" deyince, çok hoşuma gitti. Peyniri, yağı, balı, sütü ve kızarmış ekmek ile gelen yiyecekler önüme konunca, kurtlar gibi acıkıverdim. Aşçıbaşı da karşıma oturdu ve bana İstanbul hakkında sorular sormaya başladı. Meğer İstanbul'u hiç görmemiş. Doğma büyüme Kayseriliymiş. Ermeni asıllı olduğunu, hepimizin vatanı bu toprakları çok sevdiğini söyledi. Atatürk'ü görmüş. Ona hayran olmuş. "Onu görmem benim için en büyük bir mutluluktu, ölünceye kadar gözümün önünden kaybolmayacak o!" derken, gözlerinin sulandığını fark etmem beni de çok heyecanlandırdı. Bu havadan kurtulmak ister gibi konuyu değiştirerek, bana denizi, yolları, tramvayları anlattırdı. Ben de ayrıca eski konaklardan, vaktiyle içinde oturanlardan uzun uzun söz ettim. Bu konuşmadan ikimiz de çok hoşlanmıştık. Kazı yerine gitmek istemediğimi söyleyince, "Haklısın, bugün dışarıda boğucu sıcak var; içeriler oldukça serin, bugün de burada dinlen!" dedi.

Bu fırsattan yararlanmak için annemin akşam elime tutturduğu kitabı okuyayım dedim. Meğer kitap Almanca imiş. Kazı yapanlar burada kendilerinin yararlanabileceği küçük bir kitaplık oluştur-

muşlar. Birkaç kez orada bulunan Almanca kitapları gözden geçirmiş, onları bir hayli anlamıştım. "Bu elimdekini daha dikkatli okuyayım, bakalım ne kadarını anlayabileceğim" dedim. Sözlüğü yanıma aldım, başladım okumaya. Okudukça büyük bir kısmını anlıyor, anladıkça seviniyordum. Öyle hoşumu gitti ki! "Bunları anlamakla kalmayayım, öğrendiklerimi yazayım da akşama anneme okurum, doğru iseler defterime yazacaklarım hazır olur" diye düşündüm. Akşam annemle yalnız kalıp yazdıklarımı ona okumaya başlayınca, annem kulaklarına inanamadı. "Mademki bu kadar Almancayı anlayabiliyorsun, bana sormana gerek kalmayacak artık. Kutlarım seni" dedi. Ben de bu başarımdan dolayı doğrusu çok mutlu oldum. Annem bazı anlayamadığım yerleri, cümle düşüklüklerini düzelttikten sonra, ben de onları sen sevgili defterime geçireceğim şimdi.

Okuduğum konu çok ilginç geldi. Buna göre Hitit Devleti sınırlarında, kale şeklinde şehirler bulunuyormuş. Bu şehirleri yöneten kumandan veya bir bey bulunuyormuş. Okuduğum kitapta, bu yöneticilerin sorumluluklarını içeren bir yönetmelikten söz ediyordu. O kadar çok sorumlulukları varmış ki adamların! Kolay değil, kral adına yönettikleri bu yerlerde, onlar da birer küçük kral gibiler. Bu kimseler genellikle kral ailesinden oluyor. Fakat, onların, yüksek düzeydeki kimselere özel davranmaları yasaklanmış. Daha doğrusu iltimas yok. Dul kadınlara, yetim çocuklara yardım yapmak, onları korumak zorundalar. Şehrin korunması için, şehir kapıları iç taraftan kilitleniyor. Tarım işçileri, sığırlar, küçükbaş hayvanlar, atlar ve eşekler dışarı bırakılmayacak. Kale kapıları içinde insanların girip çıkacağı küçük kapılar, merdivenlerin baş kısımları, mazgallar, pencereler iyice kapanacak, kapı kanatları ve sürgüleri yeterince sağlam olacak.

Görünüşe göre, her an düşman saldıracak korkusu var sınır şehirlerinde. Bu yüzden ne kadar sıkı korunuyormuş

İlginç olanı, bu şehre veya kaleye ait otlakların, koruluklarının, bağların, bahçelerin ve samanlıkların etrafının da sağlam duvarlar-

la çevrili olması. Şehir surlarının dışında su hendekleri varmış. Bu bizim İstanbul'un surları ve onları çeviren su hendekleri gibiymiş. Bunların bakımı, şehre temiz su getiren, pis suları atan kanalların yapımı ve bakımı da kumandana ait.

Bu kaleler içinde yıkanma evleri dedikleri bir tür hamamlar da varmış. Bunların taban kısımları su geçirmez bir harçla sıvanmış. Kullanılmış suların dışarı akması için oluklu bir taş bulunuyor. Duvarda da temiz suyun dışarıdan girdiği bir oluk deliği. Sular künklerle girip çıkıyor. Belgeye göre temiz sular asla kirlenmeyecek.

Hamam suyunun ısıtılıp ısıtılmadığı yazılmıyor. Herhalde kışın buz gibi soğuk su ile yıkanmıyorlardı. Şu belli ki, Hititler de Sumerliler gibi temizliğe çok önem veriyorlardı. Daha önce yazdığım gibi, dinsel törenlere yıkanmış olarak gitmek gerek. Annemin anlattığına göre, bir metinde, kralın yıkanma suyunda bir saç teli bulunursa, suyu getirenin öldürüldüğü yazılıyormuş. Bizim insanlarımız bunu duymalı! Ne pislik içinde yaşayanlarımız var, ama suyu yeterli bulamazlarsa ne yapsın insanlar! 3 500 yıl sonra, aynı topraklarda temizlik ve su sorununun olması ne korkunç!

İşin ilginç yanı, hamam sularıyla birlikte bir de içki sunucusunun evinin su kanallarına dikkat edilecekmiş. Herhalde içki sunucu dedikleri, içki de yapıyor ki, ona su gerek olmalı. Eve giren temiz suların pis sularla karışmamasına dikkat edilmesi özellikle belirtilmiş. Bu bilgiler arasında beni şaşırtan bir konu da birikinti suların bile kuşlara ve hayvanlara zarar vermeyecek şekilde temiz tutulmasının önerilmesi.

Kale kumandanı, kale duvarlarının, kralın evinin, ahırlarının ve depolarının bozulan duvarlarının iyice kazılıp, sağlam ve düzgün olarak onarılmasından da sorumlu. Anlaşıldığına göre, bu sınır şehirlerinde kralların ayrıca evleri, ahırları ve depoları varmış. Oraları denetlemeye geliyorlardı herhalde veya savaş sırasında kalıyorlardı.

Kumandanlar tapınaklara da göz kulak olacaklar. Rahipler yoksa, onları atayacaklar. Tanrıların günlük kurbanlarının sağlanması-

na, dinsel törenlerinin yapılmasına dikkat edecekler. Ayrıca, yönettikleri insanların sağlığı ve mutluluklarından da kumandanlar sorumlu.

Kalenin içine yabancı sokulmayacak. Duvarların altında, kale odalarında ateş yakılmayacak. Kalede kullanılacak odunların ölçüsü bile verilmiş. Odunun kalınlığı 12 parmak, uzunluğu bir kulaç olarak kesilecekmiş. Herhangi bir saldırıda sıkıntı çekilmesin diye odun ve her türlü eşya bol olacak ve bu eşyalar her yıl denetlenecek.

Bu şehirler içinde maden işleyecek yerlerin bulunması zorunlu imiş. Anneme bunun nedenini sordum. "Kızım, bunlar savaşçı millet. Savaş için gürz, kama, kılıç gibi silahlar, arabalar gerek. Bunlar kale dışında kalırsa, düşman geldiğinde içerdekiler silahsız kalır" dedi. O zaman bunları yapmak için bir yığın da hammadde bulundurmaları gerek diye düşündüm.

Sahi, kumandanların bir de yargıçlık görevleri vardı. Bütün görevleri toplarsak, zavallı kumandanlar ne ağır bir yük altında imişler. Onlar ayrıca yaptıkları işler hakkında krala rapor vermek zorundalar. Görevini başaramayanlar hemen işten atılıyor.

Neyse sevgili defterim! Yine bir yığın yazdım. Yazarken kendime, neler anlamışım okuduklarımdan diye şaştım doğrusu. Sen de şaştın mı bana? Gözlerim kapanıyor. Hepimize iyi geceler. Zavallı annem yorgunluktan çoktan uyudu.

MUAZZEZ'DEN MEKTUP

1 AĞUSTOS 1958

Boğazköy'e, daha doğrusu Hattuşa'ya gelişimiz bir ay oluyor. Günler ne kadar çabuk geçti. İstanbul'u, evimizi özlemedim dersem yalan olur. Yine de buradan ayrılmam da pek kolay olmayacağa benziyor.

Bugün annemin keyfi çok yerindeydi. Sevgili arkadaşı Muazzez Teyze'mden* mektup geldi. Buraya mektuplar çok geç geliyor. Annem Muazzez Teyze'mden, ben de arkadaşlarımdan mektup gelecek diye bekleyip duruyoruz. Muazzez Teyzem çok uzun yazmış yine. Müzede, Tablet Arşivi'nde ne olup bittiğini en ufak ayrıntılarına kadar anneme bildiriyor. Annem de, "Onun mektuplarıyla müzeden ayrılmamışım gibi geliyor" diyor. Bu yaz yine Amerika'dan, Almanya'dan, Finlandiya'dan araştırıcılar gelmiş. Annem, "Arşivi günyüzüne çıkarmaya başladık, araştırıcılar koşuyorlar; ama biz onları başıboş bırakmıyoruz, her gelenle beraber çalışıyoruz. Böylece bir taraftan onların işlerini kolaylaştırıyor, diğer taraftan Türkiye'de de bu işleri yapanlar var dedirtiyoruz" diyor. Ayrıca, onlardan kitaplar temin ediyor, bilemedikleri konuları öğreniyorlarmış.

Annemin Muazzez Teyze'mle olan arkadaşlıklarına çok imreniyorum. Keşke ben de biriyle öyle bir arkadaşlık kurabilsem! Onların arkadaşlığı öğretmen okulunda başlamış. Annem ondan bir sınıf küçükmüş. 1929 ders yılında, ikisi de yemekhane nöbetçisi seçilmiş okulda. Görevleri, yemekleri ve yemek yiyenleri denetlemek-

miş. İki yıl birlikte uyum içinde çalışmışlar. Ondan önce öğretmen olan Muazzez Teyze'm Eskişehir'e atanmış. İkinci yıl tesadüf bu ya. annem de Eskişehir'e öğretmen olarak gelmiş. Bu kez okulda yapılacak bütün çalışmalarını birlikte hazırlamışlar. Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açılıp, bir kez için öğretmen okullarını bitirenlerin de bu fakülteye öğrenci olarak alınacağını öğrendiklerinde, yataklarını, yorganlarını alarak, 15 Şubat 1936'da Ankara'ya yollanmışlar. Beni şaşırtan, ne teyzemin annesi babası, ne de benim anneannemin, "Siz genç kızlar nasıl yalnız başınıza gidersiniz?" dememiş olmaları. Hele anneannem çok dindardı, hem de "yalnız kalmak istemiyorum" diyebilirdi. Annem, "O zaman ana ve babalar kızlarını okutmak için adeta yarışa girdiler. Öğretmen okulunun sınavına girdiğimizde, hep kasabalardan anneleriyle sınava girmek üzere birçok kız gelmişti. Sınavı kazanamayan kızlardan çok, anaları babaları üzülmüştü. Çoğunun babası yoktu ya! Onlar, ya Birinci Dünya Savaşı'nda veya Kurtuluş Savaşı'nda ölmüşlerdi. Öğretmen olduğumuzda hepimiz ailemize bakmaya veya geçimine yardım etmeye mecburduk" diyor.

Fakültede kendilerine Hititoloji yanında Sumeroloji. Arkeoloji bölümlerine girmeleri önerilmiş. Onların bütün isteği yükseköğrenim görmek olduğundan hemen kabul etmişler. Fakat, kayıt odasından çıktıktan sonra hiç duymadıkları bu loji'lerin ne olduğunu birbirlerine sorup durmuşlar. Fakülteye yazılmakla iş bitmemiş. O zaman Ankara'da yurt yok. Otelde kalacak para yok. Hemen Samanpazarı'nda bir konağın, sobasız, ışıksız bir odasını kiralamışlar. Getirdikleri tek yatağı yere sermişler. Bir gaz lambası almışlar. Bir aşçıdan tek kişilik yemek getirtmişler. Bir yatakta yatarak. tek kişilik buzlu yemeği paylaşarak yeni yaşamlarına başlamışlar. Öğretmenleri Almanca söylüyor. biri onu Türkçeye çeviriyor. onlar da not tutuyorlarmış. İlk sömestrde başarılı çalışmaları onları okula yatılı aldırtmış. 4 yıl bütün derslerini birlikte çalışarak okulu bitirmişler. İkisini de öğretmenleri fakültede asistan bıraktırmak istemişlerse

de, bazı nedenlerden dolayı müzeyi yeğlemişler. Annem hep, "İyi ki fakültede kalmadık, kalan arkadaşlar birbirlerini yemekle uğraşıyorlar" diyor.

Anneme, "Hiç tartışmıyor, kavga etmiyor musunuz?" diye bir gün sormuştum. O da, "Ufak tefek tartışmalarımız olduğunda, düşüncelerimizi birbirimize açıklarken sabırla dinler, kim haksız olduğunu anlarsa özür diler, böylece işi tatlılıkla çözümleriz. Birbirimizi sevdiğimiz kadar da sayıyoruz. Hiçbir zaman gereksiz ve kırıcı şaka yapmayız, kırıcı bir söz söylemeyiz. Davranışlarımızda iyi niyetli olduğumuzu bildiğimizden, kopmadan arkadaşlığımız sürdü ve ölünceye kadar da sürecek" diye yanıtladı. Şimdi bütün amaçları, emekli oluncaya kadar, onlara sayısız ve numarasız teslim edilen binlerce tableti, devirlerine, konularına, tarihlerine göre ayırıp, numaralayıp, kendilerine özgü dolaplar ve odalar içinde korumaya almakmış. Başaracaklarından kuşkum yok hiç.

Bugünlük de bu kadar sevgili defterim. İyi geceler.

EKONOMİ

2 AĞUSTOS 1958

Bugün kazı yerine gittim. Kazı, kral kalesinde sürdürülüyor. Yol bir hayli yokuş olduğundan, kaleye geldiğimde nefes nefeseydim. Halbuki, kazı başkanı ve genellikle annem de günde iki kez bu yokuşu tırmanıyorlar. Bir taraftan kazıyı gözlüyor, bir taraftan da etrafı dolaşıyordum. Kral sarayı olan bu yer ne kadar genişmiş. Binaları getirip kayaların üzerine oturtmuş Hititler. Saray, kral ailesinin oturduğu bina ile dinsel yapılar, arşivler, depolardan oluşuyormuş. Ayrıca, devlet işlerinin görüldüğü yer ve elçilerin kabul edildiği bir taht odası da olmalıymış. Binaların bir kısmının iki katlı olduğu düşünülüyor. Doğrusu bu yığınların arasında neyin ne olduğunu bir türlü kestiremiyorum. Arkeologlar ve mimarlar bunları nasıl saptayabiliyorlar bilmem!

Dün akşam otururken, annem, "Büyük kaledeki havuzu gördün mü?" deyince şaşırdım. "Orada bir havuz mu varmış, içinde yüzüyorlar mıymış?" diye sorulara başladım hemen. Yüzdükleri bilinmiyormuş, ama onun dinsel bir amaçla kullanıldığı düşünülüyormuş. Çünkü, içinde birçok adak eşyası bulunmuş. Sanki onları daha sonraki dönemlerde atamazlar mıydı onun içine! Yoksa bugün bazı yerlerde havuzlara adak olarak para atılması da Hititlerden mi kalma?

Her neyse, bu kez özellikle bu havuzu görmeye gittim oraya. Neresi havuz diye bakınırken, kaldırım taşlarından oluşan bir yolun sonunda, kenarları içeri doğru meyilli bir çukur, bu çukura inen 3

basamaklı merdiveni gördüm. Bu çukurun tabanında mavi ve turkuvaz rengine çalan renkli boya kalıntılarından onun havuz olduğunu çıkarmışlar. O boyalı yeri görünce, yoksa Amerikalılar havuzlarının dibindeki mavi boyayı Hititlerden mi öğrenmişler diye düşünmeden edemedim. Artık ne görsem, ne duysam acaba bu da Hititlerden mi diye sormaktan kendimi alamıyorum. Şöyle böyle, havuz oldukça büyükmüş. Ben ona bakıp büyüklüğünü tahmin etmeye çalışırken, işçinin biri yanıma yaklaşarak ne düşündüğümü biliyormuş gibi, "Bunun ölçülerini söyleyeyim mi sana?" dedi. Ben ağzımı açamadan o söze başladı: Uzunluğu 24 metre, genişliği bir tarafında 3,5, diğer tarafında 6 metre, derinliği de 1,20 metre kadarmış. Bu ölçülere göre oldukça iyi bir yüzme havuzu olabilirmiş. Bunun bir su deposu olacağı da düşünülüyormuş. Çünkü, çevresinde su kanalları bulunmuş. Buna göre havuzun birincisi adak amacıyla, ikincisi su deposu amacıyla, benim görüşüme göre, üçüncüsü de yüzmek amacıyla yapılmış olabilir. Bak defterim! Ben de arkeologlar gibi bir tahminde bulunuyorum. Onlar da bir açıklama bulamadıklarında, "Bu da olur, şu da olur" diye kesip atıveriyorlarmış.

Kalenin doğu yanına yöneldiğimde, yüksek bir kaya gözüme ilişti. Onun üstüne bakmak için yüksek bir yere çıkınca, koca kayanın içinin fıçı gibi oyulmuş olduğunu gördüm. Bu herhalde annemin anlattığı sarnıç olmalı dedim. Bunun gibi bir sarnıç daha varmış. Kaleye gerekli suyu burada topluyorlarmış. Kalede su toplamak için hem havuz, hem de kaya içine oyulmuş iki sarnıç! Bunlara göre 3 500 yıl önce de buraların pek yağmurlu ve sulak olmadığı anlaşılıyor.

Bunları gördükten sonra, kazı yapılan yere döndüm. Bir de baktım, yeni tabletler bulunmuş. Acaba içlerinde ne yazıyor diye merak etmeye başladım. Huyum kurusun, merak etmeden duramıyorum. Fakat, sevgili defterim bilgi öğrenmek merakı iyi değil mi? Şunun bunun özel yaşamını merak edip sorup soruşturmuyorum ya! Bence öyle merak fena. Sence de öyle değil mi defterim!

Yemekten sonra annem Prof. Otten ile oturup çıkan tabletler üzerinde çalışmaya başlayınca, ben hemen "Yine bana bilgi sermayesi var" dedim. Yanılmamışım. Odamıza çıkınca annem, "İştar, bugün bir Hititlinin mallarını gösteren ilginç bir tablet bulundu. Ben okuduklarımızı hemen not ettim, al bak" diye uzattığı kâğıdı hemen kaptım ve okudukça şaşırdım. Sevgili defterim, onu sana da yazayım da gör, Hititlerde ne zengin adamlar varmış. Zengin adamın adı Tivataparaş imiş.

Tivataparaş'ın malları: 1 erkek Tivataparaş, 1 erkek çocuk Hartuvanduliş, 1 kadın Azziaş, 2 kız çocuk Hantaviaş ve Annitiş, hepsi birden 5 kişi. Buna göre 5 kişilik bir aile imiş malların sahibi. Bakalım ne malları varmış bunların: 2 öküz, 22 koyun, 6 koşum öküzü, 2 dişi, 2 erkek kuzusuyla 18 dişi koyun, 4 oğlağı, bir teke ve bir erkek oğlak ile 18 keçi, hepsi birden 38 hayvan; 1 ev, hayvanlar için Parakalla'da 3 dönüm çayır, Hanzura kasabasında 10 dönüm kadar bağ ve bahçe; içinde 40 elma ağacı, 42 nar ağacı bulunuyor. Gördün mü defterim! Adam ne zenginmiş! Herhalde bir köy ağası idi o.

Hititlerin, tarım, hayvancılık ve bağ, bahçe yapmakta çok usta oldukları anlaşılıyor. Annemin anlattığına göre, tahıl olarak arpa, buğday yanında, nohut, mercimek, fasulye, bezelye gibi baklagiller de yetiştiriliyor; bunlardan un, çeşitli ekmekler, yiyecekler ve bira yapıyorlarmış. Bunlar, onların başlıca besin kaynağı. Şaşıyorum, o zamanlar bira yapmasını nasıl bilmişler diye. Annem, "Onu da kuşkusuz Sumerlilerden öğrenmişlerdir" diyor. Bağlarında bol üzüm yetiştirip çok şarap yapıyorlarmış. Bağların, Anadolu'da Hititler zamanında başladığı düşünülüyormuş. Sahi aklıma geldi, dinsel törenlerinde Tanrılara şarap, bira sunuyorlar, hatta yerlere döküyorlardı. Bu yüzden onları çok kullanmış olmalılar.

Pek çok meyve bahçesi olduğu, metinlerde yazılan meyve adlarından anlaşılıyor. Bak defterim, yetiştirdikleri meyvelerin adlarını yazayım da sen de öğren! İncir, kayısı, elma, armut, hatta muşmu-

la bile var. Neredeyse arıcılıklarını yazmayı unutuyordum. Arılardan kovanlarla bal almışlar. Balı hem şeker yerine, hem ilaç yerine yemişler, mumunu da tahta tabletlerin üstüne sürmek için kullanmış olmalılar.

Hayvanlardan neleri beslediklerini yukarıda Hitit ağasının mallarından öğrendik. Ayrıca domuz da besliyorlarmış. Onlardan süt, yağ, et, yün, deri üretiliyor. Bunlardan da yiyecek, giyecek ve kullanılacak eşya olarak yararlanmışlar. Krallar savaşlarda özellikle hayvanları ganimet olarak aldıkları ile övünmüşler. Metinlerde yazıldığına göre, sürülerle hayvan getiriyorlarmış ülkelerine. At, eşek, katır de yük hayvanı olmuş. Özellikle at Hititlerde çok değerli. Savaş arabalarına hep at koşuyorlarmış. Annem, atların nasıl terbiye edileceğini anlatan belgeler olduğunu söyledi.

Anlaşıldığına göre, atı ve at terbiyesini de Hurrilerden öğrenmiş Hititler.

Bu arada ilginç bir bilgi daha öğrendim. O da Hitit ülkesindeki bütün topraklar mabede ve krala aitmiş. Kral, hatta kraliçe istediği kimseye toprağın bir kısmını bağış yaparmış. Bağış alanın da devlete karşı savaşta asker vermek, vergi vermek gibi sorumlulukları var. Annem, "Osmanlı Devleti zamanında da, padişahlar istediklerine istedikleri kadar toprak vermiş. Bugün 'ağa' dediklerimiz öyle toprakların sahipleri" dedi.

İlginç olan, Hititlerde özel toprağı olanlar, dört gün kendilerine, dört gün de yakınında olan böyle toprak sahibine çalışmak zorundaymış. Ne iyi yöntem! Hem bedava toprak sahibi ol, hem de işçi. Hoş bizim ağalar da aynı sayılır. Toprağında olan köylüler ağa için çalışmıyorlar mı?

"Bunlara göre Hititler yalnız tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlar" dediğimde, annem, onların madencilik de yaptıklarını söylemişti. Anadolu dağlarında bol maden varmış o zaman. Bakır, tunç en çok kullanılan madenler. Gümüş, kurşun, kalay ve altın var. İlk ikisi Toroslar'daki Bolkar Dağı'ndan elde ediliyormuş. İşin ilginç

yanı, bakır Kıbrıs'tan geliyormuş. Doğrusu buna inanamadım. Bakır ve bronzdan savaş aletleri yapılıyormuş. Gümüş de para olarak kullanılıyor. Defterim, sana daha önce yazmıştım galiba, gümüşün para olarak değeri ağırlığına göre diye. Bunlar ya çubuk veya halka şeklinde oluyormuş. Birim olan şegel 8,5 gramdan biraz az. 40 şegel 1 mana ediyormuş. Bu da Sumer'den. Yalnız Sumer manası 60 şegel imiş.

Hititlerde demir çok değerli. Anadolu'da demir işçiliği MÖ 2000'lerden önce başlamış. Hititliler onu sürdürmüş. Annemin anlattığına göre, demirden Tanrı ve hayvan heykelleri, kılıç ve kamalar yapmışlar. Bunlar değerli eşya olarak, krallar tarafından mabetlere hediye edilirmiş. Hatta demirden tablet bile yapmışlar.

Ben bunları yazarken, baktım annem daha uyumamış. Çenem durur mu; hemen kendisine neler yazdığımı anlatmaya başladım. "Bak hele neler yazmışsın, her söylediğimi unutmamışa benziyorsun, aferin sana kızım" deyince onun uykusunun açılacağını düşünmeden şımararak, "Hani demirle ilgili bir kral mektubundan söz ediyordun, onu bir daha anlatır mısın?" diye sordum. O, "Sen az değilsin" der gibi başını sallayarak anlatmaya başladı.

"Oldu olacak, demir hakkında ilk bilgi veren belgeden söz ederek mektuba geleyim" dedi ve anlatmayı sürdürdü: Hattuşa'yı ilk yakıp yıkan Kuşşara Kralı Anita, Puruşhanda ülkesine bir savaş yapmış." "Neredeymiş bu ülke?" diye soramadan edemedim. Yeri bilinmiyormuş. Hititlerden çok önce Akad Kralı I. Sargon da o ülkeye kadar gelip savaş yapmış sözde. Her neyse. Anita oradan bir demir kılıç ile bir taht aldığını yazmış. Kılıca aklım eriyor, ama koca taht demirden nasıl olur? Kim bilir ne ağırdır! Annem, bunun doğru olup olmadığının bilinmediğini söyledi.

Hititlerde demiri işleyenler çok özel kimselermiş; bu yüzden çok pahalı imiş. Benim öğrenmek istediğim kral mektubuna ne zaman sıra gelecek derken, annem eline aldığı defterini bana uzatarak, "Kral III. Hattuşil'in adını vermediği bir krala, demir hakkında

yazmış olduğu mektubu buradan oku!" dedi. Defterde şöyle yazılıyordu: *"Bana yazdığınız iyi demir Kizzuvatna mühür evinde kalmamış. Demirin yapıldığı kötü bir zaman şimdi. Onlar iyi demir yapıyorlar, fakat henüz bitmedi. Bitirdiklerinde onu sana göndereceğim. Bugün sana ancak bir demir hançer gönderebiliyorum."* İlginç bir mektup!

Anneme göre, köylüler yazın tarım işleriyle uğraştıklarından, ancak demiri kışın evlerinde eritiyor ve işliyorlarmış. Bu yüzden iyi demir ancak kışın bulunuyormuş. Mektupta sözü edilen Kizzuvatna güneyde Kilikya bölgesi. Belki burada yapılan demirler depolanıp buradan ihraç ediliyormuş.

Bu akşam ben yine ne kadar çok yazdım. Uykum da iyice geldi. Annemin benin sözlerimle uykusu kaçmamış olacak ki, mışıl mışıl uyuyor. Sıra bizde sevgili dostum, iyi geceler!

TİCARET

3 AĞUSTOS 1958

Sevgili defterim, dün annemden bir Hititlinin mallarını öğrenmiş, ekonomisi hakkında bilgi almış, hepsini sana yazmıştım. Bu arada aklıma başka sorular geliverdi. Bugün hemen annemin yakasına yapıştım, sorularımı yanıtlasın diye. Biliyorsun, o beni hiç kırmaz. Yalnız beni değil, herhangi biri ona bilgisiyle ilgili bir soru sorunca hemen onu anlatmaya başlar. Sumerlilerin, "Biliyorsun neden öğretmiyorsun?" atasözüne hemen uyar sevgili annem.

Benim merak ettiklerim, Hititlerde ticaret nasıldı? Tüccarları var mıydı? Bu tüccarlar nerelere kadar mallarını götürüp satıyorlardı? Sanatçıların özel çalışacak yerleri var mıydı?

Anneme bunların hepsini birden sıralayınca, "Dur hele, hepsini birer birer sor da nasıl yanıtlayacağımı düşüneyim!" dedi. Sevgili defterim, şimdi ondan öğrendiklerimi sana anlatacağım. İyi dinle beni!

Hitit mabet ve saraylarında sanatçı atölyeleri varmış. Buralarda çeşitli sanatlar yapılıyormuş. Sarayda ayakkabı, deri eşya yapılıyormuş. Bunlar için gerekli deri de ancak sarayda üretilen deriden alınacakmış. Eğer dışarıdan getirilmiş deriyi kullanan olup yakalanırsa, büyük ceza varmış. Fakat, yanlışlıkla başka deri alınmışsa ve durum krala hemen bildirilirse bu suç sayılmıyormuş. O zaman o deriden yapılan eşyayı kral bir yabancıya veya işçiye veriyor. "Ne olacak kral onu anlamaz ve görmez" diyenleri, kralın Tanrısı hemen görür ve gereken cezayı verirmiş. Mabette ve sarayda üretilen nesne-

ler, kendi gereksinimleri çıktıktan sonra artanları, aynı şekilde tahıldan artanları ve madenleri tüccarlar satmak için alıyordu herhalde. Hititlerde tüccarlar varmış. Onlar ta Suriye, Kıbrıs, hatta Mezopotamya'ya kadar mal götürüp satıyor, orada da ülkelerine gerekli malları getiriyorlarmış. Yalnız Hititler zamanında, onlardan önceki Kaniş'te bulunan Asur tüccarlarının olduğu zamanki gibi, canlı, hareketli bir ticaret kalmamış Anadolu'da. Çünkü, Hitit kralları, yabancı tüccarların ülkelerine gelmesini, yerleşmelerini yasaklamış. Kendi topraklarında para kazanmalarına izin vermemiş. Böylece kendi ürünlerini kendileri kullanarak, dışarıdan fazla mal getirtmelerine gerek kalmamış.

Annem, "Atatürk zamanında bizim ülkede de öyleydi. Hep ne olursa olsun kendi malımız, yerli malı kullanılsın istemişti Atatürk" diyor. Halk da öyle yapıyormuş, ama demokrasi diye ikinci parti gelince, görmemişler gibi dışarıdan ne varsa getirtilmeye başlanmış. Karşılığında satılacak doğru dürüst malımız da olmadığından, elde avuçta olan paralar bitmiş. Bu kez bütün devletlerden borç istemişiz. Şu son zamanlarda artık borç isteyecek ülke kalmamış, Almanlara başvurmuşuz. Alman Maliye Bakanı gelerek, bizim hükümete, aldığımız borcu ne yapacağımızı sormuş. Ona sağlıklı bir plan gösterilmediği için bırakıp gitmiş. Ben bunları pek bilemiyorum; çünkü, derslerle uğraştığımdan, ülke sorunlarıyla hiç ilgilenmiyorum. Ama annemin "yeni savaştan çıkmış, yanmış yıkılmış bir ülkeden nasıl utanmadan para istenildi?!" diye üzüldüğünü biliyorum. Bunun arkasından bir olay annemi daha da çok üzdü. O da, birlikte çalıştıkları bir Alman profesör, anneme "Size borç veremediğimiz için çok üzüldüm, ama siz de hak verin! Alınacak borcun kendi ülkenize veya dünya ekonomisine nasıl bir yarar sağlayacağı gösterilemezse, o istenen borç bir tür dilencilik olmaz mı?" demiş. Annem, "Bu sözleri duyduğum zaman bayılmak huyum olsaydı orada hemen bayılabilirdim. O sözler kalbime bir hançer gibi girdi, herhalde acısını ömrümün sonuna kadar unutamayacağım" diyor.

Sevgili defterim! Ben neler yazdım. Hititlerden bugüne dönmem gerek miydi sanki. Görüyorsun, yazmaktan yoruluyor, fakat gevezelikten yorulmuyorum değil mi?

Dönelim konumuza. Hitit kralları alışverişleri kendi denetimlerine alınca, kendi aralarında tüccarlar oluşmaya başlamış. Böylece yabancı tüccarlar ülkeye gelememiş.

Hitit ülkesinin denize sınırı olmadığından, deniz yoluyla yapılacak ticareti, uyruk yaptıkları deniz kenarındaki ülkelerin tüccarlarını, gemilerini ve gemicilerini kendilerine bağlamak suretiyle sürdürmüşler. Onlara, "Majestenin tüccarları" deniyormuş. Bu tüccarlara bazı ayrıcalıklar tanınıyormuş. (Burada açıklamadan geçemeyeceğim. Hititler krallarına "güneşim" diyormuş. Bu "majeste"nin karşılığı imiş.) Böylece, kara ve deniz ticareti, devletin denetimi altında imiş. Hitit tüccarları, Anadolu'dan, bakır, kalay, gümüş, altın gibi madenler götürüyor, Mezopotamya'dan kumaş ve giysi getiriyorlarmış. Onun için yasaların sonundaki fiyat listesinde giysiler o kadar pahalı imiş. Aklımda kalan bir konuyu daha yazmadan edemeyeceğim. Hitit kralları, yabancı tüccarları yalnız kendi ülkelerine sokmamakla kalmıyor, onlara bağımlı krallıklar bile, yabancı tüccarların gelip yerleşmelerini, oralarda taşınmaz mal almalarını yasaklamış. Ayrıca kendilerine düşman olan krallıklara da ambargo koydurmuşlar. Kendilerine bağımlı Amurru Kralı'na, *"Asur bana düşman olduğu gibi sana düşmandır. Onun için, tüccarların Asur'a gitmeyecek, oradan gelen bir tüccarı da sen ülkene bırakma! O tüccarlar senin ülkenden geçmeyecektir. Geçerse Hitit Kralı'na göndereceksin!"* şeklinde emir verilmiştir. Ugarit Krallığı'nı rahatsız eden tüccarlar için de, Kraliçe Putuhepa'e bir yazı göndermiş. Bu yazıda, *"Denize liman olan Ura tüccarları, Ugarit'te işlerini bitirdikten sonra ülkelerine dönmeli ve Ugarit'te arazi ve taşınmaz mal almaları yasaklanmıştır"* denmektedir.

Gevezeliğim burada bitsin değil mi sevgili arkadaşım! Yarın bakalım yazmak için neler bulacağım? İyi geceler.

KANİŞ (NEŞA)

4 AĞUSTOS 1958

Sevgili defterim. Ne zamandır aklıma koyduğum Kaniş konusunu bugün anneme sorabildim. Annem de "Kızım sen buraya geldiğinden beri ne kadar meraklı oldun. Hiç unutmuyorsun öğrenmek istediklerini" dedi. Unutur muyum hiç. Kaç kez adı geçti onun. Önce kız erkek olmak üzere 30'ar çocuk doğuran bir kraliçesi olduğunu, arkadan orayı Asur tüccarlarının sardığını öğrenmiştim, ama yeri neresi, ne zaman bulunmuş, neler varmış buluntularında? İşte bu arada bile bir yığın soru çıkıverdi. Biliyorsun, annemin sorularıma verdiği yanıtları sana anlatmadan yapamam, onun için acele etme benim arkadaşım, defterim.

Kaniş, Kayseri'nin yanında Kültepe veya Karahöyük denilen yerdeymiş. İlk olarak oradan biri Londra'daki British Müzesi'ne, diğeri Paris'teki Milli Kütüphane'ye olmak üzere iki tablet gitmiş. Sonradan Anadolu'ya gelen gezginciler bu tabletlere benzer tabletlerden oralarda bulmuşlar veya yerli halktan satın almışlar. Bunların Asurca olan dili ve yazıları daha önce bilindiğinden okunmaya ve yayımlanmaya başlanmış. Bu kez değerleri artmış. Anadolu'ya gelenler onları arayıp istiyorlar. Bu tabletlerin hemen hepsi Hacı Mehmet Ağa'nın tarlasından çıkıyormuş. Bunların para ettiğini anlayan halk, bu altın yumurtlayan tarlayı almak için adeta yarışa girmiş. Bu yüzden tarla durmadan el değiştirmiş.

Nihayet 1925 yılında, Hitit dilini çözen Çek bilgini Hrozny burada kazı yapıyor ve 1 000 kadar tablet çıkarıyor. Bunların hepsi

okunuyor ve yayımlanıyor. O zamana kadar bulunup dünya müzelerine dağılanlar da 2 000 kadarmış. Bütün bu belgelere göre bu tabletlerin MÖ 1900 yıllarında Asur'dan gelen tüccarlara ait olduğu anlaşılıyor. Bu tüccarlar önce bir kişi, sonra aile, akrabalar ve diğer tüccarlar olmak üzere yavaş yavaş gelerek Kaniş (bunun bir adı da Neşa'dır) şehir krallığının etrafına yerleşiyor ve orada bir koloni kuruyorlar. Ondan sonra başlıyorlar Anadolu'dan Asur'a, Asur'dan Anadolu'ya kervanlarla mal taşımaya. Fakat onlar ellerini kollarını sallayarak giremiyorlar Anadolu'ya; getirdikleri mallardan gümrük vermeleri gerek. Nasıl gümrük verdikleri, nasıl gümrükten mal ve para kaçırdıkları tüccarların mektuplarından anlaşılıyormuş. Gümrükten mal kaçırdıklarını annem söyleyince inanamadım. 4 000 yıl önceden beri insan karakterinde hiç değişiklik yok. Bugün de duyuyoruz gümrüklerden mal kaçırıldığını, zaman zaman kaçıranların yakalandığını. Annem, "Aile problemlerine ait mektuplar da çok ilginç" dedi. Bir mektupta kadın, kendisinin üzerine bütün işi bırakıp Asur'a giden kocasına, "Sen orada keyfince yaşıyor, gezip tozuyorsun. Bütün yük benim üzerimde, hemen geri dön!" diyormuş. Gelininden yakınan kaynana mektupları bile varmış aralarında. Asur'dan hazır elbise geliyormuş Anadolu'ya. Ne ilginç değil mi? 4 000 yıl önce hazır elbise ticareti! Nasıldı o günkü giysilerin görüntüsü? Kabartmalarda, heykellerde gördüklerimiz gibi mi, yoksa daha değişik biçimli miydiler? Acaba mankenleri var mıydı? Kumaşları nasıldı? Bak hemen aklıma neler geliyor! Annemin söylediğine göre kumaşlar yünden dokunuyormuş. Dokumacılık asıl Sumerlilerde imiş. Onların mabetlerindeki dokuma atölyelerinde 1 500'den fazla işçi çalıştığı, tabletlerdeki işçi listelerinden çıkarılmış. Bir tezgâhtan üç kişi sorumlu. Dokuma işçileri genellikle kadınlardanmış. Hatta denetleyiciler bile kadınmış. Annem, "Yünden yapılan kumaşlar kalın olmaz mı?" soruma karşılık, yünden de her kalınlıkta iplik yapıldığını ve bunların daha sağlıklı olduğunu söyledi. Keten kumaş da yapılabiliyor, ama çok değerli olduğundan ancak özel bir rahip sınıfı keten elbise giyebiliyormuş.

Anneme, "Kültepe'de yine kazılar yapılıyor mu?" diye sordum. 1948'de Türk arkeologları tarafından Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle yeniden başlamış ve on yıldan beri sürüyormuş ve daha yıllarca süreceğe benziyormuş. Çünkü orası adeta koca bir şehir. Bu kazılarda tüccarların evleri, evlerin içinde yaşayan üç kuşağa ait belgeler bulunmuş. Bunlar tüccarların Asur ve diğer yerlerle yaptıkları mektuplaşmalar, satın alma, satma, kira, evlenme, boşanma mukaveleleri, borç senetlerinden oluşuyormuş. Annem, "Bunlar beni şaşırtıyor doğrusu, 4 000 yıl önce üç kuşağa ait bu kadar belgenin yazılmış ve saklanmış olması çok önemli. Bugün ülkemizde kaç ailenin evinde üç kuşağa ait belge vardır" diyor. İşin ilginç yanı, annelere, ninelere ait belgelerin bile bunlar arasında bulunması. Evlerin içinde fırınlar, ocaklar, atölyeler ve oralarda yapılan işi belirten malzemeler hep meydana çıkmış. Kalıntılara göre buradaki insanlar büyük bir yangından, götürmek üzere hazırladıkları eşyayı alamadan kaçmak zorunda kalmışlar. Kuşkusuz bu bir düşman saldırısı idi. Çünkü ondan sonra bir daha o insanlar buraya gelememiş. Anneme, "Yeni çıkan tabletler okunuyor mu?" diye sordum. Kazı başlayalı on yıl olduğu halde henüz daha yayımları yapılamıyor. Kolay değil, ama 40 yıl da bekleyecek değil herhalde yayımlanmaları. Hititlerden önceki Anadolu kültürü için bu tabletler çok önemli. Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sumeroloji bölümünden bunları okuyacak, yayımlayacak yeni kuşakların yetişmesi gerek. Kazıyı yapanlar ve bu bilimlerin uzmanları bunu düşünmüş olmalılar" dedi.

Bana ilginç gelen bir olay da bu tüccarların gelişigüzel ticaret yapmamaları. Hepsi "büyük pazar" anlamına gelen *karum* adlı bir kuruluşa, bu kuruluş da Asur şehrine bağlıymış. Bu pazarlardan biri de Hattuşa imiş. Anadolu'da Kaniş gibi 10 *karum* varmış. Daha küçük pazarlara da *vabartum* deniliyormuş. Tabletlerde yazıldığına göre Asur tüccarları, Asur'daki patronlarına ve Anadolu krallıklarına karşı sorumlu. Onlar yerli devletin memurları tarafından kontrol

altında. Bu memurlar tüccarların yaptıkları işler hakkında krallarına bir rapor vermek zorunda. Böylece tüccarlar diledikleri gibi fiyatları koyup mallarını satamıyor, Anadolu'dan Asur'a mal götüremiyorlar. Bütün bu bilgiler eskiden bulunan tabletlerden. Yeni çıkanlardan daha kim bilir neler öğrenilecek! Benim bir merakım da, herkesin yazı bildiği bu yerde yazıları öğretecek okulların var olup olmadığı. Belki yapılacak çalışmalar bunları da açığa çıkaracaktır.

Sevgili dostum, görüyorsun, bundan tam 4 000 yıl önce, henüz Batı taş çağındayken Anadolu'da ticaret, kurumlar tarafından örgütlenmiş, düzene konmuş ve kontrol altına alınmış, fiyatlar, ölçüler belirlenmiş, her iş bir ilkeye bağlanmış. Şu sevgili vatanımız ne büyük ve eski uygarlıklar yatağı! Kaniş hakkında bu kadar bilgi yeter bize değil mi? Haydi iyi geceler.

YAPI TÖRENİ

5 AĞUSTOS 1958

Tam yemekten kalkıp dinlenmeye çekildiğimiz zaman, annem birden, "İştar sana ilgileneceğin bir konudan söz edeceğim" deyince, şaşırmadım değil. Çünkü, bugün annemin bir hayli yorulduğunu görmüş ve öğleden sonra iyi bir dinlenmeyi hak etti diye aklımdan geçirmiştim. Dinleneceği yerde, benimle konuşmayı istemesinin nedenini düşünmeden, böyle bir fırsatı kaçırmamak için "Büyük bir dikkatle dinliyorum sizi anneciğim" dedim.

"Bugün kazıdan çıkan tabletler arasında, mimarlığa ait, daha doğrusu bir binanın yapımına başlarken ne gibi bir tören yapıldığını anlatan bir tablet parçası bulundu. Sana bu törenden söz etmemiştim. Hazır bu konu ortadayken bunu da anlatayım da defterine geçir" dedi.

Saraylar, mabetler inşa edileceği zaman, yapılan törenleri yazmış Hititler. Özel şahıslar da kendi evlerini yaparken, buna benzer, belki daha basit tören yapıyordu, ama onu yazmaya gerek duymamışlar veya halk yazı bilmediğinden yazamadı. Aslında henüz özel evler bulunmamış ya.

Hititler yapıya başlarken, açtıkları temel çukuruna neler koyuyorlarmış, neler! Annem anlattıkça gözlerim dört açıldı. Önce madenleri sayalım: Altın, gümüş, bakır. Bunların ağırlıkları bile verilmiş. Bakır 250 gram kadar, altın gümüş ise birer şegel, yani 8,5 gram kadar. Eğer bu ağırlıkları yazmasalardı, arkeologlar düşünür

dururlardı onların büyüklüğünü. Ne ilginç! Hepsi kendine göre bir ağırlık söylerdi. Bana kalırsa, hiçbiri onların bu kadar küçük olacaklarını tahmin edemezdi herhalde. Bunlar temele konurken, din adamı, *"Nasıl bu madenler dayanıklı ve ölümsüz ise, bu tapınak veya saray da kara topraklar üzerinde Tanrılar ve insanlar için öyle ölümsüz olsun"* diyor. Onun için hepsi yıkılmadan zamanımıza kadar kalmış ya!.. Temel çukuruna ayrıca ince yağ, yağlı ekmek bırakılıyor. Köşe taşlarının altına yine birer şegel ağırlıklarında, altın, gümüş, bronz, bakır, lacivert taş ve dağ kristalinden çiviler konuyor. Sahi, temele konan daha önemli nesneleri neredeyse unutuyordum. Bir şegel ağırlığında altından bir aslan, gümüş boyunduruklu demirden iki öküz. Gramlarına bakılacak olursa küçücük şeyler. Madenden o kadar küçük nesneleri yapmak hiç de kolay değil. Demek, Hititler çok sanatkârmışlar. Yapılacak sunağın altına da Yapı Tanrıçası ile dört oğlunun tunçtan heykelleri konuyor. Bunlar da yeterli değil! Temellere ayrıca tereyağı, susamyağı, bal, tuz, çeşitli tahıl, kuru sebze ve meyveler bırakılıyor. Tanrı heykelleri, yapıyı korumak ve ölümsüz yapmak için, yiyecekler de içinin bol ve bereketli olmasını sağlamak içinmiş.

Bizim yeni eve taşınırken anneannem tuz şeker götürmüştü önce. Anneanneme, "neden?" diye sorduğumda, "İçinde, tadımız, tuzumuzla oturmak için" demişti. Hititler de, balı, tuzu o anlamda da aldılar belki. Bu verdikleri yetmiyormuş gibi, bir de Tanrıçalara birer koyun kurbanı yapıyorlarmış:

Anneannem de tutturmuştu, ille ev için bir kurban keselim diye. Annem karşı gelmişti, bırakalım bu ilkel geleneği diyordu. Ben de hayvana acıdığımdan, "Ne olur kesmeyin hayvanı!" diyerek ağlamaya başladım. Zavallı kadın bizimle baş edemediği için vazgeçmişti istemekten. Sözde kurban kesilirse bina yıkılıp insan ölmezmiş. Ülkemizde depremlerde yıkılan binalara vaktiyle kurban kesmemişler miydi sanki!

Gelelim biz konumuza. Kurbanı kesen rahip. *"Bu tapınağı yaptıran, Tanrılar önünde varlığını korusun. Nasıl bu direkler yerinden*

döndürülemezse, gelecek günlerde de Tanrıların önünde kurban sahibinin ve tapınağın varlığı da aynı şekilde yerinden oynatılamasın." Buna ek olarak krallığın tahtı için güç ve sağlık dileniyormuş. Onlar Sumerlilerin aksine bol bol taş kullanmışlar yapılarında. Buna da şaşmamak gerek. Bulundukları yer taşlık olduğu gibi, etrafları da hep dağlık. O dağlardan getiriyorlardı o koca kayaları kuşkusuz; ama hep merak ediyorum, bu eski insanlar nasıl onları yerlerinden koparıp getiriyorlardı, nasıl onlara istedikleri şekilleri veriyorlardı?

Bazalt, diyorit, kireçtaşı, alabastar, sumermeri gibi taşlar kullanmışlar. Yarı değerli taşlardan kırmızı taş olarak tanımladıkları akik, dağ kristali, lacivert taşı da biliyorlardı ki, temellere koymuşlar onları. Lacivert taşı bilmeleri çok önemliymiş. Bu taş, ta Hazar Denizi'nin güneyinde ve bugünkü Afganistan topraklarından çıkıyormuş. Sumerlilerin bu taşı bilmelerini ve oralardan ilk çağlarda bol bol getirtmelerini, kendilerinin oralardan gelmiş olmalarına bağlıyorlar. Acaba Hititler de oralardan mı geldi? Bil bakalım bunu defterim!

Yapı için kullanılan araç ve gereci bile yazmış şu Hititler! Testere, balta, çekiç, keski, taş keskisi, bıçak, çivi, kazık, takoz, kama imiş bunlar; acaba aralarında unuttuğum var mı? Varsa da bu kadar bilgi yeter bize değil mi dostum?..

Kapı ve pencerelerin çerçeveleri ve kanatları tahtadan olurmuş. Kale kapıları tahta üzerine bronz geçirilerek yapılırmış. Bir keresinde bakır kaplandığını duymuştum galiba, ama iyi hatırlamıyorum.

İlginç olan, yapı bittikten sonra, bu yapı hangi Tanrı veya Tanrılar için yapıldı ise, rahip onlar karşısındaymış gibi konuşarak, *"Bu binayı biz yapmadık, erkek Tanrılar marangozluğunu yaptı. Tanrı Telepinu temel taşlarını yerleştirdi. Bilgelik Tanrısı Ea onun üzerine duvarını yükseltti. Tanrıçalar kerpiçler için toprağını taşıdı"* diyormuş.

Ne ilginç! Hititler ayrıca binaların yapılışında ne cins taşlar kullandıklarını, binanın nerelerinin tahtadan yapıldığını da yazmışlar.

Neredeyse yazmayı unutuyordum.

Yeni bir saray yapılma törenini anlatan bir metinde bir de küçük bir efsane yazılmış: Kral saraya girince orada bir taht bulunuyormuş. Sözde bu taht Hititlerden önce yaşayan Hattilerin Tanrıçası imiş. Bu taht bir kartalı çağırıyor. Ona, "Seni denize kadar göndereceğim. Giderken yeşil ormanlara bak, orada kimin oturduğunu gör" diyor. Kartal da, "Gidip gördüm, orada en eski yer Tanrıçaları olan İşduştaya ve Papaya oturuyordu."

Taht: "Ne yapıyorlardı onlar?"

Kartal: "Biri iğ tutuyordu, biri ayna dolduruyordu. İkisi birden kralın yıllarını sayıyorlardı ve yılların sayısı yoktu."

Ne ilginç değil mi? Aynayı doldurmak bir kaba su koymak imiş. Çünkü, ayna olarak suya bakıyorlarmış.

İlginç bir konu daha vardı, az kalsın yazmayı unutuyordum. Mimar veya usta binayı yapmaya başlamadan önce binayı yaptıran ona, "Bu binayı sonsuzluğa erişecek kadar sağlam yapacaksın!" diyor. Bina tamamlanınca mimar veya usta tavana bağlı bir ipe üç kez tırmanıp iniyor. O tırmanırken bir taraftan şarkıcılar şarkılar söyleyerek ocağın etrafında dönüyorlar. Adam son tırmanışında halatın ilmiğini keserken alkışçılar başlıyor alkışlamaya. Bundan sonra mimar, tavandan aşağı asılmış, içinde gümüşten bir balta ve bıçak olan kuşağı da keserek içindekileri yere düşürüyor ve sonra binayı yaptıranın önünde "hayırlı olsun" diyerek eğiliyor. Kuşaktan düşen balta ve bıçağı ücret olarak alıp gidiyor.

Hitit binalarının damları düzmüş. Bizim köy evleri gibi. İlginç olan, bazı dinsel törenler damlarda yapılırmış. Ayrıca yıldızlardan etkilensin diye dama su bırakılırmış. Sumerlilerin ilaçları bıraktıkları gibi Hititler Tanrılarla amma da içli dışlı olmuşlar, şaşıyor insan! Sevgili defterim sen de şaşıyor musun? Haydi iyi geceler.

TANRILAR

6 AĞUSTOS 1958

Hititlerin pek çok Tanrısı olduğunu, onları insan şeklinde, fakat insandan çok güçlü ve ölümsüz olarak düşündüklerini biliyordum. Ancak, onları daha başka nasıl algıladıklarını merak etmeye başladım. Bugün, bir ara fırsat buldum, anneme onu da sordum. O da, "Kızım, şimdi bunun pek sırası değil, niçin akşamı beklemiyorsun?" dedi. Haklıydı. Her şeyin bir sırası vardı. Ayaküstü böyle bir soru sormamın anlamsızlığını anladım, ama iş işten geçmişti. Neyse, zorunlu olarak akşamı bekledim. Odamıza gitmeden önce annem yanıma gelerek, "Haydi şimdi ne öğrenmek istiyorsan sor bakalım!" dedi. Benim bozulduğumu sanarak üzülmüşe benziyordu. Evet, biraz bozulmadım değil. Fakat, düşününce hak verdim ona. Ayaküstü söylenenleri belki de tam aklımda tutamayacaktım. Hemen etraftakilere aldırmadan, "Sen ne iyi, ne tatlı annesin bana" diye boynuna sarılıverdim.

"Sana zaman zaman Tanrılardan söz ettiğimi hatırlıyorum. Neyi öğrenmek istediğini tam anlayamadım?" diye söze başladı annem. Birden, "Ben de ne öğrenmek istediğimi tam anlamıyla bilemedim" dedim. Annem, "Biliyorsun, Hititler kendilerinden önce o topraklarda yaşayan Hattilerin, kendilerine bağımlı yaptıkları bölgelerin, Sumerlilerin ve Akadların Tanrılarını, hep kendilerine Tanrı olarak almışlar. Onlara göre insanlar günah yapıyor, Tanrılar da onları cezalandırıyor. Her çocuk günahkâr doğuyor annesinden.

Çünkü, babanın muhakkak günah işlemiş olacağı düşünülüyormuş. Günahın babadan geçmesi ne ilginç! Tanrılar da bu günahlara karşılık çeşitli cezalar veriyor. Hem de yalnız günah işleyen değil, bütün aile, çoluğu çocuğu ile cezalandırılıyor" diye sözünü sürdürdü. Çocuğun günahkâr doğması inancı, hem Sumerlilerde, hem de Yahudilerde varmış. Yalnız Hititlere göre öldükten sonra cennet, cehennem yok. Herkes işlediği suçun cezasını yaşamında çekiyor. Aslında cennet, cehennem, sırat köprüsü gibi düşünceler eski İran'ın Zerdüşt dininde bulunuyormuş. Bize de onlardan gelmiş bu kavramlar.

Hititlerin, Tanrıları kızdırmamak, ceza verdirmemek için, dualar, törenler, şarkılar ve danslarla hep keyifli tutmaları gerek. Diğer taraftan, onlar, Tanrıları yanlarında olarak düşünüyorlar. Her insanın bir Tanrısı var. Hatta şehirlerin de kendi Tanrıları var. Başlarına bir felaket geldiğinde, bu Tanrı'nın onlardan uzaklaştığına inanıyorlar. Tanrı'yı getirtmek için çeşitli yöntemleri var. Bunlardan biri de şöyle: Evlerinin önüne bir yol yapıyorlar. Bu yolun üzerine bal, yağ gibi hoşa giden nesneleri koyuyorlar. Güzel kokulu bitkileri yakarak tütsü yapıyorlar. Sözde Tanrı o güzel kokuyu duyarak oraya gelecek, tatlı yiyecekleri yiyerek kızgınlığı geçecek.

Aklıma bizim mevlitlerde yakılan tütsü geldi. Hititlerde Tanrı getirmek için yapılan bu yöntem, bizim dinimize kadar girmiş. Bizde de Allah için yapılan dualar, ilahiler, kurbanlar, namazlar da aynı amaca dayanıyor demektir. Geleneklerin bu kadar sürmesine şaşmamak mümkün değil.

Annem, "Tanrıları getirtmek için yapılan dualardan ilginç bir dua var ki, o da Kral Murşili'nin duası" dedi. Ben hemen onu bana söylemesini rica ettim. Annem de, "Kızım, ben her okuduğumu ezberime mi alıyorum sanıyorsun, onu ancak defterime yazdıysam ondan öğrenirsin" deyince güldüm ve "Ne kadar haklısın. Sanki ben de her okuduğumu aklımda mı tutuyorum" dedim ve hemen defteri alarak karıştırmaya başladım. Annemin defterinde de o ka-

dar çok bilgi var ki, bazılarını ona sormadan defterinden de öğrenebilirim diye düşündüm. Arayan istediğini bulur derler. Ben de Murşili'nin duasını buldum defterde:

"Telepinu, sen güçlü ve soylu bir Tanrısın! Kral Murşili senin kölen, kraliçe senin hizmetçin! Beni sana yolladılar, 'git efendimiz, koruyucumuz Telepinu'ya yakar!' soylu Telepinu, ister gökyüzü Tanrıları arasında ol, ister denizlerde, dağlarda bulun, ister düşman ülkesinde savaşta ol, sedir ağacının tatlı kokusunu duy! Evine, tapınağına dön! Burada sana kurban ekmekleri, sıvı kurbanlarıyla yakarıyorum. Bunlar seni getirsin! Sana söylediklerime kulak ver ey Tanrı!"

İşte böyle yakarıyormuş Tanrı'ya kral! İşin ilginç yanı, bu duayı yazan, onu her gün Tanrı'ya okumalıymış! Defterde, bu kralın bir başka duasını da buldum. O da, Hitit ülkesinde büyük bir veba salgını olmuş. Tanrıların onu yok etmesi için yazılmış bu dua. Hem de bunda babanın günahı da yazılıyor. O bakımdan, onu da sen dostuma yazayım dedim. Bir gün belki biz de bu dualardan yararlanırız!

"Hatti'nin Fırtına Tanrısı benim efendim! Tanrılar, efendilerim! İnsanlar günahkârdır. Babam da günah işledi. Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendimin isteklerine karşı gelmişti. Fakat, ben hiçbir şekilde günah işlemedim. Babaların günahını oğulları çekermiş. Babamın günahını ben çekiyorum. Ben, siz Tanrılarımın önünde 'biz günah işledik ve babam günah işledi' diye açıkladığım için Tanrılarımın öfkesi yatışsın! Bana acıyın, bu veba salgınını Hatti ülkesinden uzaklaştırın!"

Daha önce belirttiğim gibi, Hititlerde de Sumerlilerde olduğu gibi, hem şahısların hem şehirlerin kendi Tanrıları var. Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası, Nerik şehrinin Fırtına Tanrısı gibi. Bu Fırtına Tanrısı'nın adı Teşup, Hurrilerin Tanrısı. Bunun arabasını Gün ve Gece adlı iki boğa çekiyor. Karısının adı Hepat. Bu Tanrıça kocasının kaybolduğunu damda duymuş; o kadar heyecanlanmış ki, damda bir adım daha atsaymış, aşağı düşecekmiş!.. Bunun oğlu Te-

lepinu. Tahılların büyümesini, suları sağlıyor. Böylece ülkeye bereketi getiriyor. Bunlardan başka Savaş Tanrısı, yeraltı Tanrıları, sihir ve büyü Tanrıları var. Bakire ve fahişeleri koruyan da bir Tanrıça imiş.

Tanrıların, çözülmesi zor problemleri tartışmak için bir danışma meclisleri bulunuyormuş. Onlar yıl başlarında, Fırtına Tanrısı'nın evinde toplanıyorlar. Bol bol yiyip içip, kral, kraliçe ve yeryüzü için bolluk ve uzun ömür diliyorlar, dua ediyorlarmış. Peki, bu Tanrılar kimden ne diliyor, kime dua ediyorlarmış acaba?! Buna göre biz insanlardan onların farkı ne?!

Hititler, başka milletlerle yaptıkları antlaşmalarda Tanrılarını tanık yapıyorlarmış. Hepsinde aynı Tanrılar değil, değişik değişik Tanrılar tanık oluyor.

Annem böyle bir antlaşmadaki Tanrıları şöyle sıraladı: Ülkelerin kralı, insanlığın çobanı Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Zippalanda, Nerik, Halap (şimdiki Halep) şehirlerinin Fırtına Tanrısı, Boğa Tanrılar Şeri, Hurri, gökyüzünün kraliçesi Hepat, Allatum, Ea, Telepinu, Ninova İştar'ı, Kırların İştar'ı, tüm Tanrılar, Tanrıçalar, Hatti ülkesinin dağları, ırmakları, pınarları, gökyüzü, yeryüzü ve büyük denizler.

İlginç değil mi, dağlar, ırmaklar bile tanıkmış.

Yorulduk mu dostum? Hitit Tanrıları bizi çarpar mı dersin. Sen de bunlara inanmıyorsun değil mi? Din adamları, krallar insanları sömürmek, onları kendilerine kul yapmak için kendilerince ne güzel yöntemler bulmuş. Peki bu insanların, "nasıl biliyorsunuz Tanrıların neler konuştuğunu, yanlarında kim varmış, kim görmüş onları?" diye sormak akıllarına gelmemiş mi? Haydi onların gelmemiş, ya sözde çağdaş insanlar! Ve Allah adına konuşan, onun adına insanları suçlayan ve cezalandıranların bu eski insanlardan ne ayrıcalığı var. Eğer biraz düşünülse, gücüne, bilgisine inanılan Allah, insanın onu korumasını, onun için avukatlık yapmasını asla istememeli değil mi? Neyse, uzattım lafı; ama bu konuda daha birçok so-

ru geliyor aklıma. Galiba onları yanıtlayacak kimseyi pek bulamayacağım. Yalnız sen benim sırdaşımsın sevgili defterim.j

Bu da bir kralın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na duası:

"Bak kral sana yalvarıyor. Eğer babası, anası, kız ve erkek kardeşi, akrabaları onu kötülerse dinleme! İyi gözlerini indir, binlerce kirpiğini kaldır ve krala dostça bak, kulak ver onun sözlerine. Ey yeryüzünün Güneş Tanrıçası'nın veziri; ye, iç! Güneş Tanrıçası'na kral hakkında iyi söyle, onu dostça an!

Ey benim Tanrım. Anam beni doğurduğundan beri beni sen büyüttün? Benim ünüm ve adım seninledir. Ben senin en iyi kulundum. Sana olan andımı bozmadım. Tanrım için kutsal olup bana yasak olanı yiyip vücudumu kirletmedim. Tanrım bana kalbimi ve ruhumu açsın ve bana suçumu söylesin!"

Neredeyse unutuyordum annemin elime tutuşturduğu kâğıttaki Güneş Tanrıçası için yazılmış ilahiyi sana geçirmeye. Bu ilahi, aynı zamanda Hititlerin kadına bakış açılarını da yansıtıyor bana göre:

Sen Arinna'nın Güneş Tanrıçası! Tanrılar arasında yücesin!
Senin Tanrısallığın, Tanrılar arasında yüceltilmiştir.
Arinna'nın Güneş Tanrıçası! Sen büyüksün!
Tanrılar arasında hiçbir Tanrı senin gibi yüceltilmiş ve büyük değildir.
Adaletin Tanrıçası sensin!
Gökte ve yerde krallığı kutsarsın!
Yakınmaları duyarsın!
Ülkelerde kutsanan bir Tanrıçasın!
Her ülkenin babası ve anasısın!
En eski Tanrılar arasında da kutsanırsın!
Gök kapıları sana açıktır.
Gök kapısına dayanır, yürür gidersin!

İşte bu da bir Hitit şiiri. Bu kadar yeter değil mi dostum. İyi geceler!

BOĞALARIN BULUNUŞU

7 AĞUSTOS 1958

Bugün kazıya gittiğim zaman, herkesin kazının etrafına toplanmış ve büyük bir dikkatle kazıya baktıklarını görünce, adımlarımı hızlandırarak o tarafa yöneldim. İzleyenlerin yanına sokularak neye baktıklarını görmeye çalıştım. Kazılan yerin yanında daha önce çıkarılmış bir yığın çanak çömlek parçası duruyordu. Uzman işçilerden biri, elinde küçük bir mala ile çömlek benzeri bir eserin etrafını temizlemeye, onu kırmadan çıkarmaya çalışıyordu. Görünüşe göre, çıkarılmaya uğraşılan oldukça büyük bir kaba benziyordu. Hepimiz sonsuz bir heyecan ve merakla ne çıkacak diye bekliyorduk. Hava da çok sıcaktı; güneş sanki tepemi yakıyordu. "Nasıl unutmuşum güneş başlığımı almayı?" diye kendi kendime kızmaya başlamıştım ki, birden pişmiş topraktan yapılmış iki boynuzlu bir baş görünüverdi yerde. Bir küp veya bir çanak çıkacak diye beklenirken, bir boğa başının görünmesi herkesi şaşırttı ve gerisi daha büyük merakla izlenmeye başlandı. Yapılan yorucu ve dikkatli çalışma sonucu, boğanın oldukça kırıklı olmasına rağmen tümü ortaya çıkıverdi. O arada birisi, "Burada da bir boynuz görünüyor, galiba bir tane daha çıkacak!" deyince, gözler o tarafa yöneldi. Kazı yapanlar hemen onu çıkarmaya koyuldular. Kazıyı izleyenler sanki nefes almaya korkuyormuş gibi dikkat kesilmişlerdi. Nihayet ikinci boğa da etrafını kaplamış yıkıntı kalıntılarının arasından ortaya çıkınca, büyük bir alkış koptu. Sanki, çok değerli bir hazine bulun-

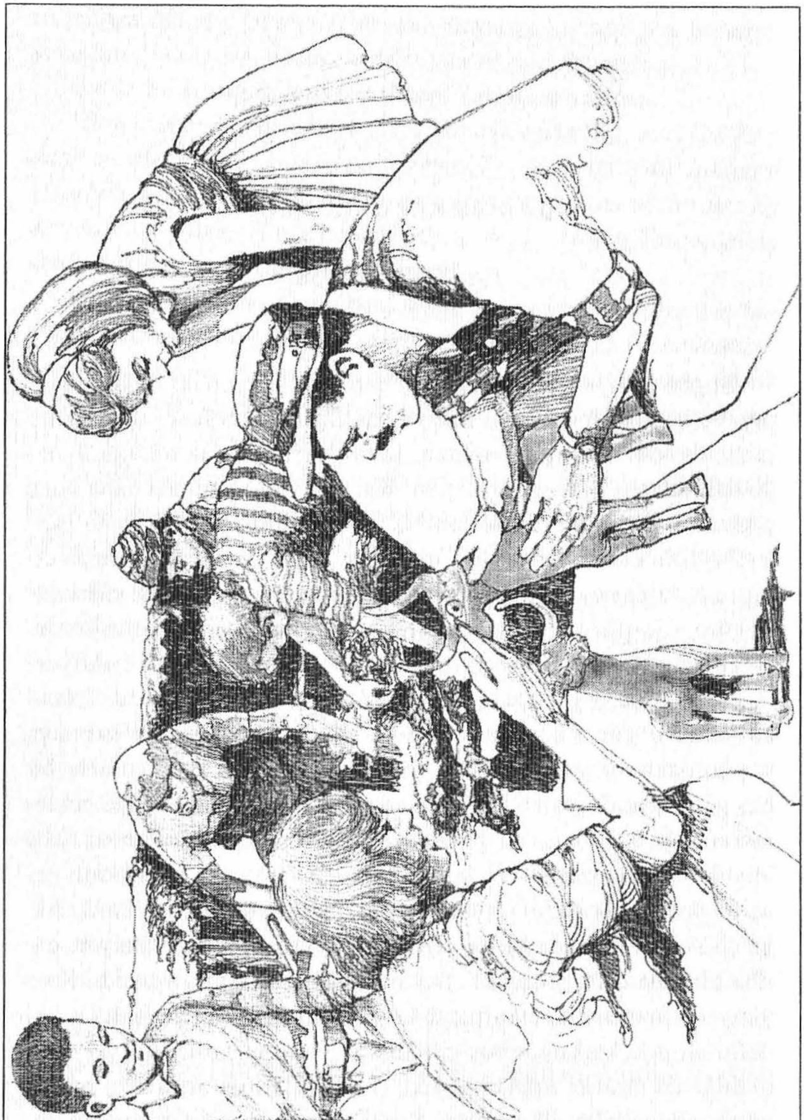

muş gibi. Arkeologlar için küçük bir çanak parçası bile ne kadar değerli. Kilden yapılmış, hele, pek kırıklı olmayan böyle bir boğanın değeri paha biçilmez oluyor.

Bu değerli buluntular, büyük bir dikkatle kazı evine taşındı. Herkes çok sevinçliydi. Kazı evinde, kırık çanak çömlek parçaları arasında, boğaların kırık yerlerini tamamlayacak parçalar bulundu. Boğalar su ile yıkanarak temizlendi, parçalar yapıştırıldı. Masanın üzerine dört ayak üstüne konuldu. Boyları ölçüldü: 90 santim. Neredeyse benim 3 yıl önceki boyumda. Şimdi onların incelenmesi başladı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Boğalar o kadar güzel yapılmıştı ki, boynuzları, kulakları, kuyrukları hepsi orantılıydı. Gözlerinin etrafı, ayakları açık sarı boyanmıştı. Kendisi et rengine benzeyen bir kırmızılıkta, açık kahverengi ile kırmızı karışımı bir renk. Üzerlerinde bir delik ağzı var. Bunlardan, içlerine sıvı konduğu anlaşılıyormuş. Bunlar, dinsel amaçla yapılmış. İçlerine, Tanrılara sunulan türlü içkiler konuyormuş. Arkeologlar, bu tür çeşitli hayvan şeklindeki içki kaplarına riton diyorlar. Bizimkiler, yani bu yeni bulunanlar, kutsal boğalarmış. Burunlarına takılan bir yular görülüyor. Bütün bu görüntülere göre, bunlar Fırtına Tanrısı'nın *Şerri* (Gündüz), *Hurri* (Gece) adlı boğaları olmalı dendi.

Akşam yemekte boğaların şerefine kadehler kalktı. Herkes mutluydu bu buluntudan.

Hititlerin, pişmiş topraktan bu kadar güzel eserler yaptıkları halde, heykel yaptırtmak için Babil'den heykeltıraş getirttiklerini duyduğum zaman bir hayli şaşırdım. Bu da Hitit Kralı III. Hattuşili'nin, Babil Kralı Kadaşman-Enlil'e yazdığı bir mektuptan öğrenilmiş. Bu mektupta Hattuşili, kraldan bir heykeltıraş göndermesini rica ediyor; onu, işi bitince, daha öncekiler gibi, hemen geri göndereceğini bildiriyormuş. Bu da Babil yontucularının Hitit sarayında çalıştıklarını kanıtlıyor. Diğer taraftan, binaların dış yüzündeki, kayalar üzerindeki kabartmaları kuşkusuz Hitit sanatçıları yapmış. Ayrıca onların, üzerinde çiviyazısı, resim yazısı, insan ve hayvan figürleri

olan mühürleri yapmalarının da büyük bir sanat olduğunu söylüyor annem. Babil'den heykeltıraş getirtmek, o çağdaki uluslararası sanatçılara verilen değeri göstermesi bakımından çok önemli.

Yontuların çoğu Tanrı heykelleriymiş. Bunlar, genellikle taştan veya madenden yapılıyormuş.

İlginç olanı, bu Tanrı heykellerinin yıkanmaları, giydirilmeleri, yiyecek, içecek verilmesi, dans ve müzikle eğlendirilmeleri. Annemin söylediğine göre, bir metinde bu yontuların arabalara konup gezdirildiği yazılıyormuş. Mabedin kapısına süslü bir araba getiriliyormuş. Heykel, kırmızı, beyaz, mavi şeritlerle arabaya bağlanıyor. Arabanın önünde şarkıcılar şarkılar söyleyerek, dansçılar dans ederek şehrin sokaklarında Tanrı gezdiriliyor, sonra da Tavinişi kapısından çıkarılıp ormana götürülüyormuş. Orada bir gölde veya ırmakta Tanrı yıkanıyormuş. Annem, "Biliyor musun, Roma zamanında da Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele, her yıl, mart ayının 27'sinde bu şekilde bir törenle şehir kapısından çıkarılıyor, bir göle götürülüyor ve bir başpapaz tarafından gölde yıkatılıyormuş" dedi. "Şu insanlar bir taraftan o kadar akıllı görünürken, diğer taraftan bu cansız taşlara yaptıkları akıl alacak gibi değil" dediğimde, annem, "Kızım, bugün bile İsa'nın annesi Meryem'in heykellerinin aynı şekilde arabalara konarak gezdirildiğini ben gözlerimle gördüm" yanıtını verdi. Gel de şaşma insanların akıllarına veya akılsızlıklarına! Öyle değil mi sevgili dostum! Bak, bugün de sana yazacak neler buldum. Haydi iyi geceler.

I. HATTUŞİLİ'NİN VASİYETNAMESİ

8 AĞUSTOS 1958

Bugün yine perşembe. Dinlenme veya gezme günü. Prof. Otten ile annem oturmuş, kazıdan yeni çıkan tabletleri temizlemeye, bir taraftan da okumaya çalışıyorlardı. Bir gün önce suya bıraktıkları tabletleri sudan çıkarıp güneşe koydular. Ben de bu işlemde onlara yardım etmeye çalıştım. Tabletlerin üzerlerine yapışmış toprak ve çamur parçalarıyla, toprak içinde bulunan tuzlar eriyormuş suda. Toprakta tuz olduğunu yeni duydum. Meğer toprağın derinlerinde hep tuz varmış. Onun için tarım çok su ile yapılırsa, toprağın tuzu su ile yüzeye çıkar ve yavaş yavaş toprağı verimsiz yapar, kıraçlaştırırmış.

Aslında tabletlerin temizlenmesi, sağlamlaştırılması müze laboratuvarlarında yapılıyor. "Nereden biliyorsun?" diye soruyorsan dostum, kuşkusuz annemden. Bir keresinde müzeye gittiğimde, annem beni laboratuvara götürüp, tabletlerin nasıl havuz gibi sular içinde bekletildiğini, sonra da fırına konup kurutulduğunu, daha doğrusu pişirildiğini göstermişti. Fırında tabletler yavaş yavaş ısıtılırmış. Birden ısıtılırsa çatlar, kırılırmış. Tıpkı tuğla yapar gibi. Eğer daha önce tabletlerin bulunduğu yer yanmışsa, orada bulunan tabletler pişmiş gibi oluyormuş. Kitaplığa konulucak tabletler, zamanında sağlam kalmaları için pişirilirmiş. Onlar bile laboratuvar işleminden geçiyor; temiz, sağlam olmaları ve rutubetten bozulmamaları için. Konservasyon diyorlar bu işlemlere.

Öğleden sonra dinlenmek için odamıza çıkınca, annem, "Biliyor musun İştar! Bugün baktığımız tabletler arasında, Hitit tarihi ile ilgili daha önce bulunan ilginç bir metne ait bir parça var" diye söze başlayınca, onu böyle bulmuşken konuşmasını kesmeden dinlemeye koyuldum; o konuşmasını sürdürdü: "Hitit Devleti'nin ilk kurucusu I. Hattuşili'nin Akadca, Hititçe olmak üzere yazdırdığı iki belge, eski kazılarda bulunmuştu. Kralın bunlardan birini, Kuşşara kentinde, hasta yatağında vasiyetname olarak yazdırmış olduğu düşünülüyor. Diğerinde yaptığı savaşlardan söz ediyor. Yeni bulunan tabletler arasında bu vasiyetnameye ait küçük bir parçayı görünce çok sevindik. Bu kral, Hattuşa'yı ilk alan, o yüzden kendine Hattuşalı anlamına gelen Hattuşili adını koymuş. Daha önce adı Labarna veya Tabarna imiş. Daha sonraları Labarna kralların, Tabarna kraliçelerin bir unvanı olmuş. Bu kral herhalde çocuğu olmadığı için kız kardeşinin oğlunu, kendisinden sonra kral olmak üzere veliaht yapmış. Fakat, bu prens, etrafındakilerin kışkırtmalarına uyarak, dayısına başkaldırmış. Kuşkusuz, dayı buna çok kızmış ve onu veliahtlıktan atmış. Krala göre, babasına sevgi göstermeyenin, halkına da sevgisi olmayacaktır."

Annem sözünü kesmeden anlatırken, ben de anlattıklarını iyice aklımda tutayım diye büyük bir dikkatle dinlemeyi sürdürdüm. "Kral, bu prensin dayısına kızarak ülkede bir kargaşalık çıkaracağından korkuyor ve onu başka bir şehre gönderiyor. Ona tarla ve hayvanlar veriyor. Orada gözaltına aldırıyor. Eğer bulunduğu yerde iyi davranırsa Hattuşa'ya gelebilecek, fakat kötülük yaparsa orada kalacak."

Annem, "Eğer istersen bu metni özet olarak, sana şu kitaptan yazdırayım, bak ne kadar ilginç bulacaksın" dedi. İstemez olur muyum! Hemen defterimi kalemimi elime aldım. Gün geçtikçe şu defterimi daha çok seviyorum. Birlikte neler öğreniyoruz!

"Dikkat ben hastalandım. Oğlum dediğim ve benden sonra tahta geçeceğini söylediğim ve ona otorite verdiğim genç

prens Labarna, göründüğü gibi bir genç değilmiş. Onun gözlerinden hiç yaş gelmiyor. Acımasız, soğuk ve kalpsiz. Onu yatağıma çağırdım. Bundan sonra hiç kimse kardeşinin oğlunu evlatlık yapmasın! O kralın sözünü kalbine koymadı, yılan annesinin sözüne baktı. Yeter! O bundan sonra benim oğlum değil! Bunun üzerine annesi öküz gibi böğürdü. Onlar benim içimi parçaladılar, beni mahvettiler; ama ben onu öldürmedim, ona fenalık yapmadım. Ona bol bol hayvan verdim. 'Ye iç, kötülük yapmazsan Hattuşa'ya gelebilirsin, fakat kötülük yaparsan yerinde kalırsın' dedim. Dikkat! Şimdi benim oğlum Murşili oldu. Tanrı bir aslan yerine başka bir aslan koydu."

Murşili veliaht olunca kral ona öğretmenler tutuyor. Onlar prensi kralın istekleri doğrultusunda eğitecek. Kralın emrine uyacaklar. Eğer kent yaşlıları arasından prensin aklını çelmeye kalkanlar olursa, onlara ölüm cezası var. Böylece kent yaşlılarının devlet işlerine burunlarını sokmaları önleniyor.

"Bugüne kadar ailemden hiçbiri benim isteklerime aldırmadı. Eğer babanın sözünü dinlersen ekmek yer, su içersin."

Şimdi kral etrafındakilere söylüyor:

"Şimdi benim başyardımcılarım! Sizler de ben kralınızın sözünü tutun. Siz yalnız ekmek yiyip su içeceksiniz. Böylece Hattuşa yükselecek. Benim ülkem barışta olacak. Eğer siz kralınızın sözünü tutmazsanız canlı kalamazsınız, ölürsünüz."

Annem, "Metin çok uzun, ben sana onu özetlemeye çalıştım" dedi. Metnin sonunda kral, babası zamanında onun sözlerini dinlemeyenlerin öldüklerini, memleketlerinin yok olduğunu örnek olarak göstermiş. Bu vasiyetnamenin en sonunun da çok ilginç olduğunu söyledi annem. Kral, Haştayar adlı karısına, *"Cesedimi geleneklere göre yıka! Beni kollarına al ve kollarında toprağa ver!"* demiş. Metinlere göre Hattuşili'nin iki karısı var görünüyormuş. Annem, "Hat-

tuşili ölürken yanında Haştayar adlı karısı olduğuna göre, belki Kadduşi önceden ölmüştü" dedi.

"Buna göre Hititlerde de ölü yıkama varmış" dedim. Annem, "Acaba bizdeki ölü yıkama da onlardan mı geldi dersin? İşin ilginç yanı, onlarda ölü yakma da var" dedi. Bulunan tabletlerin içinde kral ve kraliçeye yapılan ölü törenlerini anlatanlar varmış. Birinde törenin 13 gün sürdüğü okunuyor. Annem kısaca anlattı bu ölü törenini. İlk gün ölü yakılıyor. İkinci gün ateş, şarap ve biralarla söndürülüyor. Ona bira, şarap dayanır mı? Diğer taraftan alkollü bu içkiler ateşi daha hızlandırmaz mı? Ben de ne gevezeyim ya! Ateş söndükten sonra kemikler toplanıyor ve gümüş kaplar içine konan yağa batırılıyor. Sonra üzerine koydukları ketene kemikler sarılıyor. Ondan sonra ölüye güzel elbiseler giydirip bir sandalyeye koyuyorlar. Eğer, ölen kadın ise, bir tabure üzerine konuyor. Bunların önüne üzeri çeşitli yiyeceklerle dolu bir masa getiriliyor. Törene gelenler getirilenleri yiyor. Bu ölünün ruhu için bir inek ve öküz kurban ediliyor. Sonra kemikler, taş ev denilen yerde bir set üzerine konuluyor. Etrafında yağ kandilleri yakılıyor. Bu arada iki büyücü kadın karşılıklı oturuyorlar. Biri elinde bir terazi tutuyor. Terazinin bir kefesinde altın, gümüş ve değerli taşlar bulunuyor, diğer kefesinde ise toprak. Teraziyi tutan karşısındakine, "ölünün ruhunu kim öteki dünyaya götürecek?" diye soruyor. Arkasından Güneş Tanrısı'na, yani güneşe karşı terazi kırılıyor. Bunlar yapılırken şarkılar söyleniyor, ağlayıcı kadınlar bir taraftan ağlıyor, bir taraftan da dövünüyorlarmış.

Annem bu ölü töreninin, Yunanlıların ünlü yazarı Homer'in yazdığı ölü törenlerine çok benzediğini söyledi. Onda da ölü yakılıyor, kemikler yağa konuyor, bir ketene sarıldıktan sonra giysi içine alınıyor ve bir taş odaya konuyormuş.

Hititlerde de, Sumerlilerdeki gibi ilk çağlarda ölüler evlerin içine gömülüyormuş.

Eh, artık yeter ölülerden! Sen de bıktın değil mi sevgili dostum. Yine laf çok uzadı, haydi hepimize iyi geceler!

İŞSİZ BİR GÜN

9 AĞUSTOS 1958

Bugün annem biraz keyifsizdi. Odadan çıkmak istemedi. Kuşkusuz ben de onu yalnız bırakamazdım. Kahvaltısını odaya getirdim, aspirin verdim. Ellerini avuçlarımın içine alarak ona güç vermeye çalıştım. Öğle zamanına kadar yattı. O yatarken durmadan şundan bundan konuştuk. Bana çocukluğundan, öğretmenliğinden, Fakülte'ye gidişlerinden söz etti. Yüzbaşı olan babası Çanakkale Savaşı'nda şehit düşmüş. Annem doğduğunda babasını askere almışlar, bu yüzden onu hiç tanımamış. Annesi hem çocuğunu, hem kimsesiz kalan kaynanasını geçindirebilmek için ne sıkıntılar çekmiş. Bir taraftan parasızlık, bir taraftan ülkede yiyecek kıtlığı... Bütün sıkıntılara rağmen savaş bitip Cumhuriyet ilan edilince yurdumuzda büyük bir şenlik başlamış. Herkes ne bulduysa ona razı olmuş, yeter ki yurdumuz düşmandan arınmış olsun demişler. Halkın o günlerdeki sevincini, mutluluğunu anlatırken, annemin gözlerinde aynı mutluluğu görür gibi oldum.

Annem, daha iyiyim artık diye kalkarken, "Sumerlilerin söylediği gibi, boş vakit geçirdik, neye yaradı" deyince ben de, "Biliyorsun, niye öğretmiyorsun" Sumer atasözü ile onu yanıtlayıverdim. Annemin pek hoşuna gitti bu. Hemen ona, Hitit atasözlerinden bilip bilmediğini sordum. Atasözü bilmediğini, fakat bazı Hitit deyimlerini hatırladığını söyledi. Ben de hemen onları yazmaya başladım. *Gözleri kapatmak: kör etmek; gözü tutmak: karşısındakinin*

görmemesini sağlamak, karşısındakini atlatmak; bir şeye göz atmak: bir şeye bakmak; gözleri dağa çevirmek: dağdan gelen düşmana iyi gözle bakmak; gözlerle devamlı göğün güneşini görmek: yaşamak, hayatta kalmak; boynu yukarı kaldırmak: kibirli olmak; kulağı ileri doğru tutmak: bir kimseye veya bir şeye kulak vermek; ağızları bağlamak: birilerini zorla susturmak. Annemin aklında ne kadar çok deyim kalmış Hititlerden.

Bugünkü gevezelik de bu kadar.

SARAYDA CİNAYETLER

10 AĞUSTOS 1958

Bugün öğrendiklerim beni nasıl şaşırttı bilemezsin sevgili defterim! Yazınca, kuşkusuz sen de bana hak vereceksin. Hitit saraylarında ne entrikalar dönmüş, ne cinayetler olmuş! Özellikle devletin ilk kurulduğu yıllarda. Anlaşılan, Osmanlı sarayı ile diğer ülkelerin saraylarına taş çıkartacak gibi imiş.

Bugün annemin keyfi çok yerindeydi. Hemen ona, "Dün akşam biraz sözünü ettiğin Hitit saraylarındaki cinayetleri ne olur anlatır mısın?" diye yanaştım. Annem, "Aslında bunlar bir öykü olarak yazılmamış. Hititologların, çeşitli metinlerden göz nuru dökerek, iğneyle kuyu kazar gibi çıkardıkları sonuçlara dayanıyor. En başta daha önce yazdığın, Hitit Devleti'nin ilk kurucusu Hattuşili'nin vasiyetnamesinden ve Kral Telepinu'nun fermanından" deyince, annemin sözünü keserek, "Bu fermanı defterime yazmadım" diye atıldım. Annem, "Kızım, birazcık sabırlı olamaz mısın? Sırası gelince onu da öğrenir ve yazarsın. Onlardan başka kral ve kraliçelerin adlarını ve sıralarını veren kurban listeleri var. Bunlarda ya onların Tanrılara verdiği kurbanlar yazılıyor veya ölen kral ve kraliçe için verilen kurbanlar anlatılıyor" dedi. Yine dayanamadım, "Bizdeki ölü kurbanı dedikleri gibi" diyerek araya girdim. Annem, "Böyle sözümü kesmekte devam edersen konuyu iki günde öğrenemezsin. Bu belgelere göre bu saray cinayetlerini şöyle toparlayabiliriz" diye anlatmaya başladı. Ben de can kulağıyla dinlediklerimi sana yazıyorum dostum. Bak neler neler olmuş!

Daha önce yazmıştım galiba, ama yine yazsam ne olur?! Hitit Devleti kurulmadan önce bir Kuşşara şehir krallığı varmış. Bunun kralı Anita'nın yazdığına göre, Hattuşa'yı yakıp yıkıyor ve yerine yabanotları dikiyor. Onunla da yetinmiyor, *"Kim kral olup bu Hattuşa'yı yeniden canlandırırsa, o gökyüzünün Fırtına Tanrısı tarafından lanetlensin"* demişse de Hattuşa canlanmaya başlıyor. Hattuşa'yı canlandırıp ilk başkent yapan zavallı kral I. Hattuşili. Neden zavallıymış biliyor musun? Adamın üç kadından çekmediği kalmamış. Bunlardan birincisi kız kardeşi. Daha önce yazdığım gibi, bunun karısından bir oğlu olmamış, kız kardeşinin oğlunu kendinden sonra kral olmak üzere veliaht yapmış. Gel gör ki, kralın kız kardeşi, daha doğrusu oğlanın annesi o kadar açgözlü ve hırslı ki, oğlunun kral olması için kardeşinin ölümünü beklemeden onu krallıktan attırıp oğlunu kral yapmayı planlıyor. Kuşkusuz bunu yalnız yapamayacak. Bunun için kendi etrafındakileri, bu arada belki de kraldan hoşlanmayanları da yanına almış. Tam harekete geçmek üzereyken her nasılsa kardeşi bunu duyuyor ve deliye dönüyor. Oğlanı veliahtlıktan atıyor, Hattuşa'dan uzaklaştırıp gönderdiği yerde tarla ve hayvanlar vererek Hattuşa'ya geri gelmemesi için göz hapsine aldırıyor. İkinci kadın odalığı adı da Haştayar. Bu kadının kraldan oğlu var. Fakat, yasalarına göre ancak kral soyundan olan kadının çocuğu kral olabiliyor. Kadın oğlunu veliaht yapabilmek için krala birçok eziyet yapıyor. Kral onu da hem saraydan hem Hattuşa'dan uzaklaştırıyor. Kadın herhalde çok şirret biriymiş ki, hasta yatağında kral hâlâ ondan korkuyor ve *"O kadın yılan olup gelecek ve Hattuşa'yı sokacak"* diyor. Kendi kız kardeşi için de *"O yılan, oğlu atılınca öküz gibi böğürdü"* demiş. Üçüncü kadın da kralın kızı. Ona neden kralın kızdığı bilinmiyormuş, ama babasının onu evlatlıktan atması, ona verdiği malları geri alması, herhalde kızın büyük suç işlemiş olduğunu gösteriyor.

Metinlere göre Hattuşili'nin iki karısı varmış, birinin adı Haştayar, diğerinin Kadduşi. Bir de odalığı. Ne bolluk! Bunlardan, sarayda kadınların bir hayli etkili olduklarını çıkarabiliyoruz.

Kral Hattuşili, Murşili adında birini veliaht yapıyor. Bunun kim olduğu bilinmiyor. Bir varsayıma göre kralın torunu imiş. Karısının adı da Kali. Kral ölünce o kral oluyor. Babalığı gibi başlıyor etrafındaki yerlere saldırıp onları topraklarına katmaya. Ta Babil'e kadar gidip Babil'in ünlü *Ziggurat* denen basamaklı kulesini bir daha ayağa kalkmayacak şekilde yerle bir ediyor. Ülkesine gittiği yerlerden pek çok altın, gümüş, hayvan ve köleler getiriyor.

Murşili'nin bir kız kardeşi var, adı Harapşili. Onun kocası Hantili, eniştesinin başarılarını çekemiyor ve Zidanta adında bir arkadaşı ile birleşerek Murşili'yi öldürüyorlar. İlk cinayet böyle başlıyor. Karısı kral ailesinden olduğu için krallık ona geçiyor.

"Kazma kuyusunu, kazarlar kuyunu" dedikleri gibi, Zidanta da boş durmuyor. Hantili tam ölüm yatağındayken onun, veliaht olan oğlu Kaşşeni'yi, karısı, çocukları ve hizmetkârlarıyla birlikte öldürüyor. Ve kral oluyor. Ne cinayetler! Akıl alacak gibi değil. Hep o tahta oturmak için.

Şimdi bakalım Zidanta'nın yaptığı bu cinayet yanına kaldı mı? Kalır mı? *"İnsan ettiğini bulur"* derler ya, bu daha da fena bulmuş ettiğini. Ammuna adlı oğlu başkaldırmış ve babasını öldürerek kral olmuş. Ne büyük hırs! Tahta çıkmak için babasının normal ölmesini bile bekleyememiş adam. Fakat, bu olayı Hititler nasıl yorumlamış bakın! Sözde Zidanta, veliaht olan Kaşşeni ve ailesini öldürdüğü için Tanrılar oğlunu ona düşman etmişler! Diğer taraftan da Tanrılar, babasını öldürdüğü için Ammuna'yı da cezalandırmışlar. Ülkesine kuraklık getirmişler. Bağ, bahçe, tarlaları, hayvanları ürün vermez yapmışlar. Bununla da kalmamışlar, girdiği savaşları kazandırmamışlar, evvelce Hitit topraklarına katılan yerler onlardan ayrılmaya başlamış.

Ne garip! Tanrılar, kralın yaptığı suçun cezasını bütün halka çektiriyor! Ammuna yine de rahat yatağında ölmüş. Haydi bakalım yeniden dolaplar dönmeye başlıyor sarayda. Kralın Tittiya ve Hantili adlı iki oğlu var. Bunlardan biri kral olacak.

Saray muhafızlarından Zuru adlı biri de ölen kralın kız kardeşi ile evli. Bu adamın 5 çocuğu var. En büyüğü Huzziya. Adamın bütün isteği bu oğlunu kral yapmak. Onun için üç oğlu yoluyla ölen kralın iki oğlunu, karıları ve çocuklarıyla birlikte öldürtüyor. Zuru'nun karısı kral soyundan olduğu için oğlu kral olabilecek.

Sevgili defterim, doğrusunu istersen bu cinayetleri yazmaktan bıktım. Elim de yoruldu. Şaşıyorum şu insanlara. Binlerce yıldan beri karakterler hiç değişmemiş. Hep baş olma hırsı, ama dünya hiç kimseye kalmıyor. Ne kadar yükselirsen yüksel, ne kadar zengin olursan ol, sonunda bir yok olma var. En iyisi Sumer kahramanı Gilgameş'in *"Mademki, öleceğiz, hiç olmazsa ülkem ve etrafım için yararlı işler yapayım da adım kalsın!"* dediği gibi, iyi işler yapıp, iyi ad bırakmak gerek, değil mi sevgili dostum? Sıkıldım, yoruldum, ama yine de yazmayı sürdürmek istiyorum, konu bir çırpıda çıksın!

Zuru isteğine ulaşmış, oğlu Huzziya kral olmuş. Huzziya'nın kız kardeşi İştapariya, Telepinu adlı biriyle evli. Huzziya'nın gözünü o kadar hırs bürümüş ki, bu Telepinu'yu, yani eniştesini öldürmeye kalkmış. Nedeni bilinmiyor, ama yine bir saltanat davası olmalı. Telepinu bunu her nasılsa öğreniyor. Belki de saray içinde casusları vardı! Huzziya'yı krallıktan atıyor ve yerine kral oluyor.

Telepinu, Huzziya'yı ve katil olan kardeşlerini öldürtmüyor, onları soylular meclisi olan Panku'ya yargılanmak üzere veriyor. Panku onlara ölüm cezası verdiği halde Telepinu kıyamıyor ve onlara toprak, hayvan vererek çiftçi yapıyor.

Görüyorsun ya dostum! Böyle merhametli bir kimse ancak dört kuşak sonra ortaya çıkıyor. Bu olaylar MÖ 1750 yılından 1550 yılına kadar, yani 200 yıl içinde olmuş. Ben de bu 200 yılı 2 sayfaya sığdırdım, iyi değil mi?

Sonunu da yazıp sözümü bitireceğim. Telepinu, sarayda olan bu kargaşalıkların, bu gibi olayların tekrarlanmaması için bir ferman yazdırtmış. Bu fermanın baş kısmında da bu yazdığım cinayetleri anlatmış, böylece bunu neden yazdırdığı iyi anlaşılsın istemiş. Yarın ne yapıp yapıp annemden o fermanın konusunu da öğrenip sana bildireceğim, merak etme. İyi geceler sevgili defterim.

TELEPİNU FERMANI

11 AĞUSTOS 1958

Sevgili defterim, dün sana Hitit Devleti'nin ilkçağındaki cinayetleri yazmış, sonunda da kral olan Telepinu'nun bu cinayetleri önlemek için yazdırdığı fermandan söz etmiştim. Bugün o fermanda kral sülalesi için konulan kuralları öğrenmezsem rahat edemeyecektim. Şu sabırsız ve meraklı huyumu biliyorsun! Bazen kendim bile kendimi çekemez oluyorum. Ne yaparsın, huy canın altında imiş!

Annemi biraz boş bulunca hemen yanına sokuldum. Yavaşça, "Anne fermandan ne haber?" dedim. Annem "Ne fermanı?" diye şaşkın şaşkın yüzüme baktı, sonra birden anladı neyi sorduğumu. Ben yine de "Kral Telepinu'nun saraydaki kargaşayı önlemek için hazırlattığı yönetmelikteki kuralları merak ediyorum" diye sorumu açıkladım. Annem onları birbiri ardından sıraladıktan sonra, "Defterime de yazmıştım, istersen oradan kopya edebilirsin" dedi. Annem o deftere "akıl defterim" diyor. Önemli bulduklarını yazıyor, arkasına da hangi sayfada ne gibi konu olduğunu ekliyor. Böylece istediğini kolayca buluyormuş. Ne akıllıdır şu annem!. Bana da onun için bu defteri aldı kuşkusuz. Bunu almakla bana ne kadar büyük bir yarar sağladığını, gün geçtikçe daha iyi anlıyorum. Benim defterim, akıl defterinden çok, benim arkadaşım, sırdaşım oldu.

Fermanın defterdeki ana hatları şöyle:

1. Kral ailesine ve oğluna kimse kötülük yapamayacak.

2. Birinci derecedeki prens kral olacak, yoksa ikinci derecedeki, yani odalığın oğlu kral olabilecek. Eskiden odalığın oğlu kral olamıyormuş

3. Kralın hiç oğlu yoksa kızının kocası kral olabilecek.

4. Kral ailesi ve bütün hısım akrabası birlik olacak.

5. Kardeşlerine veya kral ailesine kötülük yapmak isteyen Panku'da yargılanacak.

6. Kral da böyle bir iş yaparsa yargılanacak, fakat ailesi cezalandırılmayacak, mallarına el konmayacak.

7. Eğer bir prens de kötülük yaparsa başı ile ödeyecek, fakat ailesine ve mallarına zarar gelmeyecek.

8. Hangi yüksek memur olursa olsun bir kötülük yaparsa soylular meclisi Panku onu yargılayacak.

Telipinu'nun yazdığına göre, Hattuşa'da kan dökme arttığı zaman, Tanrılar kral ailesini cezalandırmışlar.

Telipinu'nun Fermanı'ndan da bana çok ilginç gelen bazı yerlerini yazmadan edemeyeceğim:

Kral ailesi içinde kan dökme arttı. Kraliçe İştaparya öldü. Tanrı insanları (halk) diyor ki, "Bak! Kan dökme çoğaldı." Bunun üzerine ben Telepinu, Hattuşa'da bir toplantı düzenledim. Şimdiden sonra Hattuşa'da kral ailesine ve oğluna kimse kötülük yapmasın, ona hançer çekmesin! Panku meclisi! Bundan sonra kim erkek veya kız kardeşlerine kötülük yapmak isterse, ona bu kan dökme ile ilgili tableti okutturun! Hattuşa'da kan dökme arttığı zaman, Tanrılar, kral ailesini cezalandırır. Eğer bir prens kötülük yapmak isterse başı ile ödesin. Fakat, onun evine, çocuklarına, tarlalarına, bağlarına, samanlıklarına, sığır ve koyunlarına, kölelerine ceza uygulanmasın. Prenslerin mallarını ve insanlarını başka birine vermek iyi değildir.

Annemin dediğine göre, Osmanlı Devleti'nde de yüksek düzeyde biri ceza olarak öldürüldüğünde, devlet mallarına el koyarmış.

Fakat, çoluğu çocuğu öldürülmezmiş. Bu fermandan önceki cezalar ne kadar ağırmış! Ona rağmen yine de sarayda öldürmeler çok olmasa bile, tam önlenememiş; ama bir düzen getirdiği anlaşılıyormuş. Çünkü, Telepinu ölünce, Telepinu'nun kayınbiraderi olup, önceki kralın çocuklarını öldürdüğü için sürülen Tahurvaili bir isyan çıkararak, kısa bir süre krallığı elde etmiş; ama Panku onu krallıktan indirmiş, yerine Telepinu'nun damadını kral yapmışlar. Telepinu'dan sonraki 100 yıllık zamana ait pek belge yokmuş. Ya o zaman Hitit ülkesi düşmanlar tarafından işgal edildi veya o zamana ait belgeler ortaya çıkmadı.

Bu da bu kadar sevgili defterim!

MÜHÜRLER

12 AĞUSTOS 1958

Bugünkü kazı harikaydı doğrusu. Birden neler neler bulundu şaşırdım. İyi ki gitmişim kazı yerine. Çoğunlukla tembellik yapıyorum. Bazen güneşin altında saatlerce bekliyorsun, birkaç çanak çömlek parçası çıkıyor, şaşıyorum. İğneyle kuyu kazar gibi saatlerce uğraşıp doğru dürüst bir şey bulamamak hiç de iç açıcı değil.

Sevgili defterim! Neler bulunduğunu anlatmam için sabırsızlanıyorsun, değil mi? Ama sen de arkeologlar gibi sabırlı olmaya bak!

Kazı yerine biraz geç gitmiştim. Herkes toplanmış merakla çıkanlara bakıyordu. İlk gözüme çarpan, küçük bronzdan yapılmış, sandık gibi bir şeyin üzerine oturmuş gibi duran bir heykelcik oldu. Başında başlığı, sakalı var. Yüzü sanki gülüyor gibi. Kazı başkanı üzerinde ne var diye olacak, sürekli elinde tuttuğu küçük yontuyu fırçalıyor. Ben de burnunun dibine yanaşarak daha iyi görmeye çalışıyordum. Gördüğüm kadarıyla, sol omzundan tutturulmuş çiçekli bir elbise giydirilmiş gibi. Önünde yukarıdan aşağıya kadar burmalı bir şerit görünüyor. Sanki örülerek yapılmış. Ben onu izlerken, "fildişi bir heykelcik" diye sevinçli bir ses duyunca hemen ona yöneldim. İşçinin biri elinde toprak renginde küçük bir yontu tutuyordu. Hemen herkes etrafını sardı. Elinde tutan, onun fildişinden olduğunu nasıl anladı diye şaştım. Onlar öyle alışmışlar ki bulduklarını tanımlamaya. Akşam o yıkanıp temizlendikten sonra fildişi

rengi kendini gösterdi. Bu bir dağ Tanrısı imiş. Arkeologlar söylemese bile, insan onu tahmin edebilecek. Heykelciğin alt kısmı yuvarlak, yukarıya doğru piramit gibi yükseliyor. Yükselirken, kat kat dağlara benzer bir görüntüsü var. Başında, Tanrı işareti çıkıntıları olan sivri bir külah bulunuyor. Aynısını Yazılıkaya'da görmüştüm. Ellerini omuz hizasında çapraz tutmuş. "İyi, ama Anadolu'nun ortasında fildişi nereden bulmuş bu Hititler?" diye sordum. "Ya zapt ettikleri ülkelerden ganimet olarak almışlar veya tüccarları getirmiştir" dediler.

Kazıdan daha ne çıkacak diye bakarken, topraklar arasında bir çömlek parçası göründü. Ben onlarla pek ilgilenmiyordum, ama bir parçanın üzerinde kabartma olarak yapılmış boynuzuyla bir keçi, bir parçanın üzerinde de bir aslan görünce ilgilenmemek mümkün olmuyor. Parçalar yavaş yavaş toplandı. "Bu parçalara göre bir gagalı testi olacak" dediler. Hakikaten akşam parçalar denkleştirilip yapıştırılınca, tam olmamakla beraber, gagalı testi ortaya çıktı. Bu testiler genellikle Tanrılara içki sunmak için kullanılırmış. Birçok kabartmada görülüyormuş. İçki sunmak için çeşitli hayvan biçiminde kaplar yapmış Hititler. Üzerleri kabartmalı olanlar çok değerli. İçki kaplarından ağız kısmı bilek, alt kısmı yumruk biçiminde olanları da çok ilginç geldi bana.

Bir ara biri "mühür, mühür!" diye bağırdı. Yine herkes o tarafa yöneldi. Bir de baktık, birbiri ardınca üzerleri mühür baskılı birçok koni şeklinde kil topaklar meydana çıkmaya başladı. Birisi "Galiba bir arşiv bulduk?!" dedi; bir diğeri, "Belki mühür deposu?!" diye karşılık verdi. Ben dayanamadım, "Arşivse, tabletler nerede?" diye bilgiç bilgiç soruverdim. Kazar gülerek, "Bunlar tahta tabletlere asılan mühürler olmalı!" dedi. Tahta tabletlere mühür basılamayacağı için, mühürlenmesi gereken tabletler için mühürler kilden bir topağın üzerine basılıyor. Topağa yapılan bir delikten ip geçirilerek tablete asılıyormuş. Bunlara bulla diyorlar. Tahta tabletlerin üzerine ya balmumu sürülerek veya boya ile resim yazısı yazılmış ola-

cağını düşünüyormuş uzmanlar. Eğer burası tahta tablet arşivi ise, tabletler yanmış, mühürler kalmış. Annem, "Belki burada halka ait belgeler vardı. Çünkü, halkın genellikle hiyeroglif denilen resim yazısını bildiği tahmin ediliyor" dedi.

Bu mühür baskılarının üzerinde neler olduğu, onlar fırçalanıp temizlendikten sonra görülebildi. İlginç olan hepsi resim yazılıydı. Bunun için bunların halka veya memurlara ait olabileceği söylendi. Kral ve kraliçe mühürlerinde onların adları ayrıca çiviyazısı ile de yazılırmış.

Bu akşamlık bilgi yeter değil mi defterim? İyi geceler.

KRAL ŞUPPİLULİUMA'NIN ÖYKÜSÜ

13 AĞUSTOS 1958

Bugün annem bir kitaptan büyük bir tablet resmi gösterdi ve "Bu tablet eski kazılardan çıkmış, aslı bizim müzede. Bunun içinde yazılanlar öyle önemli ki... Kral II. Murşili, babası zamanındaki bütün olayları yazmış buna. Hitit krallarının en büyük özelliği, zamanlarındaki olayları yazmaları. Bu tarih yazıcılığının başlangıcı sayılıyor. İsrailliler *Tevrat* yazmayı Hititlerden öğrenmişler" diye sürdürdü sözünü:

"En önemli olay da, Mısır Kraliçesi'nin Hitit Kralı'na yazdığı mektup" deyince, ben, "Ne olur anneciğim, hepsini bana anlatır mısın?" demekten kendimi alamadım. Zaten o da onu bekliyormuş ki, tableti bana gösterdi. Kral II. Murşili'nin babasının adı Kral Şuppiluliuma. Bu adın yazılması da, söylenmesi de çok zor geldi bana. Adın anlamı "temiz pınar" demekmiş. Tam Hititçe bir ad. Prensler doğunca, onlara Hurri adı konurmuş. Kral olunca Hitit adı verilirmiş. Hurrilerin ne büyük etkisi varmış Hititler üzerinde! Annem, "Arapların bize olan etkisi gibi. Türkler İslam dinini aldıktan sonra, hep Arap adları koymuşlar çocuklarına. İşin garip veya acı yanı, eski Türk bilginleri Arap adı ile Arapça yazarak kendilerini Arap gibi gösterdiklerinden, hep onlara Arap bilgini denmiş. Hititler hiç olmazsa kral olunca değiştirmişler adlarını. Yoksa onlar da Hurri soyundan gelmiş olarak algılanırdı" dedi. Annemin anlattığına göre, Kral Şuppiluliuma, ferman yazdıran Kral Telepinu'dan sonra

kendisi hakkında ilk çok haber alınan bir kral. Ondan önce bilinen, Kral I. Tuthaliya karısı Nikalmati. Onlardan sonra gelen I. Arnuvanda karısı Aşmunikal. Fakat, onlar hakkında bilgi veren fazla belge yokmuş. Kral Şuppiluliuma, MÖ 1380 yıllarında kral olmuş. O, ülkesinin sınırlarını büyütmek için bütün etraflarındaki krallıklara saldırmış. Ta Suriye'ye kadar gitmiş. O zaman Hititlerin doğusunda, batısında, güneyinde hep şehir krallıkları varmış. Tabletlerde isimleri yazılı bu şehirlerden çok azının bugünkü yerleri saptanabilmiş. Kral her girdiği yeri yakmış, yıkmış, yağma etmiş. Düşünebiliyor musun defterim, oralardan Hattuşa'ya 3 330 esir getirmiş. Ne yapmışlar o esirleri acaba? Herhalde köle olarak çalıştırdılar veya sattılar onları.

Şu savaşlar ne fena! İnsanların çalışıp, çabalayıp yaptıkları şehirler, evler yakılıp yıkılıyor; gözlerinin içine bakılıp büyütülen insanlar bir anda yok ediliyor. Daha dün Avrupa aynı felaketi görmedi mi? Bereket bizim ülkeye girmemiş o savaş. Avrupa'daki savaşın ne kadar korkunç olduğunu, insanların oradan oraya nasıl perişan bir halde göç ettiklerini annem anlattıkça, bizi o savaşa sokmamak için çalışan devlet adamlarımıza nasıl teşekkür etsek azdır diyorum. Canlılar içinde galiba yalnız insanlar böyle birbirine acımasız davranan. Binlerce yıl içinde değişmeyen tek şey savaşlar düşünceme göre. Eh defterim, "Senin de düşüncen ne oluyor şimdi?" diye sorma bana. Sözümü sürdürüyorum işte.

Kral Şuppiluliuma oralardan ayrıca altın, gümüş ve ne kadar değerli eşya varsa taşımış ülkesine. Suriye'de askerleri öyle ilerlemiş ki, neredeyse Mısırlıların sınırlarını aşacaklar. Mısırlılar çok korkmuş bundan. Korkmakta hakları da varmış. Hititlerin ordusu, savaş arabaları, piyade ve atlı askerleriyle son derece güçlü imiş.

Aksilik bu ya, tam bu sırada Mısır Kralı Tutenkamon ölmüş. Karısı ne yapacağını şaşırmış. Korkusundan Kral Şuppiluliuma'ya şöyle bir mektup yazmış:

"Benim kocam öldü. Bir oğlum yok. Duyduğuma göre senin oğulların çokmuş. Birini bana gönder. Onu kendime koca, ülkem

Mısır'a kral yapayım. Ben asla kölelerimden birini seçip kendime koca yapmam."

Çok ilginç değil mi? Kral buna inanmamış; ülkenin büyüklerini toplantıya çağırıyor ve onlara, *"Böyle bir şey yaşamım boyunca başıma gelmedi"* diyor ve doğru haberi getirsin diye Mısır'a birini gönderiyor. Onun getirdiği haberde şunlar yazıyor: *"Sen neden beni aldatıyorlar diyorsun? Benim oğlum olsaydı bu utancı yabancı bir ülkeye yazar mıydım? Ben başka ülkelere değil, yalnız sana yazdım."* Bu mektup üzerine kral, oğlu Zannanza'yı gönderiyor. Kralın korktuğu başına gelmiş. Kraliçenin başka ülkeden kral yapmak için birini getirdiğini duyan Mısır'ın soyluları, çocuğu yolda öldürmüşler. Şuppiluliuma buna çok üzülmüş, ağlamış. *"Ey Tanrılar! Ben kötülük yapmadım, ama Mısır halkı bunu neden bana yaptı?"* diye yakınmış. Laf aramızda, Mısır'a bir şey yapmamış, ama diğer yerleri yakıp yıkmış. İnsanları öldürmüş, tutsak yapmış, şehirleri yağma etmiş. Bunlar az kötülük mü?

Hitit kralları, kızlarını ve oğullarını başka kralların çocukları ile evlendirip, o ülkelerle dostluk kurmuşlar. Şuppiluliuma da bir kızını Anadolu'nun doğusunda, Hayaşa Kralı Hukkanaş ile evlendirmiş; evlendirirken de şöyle bir şart koymuş: *"Karının kız kardeşi veya akrabası evine misafir giderse, yiyip için, neşelenin; ama asla gelen misafirle bir cinsel ilişkiye girme! Girecek olursan cezası ölüm!"* Herhalde o ülkede böyle bir gelenek vardı. Şuppiluliuma, Muvattiş adlı bir kızını Mira ülkesi beyi Maşhuiluvaş ile evlendiriyor. Bir kızını da Mitanni Kralı'nın oğlu Maddivatza'ya veriyor. Onu verirken de, *"Kızımın üzerine sakın başka kadın alma. Onunla diğer kadınlar eşdeğerde olmasın! Kızımı sakın ikinci derecede kadın durumuna geçirme! O kraliçe olacaktır"* diyor.

Bu Maddivatza Şuppiluliuma'ya kaçarak ona sığınmış. Çünkü, Şuppiluliuma Mitanni ülkesine saldırmış ve onu yenmiş. Kralı Tuşratta'yı da ülkesinin soyluları öldürüyor; belki, "niçin yenildi?" diye. Oğlu da Hattuşa'ya bu yüzden kaçıyor. Şuppiluliuma da onu kızıyla evlendirerek babasının yerine kral yapıvermiş.

Bu kralın iki karısı varmış. Bunların hepsi aynı zamanda karısı mıydı, yoksa biri ölüp diğcrini mi aldı, bilinmiyor. Annem, "Oldu olacak, kadınların adını da yazdırayım sana. Birinin Hinti, ikincisinin de Malnigal" dedi. Malnigal, bir Babil prensesi imiş. Fakat, yaman ve kötü ruhlu bir kadınmış. Üvey oğlu, Kral Murşili'ye çok üzüntü vermiş. Onun anlattığına göre, kadın, babasının mabetlere verdiği bütün değerli adakları oraya buraya dağıtmış. Devlete bağlı şehir krallıklarından özel olarak haraç almaya başlamış. Daha önce yazmıştım; Hitit kraliçeleri, kocaları öldükten sonra, çocuklarının krallıkları zamanında da "egemen kraliçe" unvanını taşıyarak, belgeleri mühürleyebiliyor, dinsel törenleri yönetiyor. Bu da aynı şekilde kraliçeliğini sürdürüyor, ama hep zararlı işler yapıyor. En fenası da Murşili'ye büyü yapmış. Bu büyüden zavallının dili tutulmuş. Bununla da yetinmemiş, karısını, yani gelinini de büyü ile öldürmüş.

Görüyor musun dostum, yasalarda fena büyü yapanlara ölüm cezası olduğu halde, sarayda bile büyü yapılıyor, pes doğrusu! Şuppiluliuma'dan iki önce kral olan II. Tuthaliya'nın Zippalantavi adlı kız kardeşi de yengesi kralın karısı Nikalmati'ya büyü yapmış. Kraliçe bu büyüden kurtulmak için çok uğraşmış. En sonunda büyüyü bozmak için dinsel bir tören yaptırmış. Acaba büyü bozuldu mu dersin!

Murşili bunlara çok kızmış. Sarayda üvey annesi kraliçeyi yargılattırarak kadını egemen kraliçelikten attırmış. Saraydan da çıkartmış, ama yine de ona bir ev ile geçimini sağlama olanakları vermiş.

Şuppiluliuma da az değilmiş. Kendinden önce kral olan yeğeni Tuthaliya'yı öldürerek, krallık tahtına oturmuş. Oğlunun yazdığna göre, sonradan Tanrılar onu bu suçundan dolayı cezalandırarak öldürmüşler. Oğlu bu olayı şöyle anlatmış:

"Genç Tuthaliya Hatti ülkesinde egemenken, ona bütün prensler, memurlar, askerler bağlılık yemini etmişlerdi. Fakat babam, Tuthaliya'yı cezalandırınca, hepsi babamın tarafını tuttu. Tuthaliya'yı ve ona yardım edenleri öldürdüler. Siz Tanrılar önce babamı

korudunuz. Ancak, siz Tanrılar, efendilerim, sonradan babamdan genç Tuthaliya'nın öcünü aldınız. Babam Tuthaliya'nın katli yüzünden öldü. Babamın tarafını tutan prensler, memurlar ve askerler de bu yüzden öldü. Hatti ülkesi bu yüzden perişan oldu. Şimdi veba daha da kötüleşti. Hatti ülkesi ağır zarara uğradı."

"Yapılan kötülük cezasız kalmaz" derler. Doğru mu acaba?!! Hitit ülkesinde veba hastalığı 20 yıl sürmüş. Murşili'nin yazdığına göre çok kişi bu yüzden ölmüş.

Annem, bu veba salgınının İsa'dan sonra da, zaman zaman Anadolu'da, Akdeniz sahillerinde başgösterdiğini, Avrupa'da, Çin'de, Hindistan'da da olduğunu ve her seferinde binlerce insanın öldüğünü söyledi.

Bugünlük de bu kadar öğrendiklerimiz. İyi geceler dostum.

DÜŞMAN KAŞKALAR

14 AĞUSTOS 1958

Annem bugün elime bir kitap tutuşturdu ve "Bak bunda ilginç bir metin var, istersen defterine olduğu gibi geçirebilirsin!" dedi. Sonra da metin hakkında kısa bir açıklama yaptı. Ferman çıkaran Kral Telepinu'dan sonra Hitit ülkesinde birçok karışıklık olmuş. Kuzey bölgelerinde dağınık boylar halinde yaşayan Kaşkalar, Hititlere durmadan çapulcu akınları yapmışlar; ellerine geçeni yakıp yıkmış, çalıp çırpıp gitmişler. O arada dün sözünü ettiğim II. Tuthaliya kral oluyor; karısı Nikalmati. Bunlardan sonra da Arnuvanda ve Aşmunikal çifti ortaya çıkıyor. Bunlar kurban listelerinden öğreniliyor. İlk çift hakkında bugün için, kurban listesinden başka bir metin yok. İkinci çiftin zamanında Kaşkalar, saldırılarını o kadar azdırmışlar ki, sözde kral ve kraliçe olan bu çift, ne yapacaklarını bilememiş; ancak, Tanrılara durumu açıklayıp onlardan yardım istemekte bulmuşlar çareyi. Annemin verdiği metinde, bu saldırılar, bu saldırılardan gördükleri zararlar Tanrılara açıklanıyor ve onlardan yardım isteniyormuş.

Ben önce kitaptaki bu metni iyice okudum. Bazı yerlerde tekrarlar var. Onları yazmam. Benim okuduklarımı şimdi sen öğren dostum!

> *"Majeste, büyük kral Arnuvanda ve büyük kraliçe Aşmunikal şöyle söylüyor: 'Yalnız Hatti ülkesi siz Tanrılara karşı saf, temiz ülkedir. Siz Tanrılara yalnız biz Hatti ülkesinde saygı gösteririz. Tapınaklarınızla kimse bizim kadar ilgilenmemiştir. Ve*

siz Tanrıların malları, gümüşü, altını, hayvan biçimli kapları ve elbiseleri ile kimse bizim kadar ilgilenmemiştir. Ayrıca gümüş ve altın Tanrı yontuları üzerinde bulunup, eskimiş olan her ne varsa onları bizim gibi yenileyen olmamıştır. Kurbanlarınızın temizliğine, günlük, aylık, yıllık törenlerinizin yapılmasına kimse bizim kadar özen göstermemiştir. Şimdi siz Tanrıların kadın, erkek hizmetlileri köle haline geldi. Siz Tanrılara ben büyük kral Arnuvanda ve büyük kraliçe Aşmunikal her konuda saygı gösterdik. Biz sizin ekmek ve şaraplarınızla, besili sığır ve koyunlarınızı yeniden vereceğiz. Siz bizim tarafı tutun! Düşmanın Hatti ülkesine nasıl saldırdığını, nasıl yağmalayıp ele geçirdiğini size söyleyip, sizin önünüzde onlardan davacı olmak istiyoruz. Bu ülke, siz gökyüzü Tanrılarına ekmek, şarap ve diğer eşyalarınızı verirdi. Buralardan rahipler, Tanrı anaları (rahibeler), kutsal rahipler, çalgıcı ve ilahiciler sürüldü. Tanrıların dinsel törenleri yapılamıyor ve eşyaları atıldı. Oradan Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası'na ait, gümüş, altın, tunç ve bakır güneş kursları, tören elbiseleri, gömlekler, kurban ekmekleri, şaraplar ve kurbanlık sığır ve koyunlar ele geçirildi. Bu saldırılan yerler Nerik, Hurşama, Kaştama, Himuva, Zalpuva ve diğerleridir. Sizin buralardaki tapınaklarınızı Kaşkalar yıktılar, siz Tanrıların heykellerini kırdılar. Gümüş, altın ve bronz kaplarınızı, elbiselerinizi yağmaladılar. Rahipleri, çalgıcı ve ilahi okuyucuları, aşçıları, fırıncıları, çiftçi ve bahçıvanları aralarında paylaşıp köle yaptılar. Kaşkalar her şeyinize sahip oldular. Bu yüzden bu ülkede kimse adınızı anmıyor, kimse size kurban sunmuyor ve tören düzenlemiyor. Buraya, Hatti ülkesine de kimse sizin için vergi getirmiyor. Sizlere hiçbir yerden rahipler, çalgıcılar gelmiyor. Kimse size güneş kursları, altın, gümüş elbiseler vermiyor. Hayvan, ekmek, şarap kurbanları yapmıyor. Şimdi size sürekli yalvarıyoruz. Kaşkalar buraya, Hattuşa'ya kadar gel-

diler. Tuhaşuna ve Tahantariya kentlerini vurup, kapılara kadar indiler. Biz Tanrılara saygılı olduğumuzdan, onların bayramlarına özellikle özen gösteriyoruz. Fakat, Nerik ili Kaşkaların elinde olduğundan, Nerik Fırtına Tanrısı ve diğer Nerik Tanrıları için, kurbanları Hattuşa'dan Nerik yerine, Hakmişa'ya yollamak istiyoruz. Kaşkaları çağırıp armağanlar verip ant içirilir: 'Nerik Fırtına Tanrısı'na dokunmayın, yolda onlara saldırmayın!' denilir. Fakat onlar armağanları alıp, ant içerler, ama ayrılır ayrılmaz andı bozarlar, Tanrıların sözünü küçük görürler. Fırtına Tanrısı'nın andının mührünü kırarlar ve Hatti'den giden kurbanlara saldırırlar'."

Nasıl, ilgi çekici değil mi yazılanlar?! Tanrılara nasıl da şantaj yapmışlar. Eğer düşmanları kovamazlarsa kendileri de armağansız, kurbansız kalacaklarmış. Hititlerin Hakmiş kenti neresiymiş bil bakalım! Nereden bileceksin, tam bizim bugünkü Amasya.

Bütün bunlara karşın Kral Arnuvanda ve eşi Aşmunikal, Kaşka beylerine Hitit topraklarından bağış yapmışlar. Böylece kendilerine bağımlı yaparak saldırmalarını önlemek istemişler. Bağış belgesinde Hitit Kralı'na karşı bir ihanette bulunmamaları, böyle olan kimseyi hemen krala getirmeleri şart koşulmuş. Galiba onun bir yararı olmalı ki, daha sonra Kaşkalardan pek söz edilmemiş.

Bugünlük yazdıklarım yine yeter, değil mi? İyi geceler sevgili arkadaşım.

KÖYDE BİR GEZİNTİ

15 AĞUSTOS 1958

Sevgili defterim! Bu akşam sana biraz köy gezmemizden söz edeceğim. Benim arkadaşım Osman var ya, işte onunla bizim köye gittik. Köyde Osman'ı herkes tanıyor. Yaz olduğundan evlerin kapıları açık. Kadınların büyük bir kısmı tarlada, bahçelerde. Anadolu kadınının çilesi bu. Annemin anlattığına göre, Osmanlı Devleti'nin bütün yükü Anadolu kadınının üzerindeymiş. Kadın önce kocasını, sonra oğlunu askere gönderirmiş. Onlar en az 6 yıllık, kimi Trablusgarp'ta, kimi Mısır'da, kimi Yemen'de askerlik yaparken ya ölürler, ya sakat olurlar ya da esir düşerlermiş. Kadınlar tarlayı sürer, ekini biçer, tam un yapıp ambarına koyacağı zaman devletin öşürcü dedikleri vergi memurları gelirmiş. Sözde onlar ürünün yüzde 10'unu alacaklarmış, ama zavallı kadın nasıl bilecek ne kadar aldıklarını. Memurların insafına kalmış! Kadınlar hayvanına bakar, ailenin bütün yiyeceğini kendi hazırlar, giyeceğini dokur ve dikermiş. Çarşıdan bir şey almak gerekirse, onu da kendi ürettiği ürünle takas edermiş. Bu takası, buradaki pazarda görmüştüm de çok şaşırmıştım.

Osman, "Ayşe Teyze" diye açık olan kapıdan seslenince, hemen birisi sevecen bir sesle, "Osman, sen misin? Gel oğlum, gel içeri" dedi. Osman hemen, "Ben yalnız değilim, bak sana misafir getirdim" diye karşılık verdi. O arada sevincini gösteren tatlı bir gülüşle Ayşe Teyze göründü. Herhalde Osman'ın yanında bir kızla geleceğini tahmin etmediği için beni görünce şaşırdı. Osman hemen, "Bizim

kazı denetleyicisi Hatice Kızılyay Hanım'ın kızı İştar" diye beni tanıttı. Biz daha yerlerimize oturmadan, oraya geldiğimizi gören bazı komşular toplanıverdi. Ne kadar candan insanlar sevgili dostum! Bize ne ikram edeceklerini bilemediler. Önce ayranlar geldi. Arkasından ağaçlardan kopardıkları taptaze meyveler. Kadınlar bir taraftan büyük bir yakınlık, diğer taraftan yaşıma uymayan bir saygı gösteriyorlardı. Anneme bunu söyleyince, "Kızım, bizim köylümüz okumuşlara çok önem verir, saygı gösterir. Eğitimsiz olduklarından, okumuşların her söylediği doğrudur onlar için. Böyle olmaları bir taraftan iyi, diğer taraftan tehlikeli. Bu zavallılar, okumuş olup, kafasının içi kara olanlara da kanabilirler" dedi.

Kadınlar, İstanbul'u, oradaki yaşantımızı, ne yiyip içtiğimizi, ne kadar okul olduğunu sordular. Biri, "Kızım, mademki okuyorsun, muhakkak ebe ol emi!" deyince ben şaşırdım. Meğer onlar için, kızların okuyarak elde edebileceği en iyi meslekmiş ebe olmak. Köylerinden bir kız okuyup ebe olmuş. Kızın devletten aylık alması, eli para gördüğü için çok büyük bir gelir sayılıyormuş. Ne yapsın kadınlar! Hiç durmadan çalıştıkları halde elleri para görmüyor ki!

Ben de onların yaşamlarına ait bazı sorular sorunca, hemen hepsinin dili çözüldü. Kiminin kocası, kiminin babası, kiminin dedesi savaşlarda şehit düşmüş. Hatta savaşa gidip ne öldüğünden, ne yaşadığından yıllardan beri haber alınamayan birinden söz ettiler. Adamın yalnız Çanakkale Savaşı'na gittiğini biliyorlar. Karısı hâlâ, gelecek diye bekliyormuş onu. Ne zor beklemek! Kadınlar, kendilerini can kulağıyla dinlediğimi görünce, yazın tarlada yaptıkları işleri, kışın evdeki çalışmalarını ayrıntılarıyla anlatmaya başladılar. En büyük sevinçleri eskisi gibi öşür alan vergi memurlarının olmayışı. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde köylerine bir devlet memuru gelince, öşür (yani, ürünün yüzde 10'unu) almaya geldi diye çok korkarlarmış. En büyük üzüntüleri de çocuklarını gönderecek okul bulamamaları. Yakın zamana kadar o civarda bir köy enstitüsü varmış. Her nedense yeni hükümet kapatmış onu. "Orada çocuklarımız

hem okuma yazmayı, hem de ev yapımına kadar birçok sanat öğreniyorlardı" dediler. Anneme bunu söylediğimde, "Çok doğru kızım, kazıda bile onların yokluğu belli oluyor. Eserleri ambalaj yapmak, sandıkları çivilemek için kimseyi bulamıyoruz. Köy enstitüsü varken, çocuklar gelir, bu işleri bir çırpıda yaparmış" dedi.

Kadının birinin kızını zorla kocaya kaçırmışlar. Kadın çok dertli. "Eğer kızım okusaydı onu kimse böyle kaçıramazdı değil mi?" deyince, şaşırdım kızının okumadığına böyle üzüldüğü için. Annem, "Kızım hiç şaşma buna, yıl 1958 şimdi. Ben 1926 yılında öğretmen okulu sınavına girerken, hep Bursa civarındaki köy ve kasabalardan kızlar gelmişti. Yanlarında daha çok anneleri vardı, hem de hiçbiri çarşaflı değildi. Çoğunun babası Birinci Dünya Savaşı'nda veya Kurtuluş Savaşı'nda ölmüştü. Sınavı kazanamayan kızlardan çok, annelerinin ağladığını gözlerimle gördüm" dedi. 1930-1931 yıllarında Atatürk bir yurt gezisine çıkıyor. Oralardan Milli Eğitim Bakanı'na gönderdiği yazı da, halkın çocuklarını göndermek için okul istediğini yazması da bunu kanıtlıyor. Atatürk o yazıda, bu kadar okul açmaya devletin parasının ve olanaklarının yeterli olmadığı, bu yüzden özel okulların açılması gerektiği, açanlara parasal destek sağlanması ve vergi indirimi yapılması önerisinde bulunmuş. Bu gösteriyor ki, Cumhuriyet'ten hemen 7 yıl sonra herkes okulun, okumanın değerini anlamış.

Biz kadınlarla konuşmaya dalmışken birden gözüme, ateş yanan ve üzerinde sac bulunan bir ocak çarptı. Bir kadın yere oturmuş hamur açıyor, bir taraftan sac üzerinde hamuru pişiriyordu. Çok geçmeden biri "Bizde buna dürüm derler, ye bakalım beğenecek misin?" diye henüz sıcacık sarılmış bir yufkayı, yanında ayranı ile birlikte elime tutuşturdu. Benim de karnım acıkmak üzereymiş ki, içi tereyağıyla yağlanmış ve bol peynir ve maydanozla doldurulmuş dürümü, büyük bir iştahla yedim. Onlardan, "Bize de gel, bize de gel" davetleri arasında ayrılırken, içimde hem büyük bir mutluluk, hem de nedenini anlayamadığım bir burukluk hissettim. Köy gezim de bu kadar sevgili dostum.

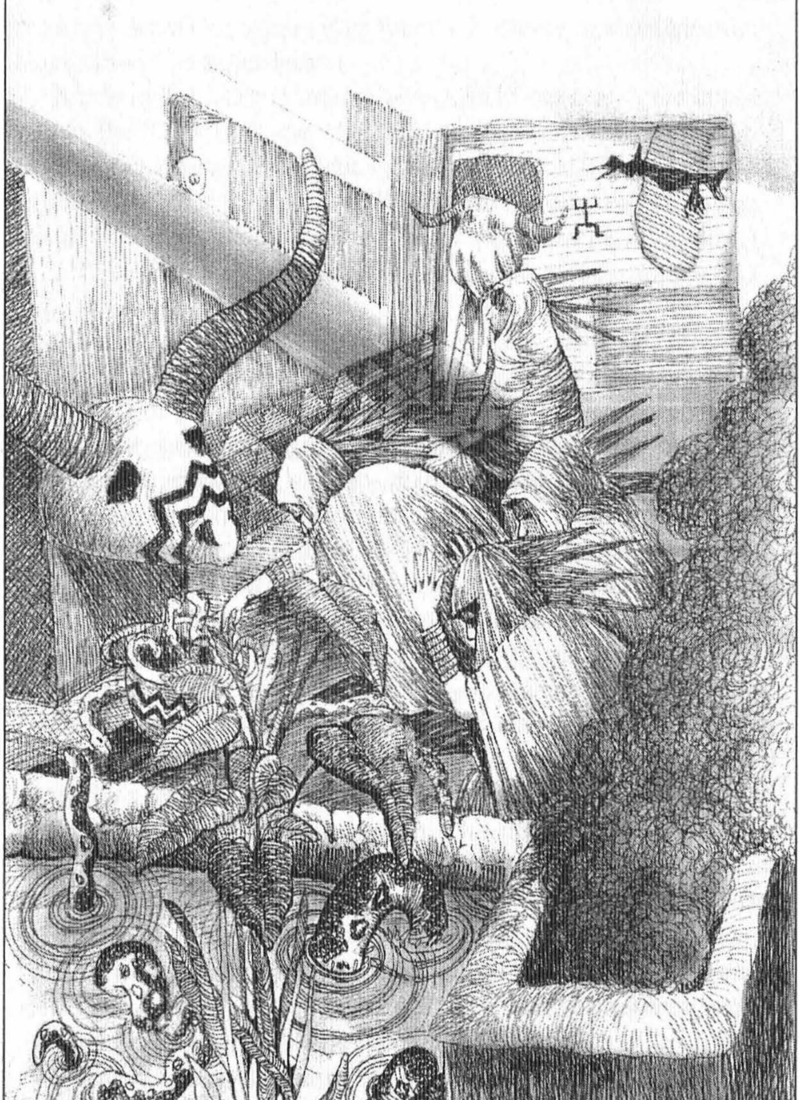

FALLAR

16 AĞUSTOS 1958

Annem çıkan tabletler arasında küçük bir tableti dikkatle incelerken, hemen yanına sokuldum ve "Önemli bir metin mi?" dedim. Annem, "Kızım önemli görünüyor, ama doğrusu anlamak çok zor. Bir fal metni parçasına benziyor" deyince, gözlerim faltaşı gibi açıldı. "Faltaşının" ne olduğunu bilmiyorum, ama birden ağzıma geliverdi bu deyim. "Büyüler, fallar, kehanetler! Bu Hititler de az değilmiş doğrusu" dedim. Annem, "Hititlerde fal, özellikle Tanrıların isteklerini veya onların kızgınlıklarının nedenlerini anlamak için sorulan soruları ve onların olumlu veya olumsuz yanıtlarını kapsıyor" diye anlatmaya başladı. Bir de insanların çaresiz veya kararsız kaldıkları konulara bir yanıt almak için fala başvurmuşlar. Çeşitli yöntemlerle fala bakmış onlar. En başta koyunun karaciğeri ve bağırsaklarındaki girinti, çıkıntılara göre sorularının yanıtlarını bulmaya çalışmışlar. Bu fal türü Sumerlilerden Babillilere, ordan da Hititlere geçmiş. Mezopotamya'da kilden yapılmış ciğer örnekleri bulunmuş. Bunların üzerinde olumlu, olumsuz yanıtların yerleri gösterilmiş. Annem, İtalya'da çok eskiden yerleşmiş olan Etrüsklerde de ciğer falının bulunduğunu, onların da madenden ciğer modelleri yaptığını söyledi.

Kuş falı var. Bunda özel olarak yetiştirilmiş kuşlar, belirli bir yerde uçurularak, bunların havalanıp konmaları, alanın belirli yerlerine gidip gelmeleri, diğer kuşlarla karşılaşmaları dikkatlice gö-

zetlenip yorumlanıyormuş. Kuş falında, kartal ve özel yetiştirilmiş *hurri* kuşu kullanılıyormuş.

Bir de ay falı varmış. Ayın gökyüzündeki duruşuna göre anlam vermiş Babilliler. Onlardan Hititler almış bu falı, kendi dillerine çevirmişler. Doğrusu çok dürüstmüş şu Hititler! Çünkü aldıkları bu fal metninin üst satırına Akadcasını, alt satırına Hititçesini yazmışlar. Bunu biz bulduk, biz yorumladık dememişler. Bakın nasılmış bu fal.

1. Ayın rengi sarı, sol ucu sivri, sağ ucu küt gibi görünüyorsa, 2 yıl ilkbahar güzel olacak.

2. Eğer ayın sağ ucu göğe dönük ise ülkede bol ürün olacak.

3. Eğer ayın sağ ucu yere doğru ise bütün ülkenin hasadı kuruyacak.

4. Eğer ayın sol ucu göğe dönükse ülkede düzelme olacak.

5. Eğer ayın sol ucu yere dönükse ülkede ölümcül salgın hastalık olacak.

6. Eğer ayın uçları güneye dönük ve uzamış görünürse, Akad ve Elam kralı ölecek.

7. Eğer ayın uçları kuzeye dönükse Akad kralı düşmanı yok edecek.

8. Eğer ayın uçları batıya doğru uzamışsa yangın olacak.

Bunun yazıcısının denetleyicisi de bir hadım imiş, adı Annuvanza. Yazan da Tutta'nın oğlu Pikku imiş. O zaman soyadı olmadığı için baba adıyla belirlemişler insanları. Topraklarımızda Cumhuriyet'e kadar sürmüş bu gelenek, ne ilginç değil mi?

Bir de talih veya kader falı varmış. Bu da soyut ve somut şeyleri simgeleyen taşlarla yapılıyormuş. Böyle bir fal şöyle yazılmış tablette: Yaşlı kadın talih falı olumlu çıksın diyor ve taşları atıyor. *"Gökyüzünün Güneş Tanrıçası kalktı, koyu kanı aldı. Tekrar tahta verdi. İkinci günde Tanrı tüm yaşamı aldı. Onlar Kader Tanrıçası'na verilmiştir. Fal olumlu."*

Bir de suyılanı falı varmış. Bir havuz yapılıyor. Havuzun belirli yerlerine, kendilerine göre anlamlandırılmış nesneler konuyor.

İçinde suyılanları var. Sorular soruluyor. Suyılanı havuza konanlardan hangisine giderse, soru yanıtının olumlu veya olumsuz olduğu yorumlanıyor.

Böyle bir falda, *"Büyük Tanrı neden öfkelenmiştir? Ben Tanrı'ya bunun için çok dua ettim. Fakat, başkası tarafından senin neyin ihmal edildi ey Tanrı! Havuz falı olumlu olsun! Ocak yılanı günaha gitti. O uzağa, kan ve yemin stelinin içine girdi. Başka bir ocak yılanı saraydan çıktı, huzursuzluğa gitti. Oradan da hapishaneye girdi. Uzağa ruhlara indi. Fal olumsuz."*

Fala bakan kadın, fallardan birinde istediği cevabı alamazsa, o zaman diğerine başvuruyor. İşin ilginç yanı, falcılar, büyücüler hep kadınlar. Yazılara geçenler, mabet personeli olan kadınların falları ve büyüleri. Hititlerin mabette yapılan bütün işlemleri en ince ayrıntılarına kadar yazmaları çok ilginç. Annem, fala ait metnin çevirisi yapılmış bir kâğıdı vererek, "Fallarla çok ilgilendin, istersen bunları defterine yaz" dedi. İlgilenmemek elde mi? Hemen onu alıp okudum, şimdi de sen öğren onları!

Ey Tanrı! Aruşna'nın Tanrısı! Hastalık dolayısıyl krala kızdığın anlaşıldı. Ey Tanrı! Sen mabedinde herhangi bir şekilde kızdınsa ciğerdeki işaret olumsuz olsun! Yanıt: sol taraf olumsuz.

Ey sen Tanrı! Mabedinde kızdınsa, krala asla kızmadıysan, ciğer işareti olumlu olsun! Olumsuz.

Aruşna Tanrısı'nın krala kızdığı anlaşıldı. Acaba ona neden kızdı Tanrı? Kraliçe Amatalla, Aruşna Tanrısı'nın önünde küfrettiği, Tanrı'ya aldırış etmediği için mi? Yoksa oğlunun annesinin elbisesini giyerek sarayda dolaştığı için mi kızdın? Eğer öyle ise, ciğer falı olumsuz görünsün! Taht solda, olumsuz.

Eğer bunlar için kızdınsa hurri kuşu falı olumlu göstersin! Olumsuz.

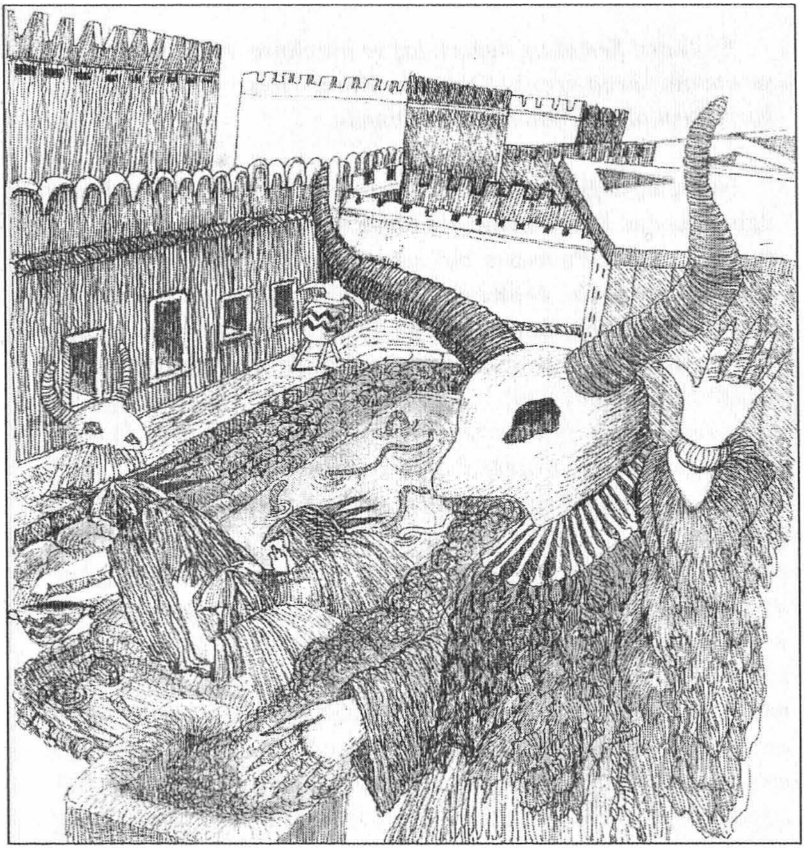

Aruşna Tanrısı, kraliçeye rüyasında görünerek ondan kaya mabedinin koruyucu Tanrısı için bir altın taç vermesini istemiş. Kraliçe adak olarak iki taç vermiş, biri bulunamıyor. Eğer bunun için kızdınsa fal olumsuz olsun! Sol olumsuz.

Altından bir şahin, değerli taşlardan bir üzüm salkımı verilmiş. Bunlar bulunamamış. Bunun için mi kızdın ey Tanrı? Yanıt olumsuz.

Ammatalla'nın kızı saraydan gizlice kaçmış. Ey Tanrı bunun için kızdınsa olumlu cevap ver! Olumsuz.

Ey Tanrı! Sen altın, değerli taş ve bir elbise istiyorsan hurri kuşu olumlu cevap versin! Olumsuz. Yalnız elbise ve örtü istiyorsan hurri kuşu olumlu yanıt versin! Olumlu.

Ne ilginç değil mi bunlar! Tanrı neler istiyormuş! Sarayda da ne ilginç olaylar. Prens, kadın elbisesi giyip sarayda dolaşıyor, acaba eşcinsel miydi? Prensesin biri saraydan gizlice kaçıyor. Neden ve nereye kaçmış kız? Nedenini bul bakalım. Mabette de hırsızlıklar oluyormuş demek. Bunlara fal deyip geçmemeli. O günkü yaşamdan kesitler veriyor bize. Sen de aynı kanıda mısın sevgili dostum?

KRALİÇE PUTUHEPA

17 AĞUSTOS 1958

Annem bugün, "Biliyor musun İştar, dün bulunan mühürler arasında Kraliçe Putuhepa'nın mühür baskısı da çıktı, gel göstereyim" dedi. Hemen yanına koştum. Üzerinde damga bulunan koni şeklinde bir kil parçasını dikkatli tutmamı önererek elime verdi. Hiç dikkatli tutmaz mıyım! Çok değerli bir sırça elimden kayıp düşecekmiş gibi geldi bana. Koninin üst tarafındaki yuvarlak yüzde, çiviyazıları ve resimlerden oluşan bir mühür baskısı görünüyordu. Annem, dış kenardaki çiviyazısında, *büyük kraliçe Putuhepa'nın mührü,* onun iç kısmında da resim yazısıyla yine *büyük kraliçe Putuhepa* yazıldığını söyledi. Yazıların en üstünde, ortasında çiçeğe benzer bir rozet ile iki tarafında kanat olan resme güneş kursu deniyor. Anlamı, *majestem, güneşim* demekmiş. Ortada kraliçeyi simgeleyen bir resim var. Onu daha iyi göreyim diye annem elime bir büyüteç tutturdu. Dikkatlice bakınca kabartma şeklinde, profilden görünen bir baş resmi göze çarpıyor. Sivri bir burun, içeri çekik bir ağız, oldukça iri bir çene. Başında sivri bir başlık ve onun üzerinde enseyi kapatan tül gibi ince bir örtü var. Bu bana kitaplarda gördüğüm Hurrem Sultan'ın resmini hatırlattı. Örtünün altında, kulaklarındaki halka şeklinde küpeleri görünüyor. Mührü inceledikçe doğrusu şaşırdım, bu kadar küçük bir yüzeye bunları nasıl sıkıştırmışlar diye. Bu bir baskı. "Mührün kendisi ya değerli bir maden veya kıymetli taştandır" dedi annem. Onlar üzerine bu yazı ve resimler

kazılarak veya döküm şeklinde yapılıyormuş. Bana göre büyük bir sanat.

Bu kraliçenin kocası ile ortak mühürleri de varmış. Mührün üzerinde her ikisinin adı ve unvanları yine çiviyazısı ve resim yazısıyla yazılmış. Onlar gerektiğinde bir arada, gerektiğinde ikisi ayrı ayrı belgeleri mühürlüyorlar.

Onun henüz kraliçe olmadan da mührü varmış. Onda, *"Hatti ülkesinin prensesi, yeryüzünün efendisi Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın hizmetçisi, Kizzuvatna ülkesinin kızı Putuhepa'nın mührü"* diye yazılıymış.

Anneme, "Bu kraliçeden biraz söz eder misin?" dedim. O da bunu bekliyormuş galiba, hemen anlatmaya başlayıverdi. Onun Kral III. Hattuşili ile evlenme öyküsü şöyle:

Babası Şuppiluliuma zamanındaki olayları yazan Kral II. Murşili'nin üç oğlundan biri olan Hattuşili, Mısır ülkesi ile Hititliler arasında ilk ve son savaş olarak nitelenen Kadeş Savaşı'nda bir kumandanmış. O zaman Hitit Kralı bunun ağabeyi Muvatalli'nin oğlu III. Murşili; prenslik adı Urhiteşup. Hattuşili, savaştan dönerken Kummani ve Lavazantiya şehirlerine uğrar. Orada kendisinin Koruyucu Tanrısı İştar'a gerekli kurbanları sunar. Lavazantiya'da Hattuşili bir rüya görür. Rüyasında bu Tanrıça ona, kendisinin rahibi olan adamın yine kendisinin rahibesi olan kızı Putuhepa ile evlenmesini önerir. Bunun üzerine onunla evlenir. Putuhepa tam bir Hurri adı. Kendisi hakikaten Hurri halkından. Hurrilerin Suriye'nin kuzeyinde ve doğusunda varlıkları MÖ 2300'lerden biliniyor. Uygar insanlar bunlar. Sumer, Babil uygarlıklarından çok etkilenmişler.

Putuhepa da o yüzden çok gözü açık bir kadın! Evlendiklerinden bir süre sonra, kocası kral olan ağabeyinin oğlu III. Murşili'yi ne yapıp yapıp tahtından indirir ve yerine MÖ 1275'te kral olur. O da III. Hattuşili olarak krallığını MÖ 1250 yılına kadar, 25 yıl sürdürür.

Artık kraliçeliğe yükselen Putuhepa müthiş bir kadın olur. Müthiş derken, entrikacı, dolapçı bir kadın anlaşılmasın! Kocasıyla bir-

likte kraliçelik görevlerini en iyi yapan, kocasına son derece bağlı, aynı zamanda ona çok düşkün bir kadın. Hattuşili çocukluğunda çok hastalıklı imiş. Tanrıça İştar babasına rüyada görünerek, kendi yazdığına göre şöyle söylemiş:

> *"Yıllar Hattuşili için kısadır (yani ömrü uzun değildir), onu bana ver, o benim rahibim olsun! O zaman sağlıklı olur. Ve babam beni, küçük çocuğunu aldı ve beni Tanrıçanın hizmetine verdi. Ve İştar benim efendim, benim elimden tuttu, bana hükmetti."*

Fakat buna rağmen yine tam iyi değilmiş ki, karısı durmadan onun sağlıklı ve uzun ömürlü olması için Tanrılara, Tanrıçalara çok değerli adaklar yapmış. Bu adakların, mabet envanter defterlerine ne amaçla, kim tarafından verildiği yazılı imiş. Bu yüzden biliniyor. Bu adaklardan çoğu, Yeraltı Tanrıçası Lelvani'ye verilmiş. Bunların üzerinde *"Ey Tanrıçam! Kralıma sağlık verirsen sana altından bir kap getireceğim"* diyor ve her yıl verdiği sözü tutarak, çeşitli değerli maden ve taşlardan yapılmış adak eşyalarını getiriyor. Bunlar, altından, gümüşten kaplar, içki boynuzları, altından kral heykelleri veya büstleri. Bunlar arasında seneler, aylar, günler, rüyalar gibi soyut nesneler de varmış. Uzmanlar bunların resim yazısı ile yazılmış şekilleri olmalı diyorlarmış. Bir adakta da, *"Eğer güneşim ayaklarını yakan ateşten kurtulursa, Tanrıça Ningal'e Lapislazuli (mavi taş) saplı altından bir kap vereceğim"* demiş. Kraliçe sosyal çalışmalar da yapmış. Tanrıça Lelvani, tapınağında dul ve çocuklu kadınları korumaya almış. Onları özel bir iş olarak sütçülükte çalıştırmış. Hatta korumaya aldığı bu kadınlardan birini evlendirmiş de.

Bu kraliçe, devletin bütün politik, hukuksal ve dinsel işlerde kocasının yanında eşit şekilde yer almış. Bazen de başlı başına iş yapmış. Dinsel törenleri başrahibe olarak yönetmiş. Bazı kabartmalarda o, rahibe elbisesi boydan boya kapalı, maşlah şeklinde bir giysiyle görünüyor. Hatta o bazı dinsel törenleri ve törenlere ait dağınık şekilde duran metinleri toplattırarak, kâtiplere yeniden yazdırtmış.

Bir memurun yolsuzluğu davasında da bulunmuş. Krallarla mektuplaşmış. Şimdiye kadar saray arşivinde bu kraliçeye yazılı 15 kadar mektup bulunmuş. Bu mektuplarda kocasına nasıl yazıldı ise ona da aynı üslupta yazılmış.

Bu çiftin kızları, oğulları olmuş. Nerikaili adlı oğluna Amurru Kralı Pentişina'nın kızını almış. Gaşşulaviya adlı kızını da bu Pentişina'ya vermiş. Yani babaya kızını vermiş, oğluna da onun kızını almış. Tam değiş tokuş. Fakat, kızını krala verirken, "*Kızım evlenince kraliçe unvanını alacak*" diye şart koşmuş. Bir kızlarını daha önce, ikinci kızlarını da Mısır Kralı Ramses'e, onun krallığının 34. yılında evlenmek üzere göndermişler. Bu kız çok büyük bir alay ve çeyizlerle Mısır'a gitmiş; sarışın ve çok güzelmiş. Düğün alayı Suriye topraklarından geçerken, iki ülke arasında barış oldu diye büyük şenlikler yapılmış. Oraların valileri, muhafız askerleri düğün alayına katılmışlar. Geline çeyiz olarak esirler, at, sığır ve koyun sürüleri, birçok altın ve gümüşten değerli eşyalar verilmiş. Bu evlilik Mısır'da Abusimbel Tapınağı'nda resimle gösterilmiş. Putuhepa'nın bu düğüne gidip gitmediği belli değil. Fakat, kocası davetli olduğu halde ayaklarında yanma var diye gitmemiş.

Putuhepa bu düğünle ilgili olarak Mısır Kralı ile mektuplaşmış. Ramses'in onun bir mektubuna karşılık gönderdiği mektupta şöyle yazılıyormuş:

> *"Tanrı Amon'un gözdesi, güneşin oğlu, Mısır ülkesinin kralı, büyük kral Ramses şöyle söyler: Hatti ülkesinin kraliçesi, büyük kraliçe Putuhepa'ya söyle: işte ben kardeşin iyiyim. Evlerim, oğullarım, ordularım, atlarım, arabalarım hepsi iyidirler. Sen kız kardeşim iyi olasın! Evlerin, oğulların, orduların, atların iyi olsun! Ülkende iyilik olsun! Kız kardeşime söyle! İşte elçilerim, kız kardeşimin elçileriyle birlikte bana geldiler. Onlar bana, kardeşimin, Hatti ülkesinin kralı, büyük kralın iyiliğini bildirdiler. Kardeşimin, kız kardeşimin ve ülkelerinin*

iyi haberlerini alınca çok sevindim. Kız kardeşimin bana gönderdiği mektubu gördüm. Ve Hatti ülkesinin büyük kraliçesi olan kız kardeşimin çok güzel yazdığı konuları işittim. Kardeşim Hatti ülkesinin kralı, büyük kral bana şöyle yazdı: Kızımın başına iyi yağı dökecek kimseleri gönder! Onlar onu (prensesi) Mısır Kralı'nın, büyük kralın evine götürsünler!' Kardeşimin bana haber verdiği bu karar çok güzeldir. Mısır ülkesinin Tanrıları ve Hatti ülkesinin Tanrıları iki büyük ülkeyi ebediyyen bir ülke olarak birleştirmek için bizi bu karara yönelttiler."

İşte bu da ünlü Hitit Kraliçesi Putuhepa'nın öyküsü. Fakat, onun son yılları, daha doğrusu kocası ölüp yaşlandıktan sonra, pek iyi geçmemiş. Çünkü, ona ait bir metinde, *"Arabacılar beni arabayla götürmüyorlar. Onun için ben kraliçe ağlayıp, sızlanmaya başladım. Bu sırada arabacılar, benimle alay edercesine sürekli olarak kahkaha ile güldüler. Ve bundan başka elimdeki atları da alıp götürdüler. Beni hiç kimse araba ile götürmedi ve beni hiç kimse saymadı"* diye yakınmış. Zavallı kadın! Fakat, bundan 3 500 yıl önce, ülkemizin toprağında yaşamış olan bu kadın ne kadar özgür, ne kadar becerikli imiş.

Bugünkü sarılıp, sarmalanıp boş kafa ile dolaşan kadınlarımız duysun bunu, değil mi sevgili dostum!

PROF. SEDAT ALP VE ÖĞRENCİLER

18 AĞUSTOS 1958

Bugün Boğazköy'e Hititoloji profesörü Sedat Alp ile Arkeoloji vc Hititoloji bölümlerinde okuyan öğrenciler geldi. Ortalık kalabalıklaştı. Annem beni profesöre tanıttı. Ne mutlu bana bu yaşta böyle önemli kimselerle tanışıyor, onlarla konuşuyorum. Defterim! Bugün sana çok şey yazacağım galiba. Öncc, Prof. Sedat Alp'i sana da tanıtayım. Bunları kendimden bilmediğimi biliyorsun değil mi?

Prof. Sedat Alp, 1932 yılında dcvlet tarafından sınavla Almanya'ya tarih öğrenmek üzere gönderilmiş. Annem hep, "Cumhuriyet'imiz kurulalı 10 yıl olmuş. Bir taraftan borçlar ödeniyor, bir taraftan kalkınma uğraşıları arasında bu öğrencilere para nasıl yetiştirildi?" diye söyler. Sedat Alp orada Hititoloji derslerini çok sevmiş ve oraya devam etmiş. 1940 yılında doktorasını tamamlayıp Almanya'dan geri dönmüş. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde annemin hocası Prof. Güterbock yanına asistan olmuş. Güterbock ayrılınca onun yerine Sedat Alp profesör oluyor. Annem, onun çok yetenekli olduğunu, Hititçe gibi modern dilleri de iyi bildiğini, kendisinin tam bir bilim insanı olduğunu söylüyor. Ben de kendisini çok sevdim.

Onlar gelince bana da cğlence çıktı. Hemen şehri gezmek istiyorlardı; ben de onlara takıldım, yeniden Hattuşa'yı gezdim, ama yorgunluktan canım da çıktı. Şehir nc kadar geniş bir alana yayılmış! Söylediklerinc göre 16,7 hektarmış. Zamanının en önemli şeh-

ri olan Babil'den bile büyükmüş. Her yeri birden gezmek çok yorucu oldu. Ben hep görmediğim yerlere zaman zaman gitmiştim. O yüzden bu kadar yorulacağımı tahmin etmedim. Neyse uyuyunca yorgunluğum geçer.

Öğrencilerin anlattıklarına göre, Hattuşa'nın etrafı vaktiyle meşe ormanlarıyla çevriliymiş. Şehir sınırlarının içi de çok ağaçlık imiş; ama şimdi her taraf kupkuru. Kesip kesip yakmış veya bina yapmışlar. Hattuşa'da binalar taş ile tahtadan yapılmış çoğunlukla. Öğrenciler hem geziyor, hem de öğrendiklerini birbirlerine anlatıyorlardı. Hitit kralları, özellikle sınır boylarında konaklayacakları yerlere birer saray veya ev yaptırıyorlarmış. Sarayı yapan marangoz, ormandan ağaç getirmeye gittiğinde saraydan ona bir öküz, üç koyun, üç küp şarapla çeşitli ekmekler verilirmiş. Binanın kalasları ve çatı tahtaları hazırlandığında çeşitli ekmeklerden 75 tane ekmek, temeli atılınca bir öküz, bir inek, 10 koyun alıyor. Öküzü Fırtına Tanrısı'na, bir inek Güneş Tanrıçası'na, koyunlar da çeşitli Tanrılara kurban ediliyor. Adamcağıza ekmeklerle şarap kalıyor. Bunlardan, bina yapımında marangozluğun önemli olduğu anlaşılıyor. Evlerin ahşap olması yangını kolaylaştırdığı için, şehrin yüksek bir yerinde yangın gözleyicisi bulunuyormuş.

Şehrin surlarını ve kapılarını gezerken, aslanlı kapının iç kısmında bir yere, "Burası Yenice Kale" dediler. Sfenksli kapının iç kısmında da dört mabet kalıntısını gezdik. Ben onları görmüştüm, ama ne olduğunu bilemedim. Nedense sormadım da. Bu kapıların olduğu yere üst şehir diyorlar. Burası daha geç zamanda oturma yeri olmuş. Burada Nışantaş, dedikleri bir kaya var. Bunun üzerinde resim yazısıyla yazılmış yazı, Kral II. Şuppiluliuma'ya aitmiş. Şehir bir üst, bir orta, bir de alt şehir olmak üzere üç ayrı zamanda yapılmış. Alt şehir en eski Kültepe Karum zamanına aitmiş. Kültepe Karum beni meraklandırdı. Anneme onun hakkında unutmadan sorular soracağım.

Kral sarayının bulunduğu büyük kaleye çıktığımızda, öğrenciler ellerindeki kazı mimarının yaptığı krokilere bakarak, binaların ne-

releri olduğunu çıkarmaya çalışıyorlardı. Doğrusu ben o karışıklık içinde, neyin ne olduğunu nasıl anlayabileceklerine aklım pek kesmedi. Gösterdikleri bir yere, "Kralın devlet işlerini yaptığı bir bina olmalı" dediler. Onun içinde kâtipleriyle birlikte kralın çalıştığı odalar, devlet misafirleri için kabul salonları varmış. Binaların iki katlı olduğunu söylediler. Fakat, yalnız ilk katın temelleri görünüyor. "Nasıl anlaşılmış iki kat olduğu?" diye sordum. Bir öğrenci "Yıkıntı kalıntılarından" diye yanıtladı. Belgelere göre kralın haremi için ve kraliçe için ayrı binalar olmalı imiş. Ayrıca kralın bütün hısım ve akrabası da bu binalarda oturuyormuş. Onlardan başka, sarayın muhafızları, kapıcıları, işçilerinin oturacağı binalar, kütüphane ve arşivler de burada. Bunlardan başka o kadar insana yemek pişecek mutfaklar, depolar, at ahırları, silah depoları burada imiş. Sarayın etrafını çeviren kalın sur duvarlarının kalıntılarını, giriş kapı yerlerini birer birer inceledi öğrenciler. Yazılıkaya'ya da çıktık. Ben öyle yorulmuştum ki, onlara yeniden bakacak halim kalmamıştı. Yazılıkaya'ya girmeden önce, ön tarafta vaktiyle bir de tapınak varmış. Orada kalıntıları görmüştüm, ama "Ne varmış burada?" diye sormayı akıl edememişim. Bugün onu da öğrenmiş oldum.

Şehir kalıntılarını gezip geldiğimizde, herkes bitkin bir haldeydi. Akşam yemekten sonra, bu kez ayaklar yerine çeneler açıldı. Profesör Sedat Alp bir taraftan kazı kuruluyla Almanca konuşuyor, diğer taraftan öğrencilerin sorularını yanıtlıyordu. Hitit uygarlığı, tabletlerdeki konular ortaya dökülmeye başladı. Bu kazıda çıkan önemli buluntulardan söz edildi. Ben hepsini büyük bir dikkatle dinliyor, defterime yazmak için bilmediklerimi aklımda tutmaya çalışıyordum. İlkönce Hitit krallarının görevleri ortaya atıldı. Ben onları biraz öğrenmiştim, ama yine de, iyice dinleyip sana da yazayım dedim dostum. Hitit krallarının başlıca görevleri, başkumandan, başrahip ve başyargıçlık. Krallar, taşlar üzerindeki kabartmalarda kumandan kıyafeti ile değil de, hep rahip kıyafetinde gösteriliyormuş. Yazılıkaya'da görmüştüm onu. Başında takke gibi bir

başlık, ayak bileklerine kadar uzanan bir cüppe, bir kolunun üzerinde, diğerinin altından geçerek ucu aşağı doğru sarkan bir şal, elinde krallık simgesi olan lutus denilen ucu kıvrık bir asa, ayaklarında bizim çarıklar gibi burnu kıvrık bir pabuç. Hitit inancına göre, yeryüzünü, gökyüzünü ve insanları Fırtına Tanrısı var ederek, kendi yerine ülkeyi yönetsin diye Labarna'yı kral yapmış. Bir metne göre de, Fırtına Tanrısı Güneş Tanrıçası ile birlikte ülkeyi yönetsin diye kral Labarna'yı vermiş. Böylece krallar Tanrı yerine, halkını ve ülkesini yönetiyorlar. Birden aklıma geldi. Bu inanç bugünkü dinlerde de var değil mi? Padişahlara halife denmesi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, onun yerine yöneticisi anlamında imiş. Hıristiyanlıkta da papanın görevi aynı.

Krallar başrahip olarak Tanrılara ait bütün törenlerin yapılmasını sağlamak zorunda. Eğer yaptırmazlarsa, Tanrılar kızıyor, krala, ailesine ve bütün ülkeye çeşitli felaketler veriyor.

Birden, "Krallar Tanrı olarak algılanıyor mu?" diye sordum. Hemen öğrencinin biri sorumu yanıtlayıverdi: "Krallar yaşarken Tanrı sayılmıyor, fakat öldükten sonra yapılan heykelleri mabetlere konuyor ve Tanrı gibi kutsanıyor. Onlar için kurbanlar sunuluyor, fakat Tanrılar meclisine giremiyor. Kraliçeler de aynı şekilde kocası ile eşit saygı görüyor" dedi. Her kralın kendi özel Tanrısı var.

Öğrenciler, kralın yargıçlığından söz ederken, onu ne kadar iyi bildiğimi, o konuda defterim sana yazdığımı hatırlayarak çok mutlu oldum. Fakat, kralların başkumandanlığından ve ordularından söz açılınca, şimdiye kadar onlar hakkında bir bilgi yazmadığımı hatırlayarak, büyük bir dikkatle dinlemeye başladım.

Hitit ordusu piyade ve arabalı olmak üzere iki takımdan oluşuyormuş. Ben, "Mademki atları var, neden bir de süvari takımı yokmuş" diye düşünmekten kendimi alamadım. Ordunun temeli yaya askerlermiş. Bunlar ülke halkından veya savaşlarla kendilerine bağladıkları krallıklardan alınırmış. Bu bağımlı krallıklar, savaş gücü ile alındıktan sonra, oralara hep Hitit krallarının oğulları, yeğen-

leri veya saraya çok yakın olanlar kral yapılırmış. Veya o krallarla Hitit krallarının kızları evlendirilir, hatta o krallardan kız alınarak evlilik bağıyla da bağlanırlarmış. Prenslere büyük topraklar bağışlanıyor. Onlar da karşılığında her yıl belirli vergilerini kendileri getirip, krala bağlılıklarını kanıtlamak zorunda imişler. Ayrıca savaş sırasında asker vermekle de yükümlüler.

Annemin söylediğine göre, Osmanlı padişahları da beğendikleri kimselere, içinde köyleri, tarlalarıyla büyük toprak bağışı yapmışlar. Onlar aşiret reisi veya ağa olmuş. Toprakları içinde olan bütün köylüler onlar için çalışmış. Onlar da devlete vergi ve asker vermiş. Bunlar bugün de varlıklarını sürdürüyormuş. Demek ki, Hitit Devleti zamanındaki uygulama bugüne kadar gelmiş.

Hitit Devleti'ne bağlanan bu krallıklarla hep antlaşmalar yapılmış. Bu antlaşmalara göre, onlar Hitit Devleti'nin düşmanlarıyla düşman, dostlarıyla dost olacak. Kaçaklar geri verilecek. Buna karşılık Hitit kralları da onları düşmanlardan koruyacak, aralarındaki anlaşmamazlıklarda hakemlik, yargıçlık yapacak.

Hititlerde biri askerliğe girerken kaçmayacağına dair yemin edermiş. Savaştan kaçmak büyük bir suç. Cezası doğrudan doğruya kral tarafından veriliyor. Asker yalnız yemin etmekle kalmıyor, yemin bozulmasın diye bir de sihir töreni yapılıyormuş.

Sihir sözünü duyunca hemen ilgilendim. Bir öğrenci benim ilgilendiğimi görünce, "Gel sana anlatayım" diye beni yanına çağırdı. Hemen kâğıdı kalemi aldım sevgili defterim, öğrendiklerimi sana vermeden olur mu?

Yemin ettiren rahip, yemin eden askerin eline koyun yağı ve balmumu vererek onları ateşe attırıyor ve şöyle söylüyormuş: *"Kim Hatti ülkesinin kralına karşı saygısızlık ederse, o da bu yağlar gibi erisin, çözülsün!"* Askerler de hep birden *"Erisin, çözülsün!"* diyorlar. Rahip tekrar askerin eline arpa ve ekmek veriyor. Onları ezdiriyor ve *"Bu arpayı değirmen taşları arasında öğüttükleri, su ile karıştırıp pişirdikten sonra parçaladıkları gibi, kim bu yeminleri*

bozarsa, kim krala, kraliçeye ve Hatti ülkesine kötülük yaparsa, onların kemikleri de böyle öğütülsün, aynı şekilde suda boğulsun, parçalansın" diyor. Askerler de onu onaylayarak *"Öyle olsun!"* diyorlar. Sihir yapan, *"Kim bu antları bozarsa, Tanrıları onun geleceğini yok etsinler. Karısı, erkek ve kız çocuklar doğurmasın! Tarlaları ürün vermesin! Sığır ve koyunları yavrulamasın!"* diyor. Ne büyük bir ceza! İlginç olan, Hitit dininde hep korku var. Tanrılar durmadan cezalandıracak insanları. Acaba hakikaten Tanrılar yapılan hataları veya günahları hep cezalandırmış mı? Onlara göre cezalar yaşarken veriliyor. Öldükten sonra değil.

Hitit savaş arabaları hakkında da bilgi aldım. Arabaların tekerlekleri altı çubuklu imiş. Onları kabartmalardan incelemek aklıma gelmemişti. Arabada üç kişi olurmuş. Arabayı süren, arabayı süreni bir kalkanla korumaya alan, savaşa ok ve mızrakla katılan. Onun ok torbasında 30 kadar ok bulunurmuş. Ayrıca mızrağı da var.

En önemlisi savaşa giderken arabaların hepsi bir sırada gitmeliymiş.

Bunu sağlamak için atların ona göre terbiye edilmesi gerek. Atların nasıl eğitileceği bile tablete yazılmış. Yazan da Hurri kökenli Kikkuli adlı bir adam. Buna göre Hititler at kullanıyorlar, ama onu eğitmesini bilmiyorlar. Herhalde atı da onlar yoluyla elde ettiler.

Krallar savaşlara genellikle yaz aylarında çıkıyormuş. Savaş kıyafetinin de kral kapısındaki Tanrı kabartmasının üstündeki kıyafet olması gerekmiş.

Hititlerin savaş gücüne gelince: Metinlerden çıkarılan sonuca göre ilk Kral Anita zamanında 400 yaya, 40 araba, Kral Şuppiluliuma zamanında 1 000 yaya, 100 araba, daha sonra 10 bin yaya, 700 araba, Mısır ile yapılan Kadeş Savaşı'nda da 17 bin yaya, 3 500 arabaları varmış.

Hititler hiç durmadan savaş yapmış, aldıkları ganimetlerle de ülkesini geçindirmiş krallar.

Kralların bir görevi de sosyal düzeni sağlamak. Ülkesinde yokluk olmayacak. Kimse yiyeceksiz ve giyeceksiz kalmayacak, yani

aç ve çıplak olmayacak. Ne iyi! İşin fena tarafı, ülkeye bulaşıcı hastalık gibi genel bir felaket gelince, bunun, kralın yaptığı bir günah yüzünden olduğuna inanılırmış. O zaman kral yandı!

Eski çağlarda krallar, fakirleri birer birer çağırıp, tıraş ettirir, yağlattırır, ellerine ekmek, su verirmiş. İnsana sıcak gelirse onu soğuğa, soğuk gelirse sıcağa götürürmüş. Ne iyi değil mi böyle bir devlet başkanına sahip olmak.

Bu akşamlık da bu kadar. Yarın bakalım daha neler yazacağım sana!

SARAY KAVGALARI

18 AĞUSTOS 1958

Sevgili defterim! Bugün yine sana ilginç olaylar yazacağım. Bak, Hititlerde de ne aile çekişmeleri, gelin, kaynana çatışmaları, dünürler arasında kıskançlıklar, ne iftiralar oluyormuş. Hem de kral sarayında! Bunların tüm öyküsünü sana yazacağım. Bana "nereden öğrendin?"diye sorma! Hani bir deyim vardır: "Üzümünü ye de bağını sorma!" İşte öyle!

Bu öykü Kraliçe Putuhepa ile ilgili. Zavallı kadın! Kocasının zamanında sürdüğü saltanat ne kadar muhteşem ise, o ölünce tam tersi olmuş. Daha önce de yazmıştım; kraliçeler kocaları öldükten sonra ve çocuklarının krallıkları zamanında, ölünceye kadar egemen kraliçeliklerini sürdürüyorlar. Putuhepa'nın kocası ölünce yerine üvey oğlu IV. Tuthaliya kral oluyor. Putuhepa, kral olan bu üvey oğluna Pattiya adlı bir kadının kızını alıyor. Gelinin annesi sarayda yaşıyor; aynı zamanda kendine göre bazı görevler de yüklenmiş. Kadın yavaş yavaş Putuhepa'nın işlerine de burnunu sokmaya başlıyor. Tabii bu kraliçenin hiç hoşuna gitmiyor. İki horoz bir çöplükte öter mi? Başlıyor oğluna sızlanmaya. Kadını saraydan attırıyor, ama kadın kurnaz; ne yapıp edip tekrar saraya girmeyi başarıyor. Bu kez Putuhepa'ya iyice kinleniyor. Diğer taraftan kızı da egemen kraliçe olmak istiyor, ama kaynanası yaşadığı ve sarayda kaldığı sürece ona sıra gelmeyecek ve hep kralın karısı veya büyük prenses olarak kalacak. Yazık değil mi bu kadına! Bunun için o da

nasıl etsem de şu kaynanayı başımdan atsam düşüncesinde. Bu arada kraliçeye çok kızan, ona diş bileyen Ammatalla adlı bir kadın karşılarına çıkıyor. Bunun kraliçeye kızmasının nedeni, Aruşna Tanrısına karşı olan görevini yapmamış, onun gözünü boyamaya kalkmış. Kraliçe bunu duyunca son derece hiddetleniyor, kadını Tanrı'nın önünde lanetliyor. Lanetlenmek de Hititlerde çok fena. Ancak, sihirlerle ondan kurtulma olanağı var. Şimdi kraliçeye karşı üç düşman kadın! Üçü bir olup kraliçeyi nasıl saraydan attıracaklarını planlamaya başlıyorlar. Bu arada bir taraftan ana kız, bir taraftan kraliçe krala, durmadan birbirlerinden yakınıyorlar; bu yüzden zavallı kral da hastalanmış. Kolay değil üç kadının dırdırları arasında kalmak.

Bunlar kraliçeyi gözaltında tutması, onun herhangi bir yanlış davranışını yakalaması için Ammatalla'nın oğlunu kadın gibi giydirip saraya sokuyorlar. Fakat, herhalde çocuk beceriksiz çıkıyor ki, yakalanıyor. Yaka paça Aruşna şehri Tanrısının yanına hizmet etmek üzere sürüyorlar.

Kraliçe bir gün koruyucu Tanrısının kaya tapınağındaki heykeline altın bir çelenk koyuyor. Onu suçlamak için bir neden çıkıyor ortaya. Sözde, Aruşna Tanrısı, kraliçeye rüyasında, "O çelengi bana getir" demiş. Kraliçe de bunu yapmamış. Oraya götüreceği yerde, onu alıp sarayın mabeyincisine verip saklatmış diye bir laf çıkıyor. Belki de bu kadınlar çıkardı onu. Onunla da yetinmiyorlar. Kraliçenin bir altın çelenk yerine iki altın çelenk koyduğunu, onların yanında da altından bir şahin, değerli taşlardan yapılmış bir üzüm salkımı, rozetler, altından göz ve kaş kapakları bulunduğunu, bunları kraliçenin sakladığını söylüyorlar. Gidip tapınak aranıyor, ancak bir çelenk bulunuyor; diğerleri yok. İşte kraliçenin ilk büyük suçu!

İkinci suç olarak da, kraliçe sözde Palla adlı bir adama birtakım aletler vermiş. Ne aletler, ne de aldığı söylenen adam bulunuyor. Fakat, bir laf çıkmaya görsün, artık herkes kendine göre ona çeşitli ek-

lemeler yapar. Bu dedikodular yüzünden kraliçenin saraydaki eski otoritesi bozuluyor. Etrafındakilerin ona karşı saygısı kalmıyor.

Kraliçe bu durumdayken, o da Pattiya, yani dünürü tarafından tehdit edildiğini, onun adamları tarafından dövüldüğünü söyleyerek ondan şikâyet ediyor oğluna. Hasta olan kral, bu ikisinin birbirini suçlamalarından, dedikodularından bıkıyor ve Pattiya'yı Aruşna şehri Tanrısına hizmet etmek üzere sürüyor. Üvey annesi Putuhepa'yı da Utrul şehrine gönderiyor. Böylece kral iki kadının dedikodusundan kurtuluyor. Karısı da egemen kraliçeliğe kavuşuyor.

İşte böyle dostum, sevgili defterim! Görüyorsun insan karakteri bin yıllar boyunca bile aynı. Güçlü olma hırsı, kıskançlık, iftira hep sürüp gidiyor. İkimizin arasında böyle şeyler olamaz değil mi? Haydi iyi geceler!

ALACAHÖYÜK 1

19 AĞUSTOS 1958

Bugün çok heyecanlıyım sevgili defterim! Yarın perşembe, tatil günü. Alacahöyük'e gideceğiz. Oraya gidileceği sürekli söyleniyordu, ama bir türlü gerçekleşemiyordu. Nihayet yarın gidilme kararı çıkmış. Yeni bir yer göreceğim diye seviniyorum. Bugün annemden orası hakkında bilgiler aldım. Hep duyarım; bir yere seyahatc gidilmeden önce, orada nelerin olduğunu, nelerin özellikle görülmesi gerektiğini öğrenmeli imiş.

Öğrendiğime göre, Alacahöyük'ü ilk olarak, geçen yüzyıl başlarında W.C. Hamilton adlı bir İngiliz bulmuş. Şaşıyoruz bu insanlara; bugün bile doğru dürüst yolu olmayan bu yeri nasıl bulmuş diye. Hem de ta İngiltere'den geliyor. Araba, tren de yok! Bizim içinde yaşadığımız, ayağımızın altında olan bu yerlerle neden bizim insanlarımız hiç ilgilenmemiş? Kuşkusuz eğitimsizlikten. Anadolu halkının, okumaktan, yazmaktan haberi yoktu. Nasıl olsun, okullar yoktu ki! Ona karşın Batı'da neredeyse bin yıl önce üniversiteler açılmış. Arada ne büyük zaman farkı var! Osmanlı padişahları yalnız ülkesine toprak kazandırmak peşinde savaş yapmış. Asıl kendi halkının yaşadığı Anadolu ile hiç ilgilenmemiş. Onları uyandırmak istememiş. Annem, "Bu kafa hâlâ sürüyor. Yeni hükümet, Atatürk'ün isteğinin aksine, halk uyanmasın diye, köy enstitülerini, halkevlerini kapattı" diyor.

Anadolu halkının bütün uğraşısı, günlük yaşantısını sürdürebilmek, devlete vergi, savaşlara asker yetiştirebilmek için çalışmak,

vakit bulduğunda da öldükten sonra cennete gidebilmek için hazırlanmak olmuş. Yaşadıkları sürece, ellerinde olan cenneti görmeye vakit bulamamış zavallılar.

Bizim insanımızın Alacahöyük'e ilgisi Cumhuriyet ile, daha doğrusu Atatürk ile başlamış. O, o günlerin iki önemli arkeoloğu Hamit Zübeyir Koşay ile Remzi Oluş Arık'a orada kazı yapmalarını önermiş. Ve kurdurduğu Türk Tarih Kurumu yoluyla da parasal desteği sağlamış. "Atatürk'ün bütün amacı, o zamana kadar hiç düşünülmemiş bir konuyu, yaşadığımız toprakların eskiçağ tarihini ortaya çıkarmak, Türklerin Anadolu'ya gelişlerini, eski kültürlerden nasıl etkilendiklerini, bu eski kültürlere ne gibi katkıları olduğunu bilimsel olarak ortaya çıkarmaktı" diyor annem. Atatürk, "Kendi insanımız, arkeoloji ve antropoloji bilimleri üzerinde uzmanlaşırsa, kendi kökenimiz ve yapımız daha iyi araştırılacak ve anlaşılacaktır" demiş. Onun için arkeolojiye çok önem vermiş. Remzi Oluş Arık, o günün zor koşulları içinde, İstanbul Üniversitesi'nin felsefe bölümünü bitirdiği halde, 1926 yılında, Fransa'da bulunan Sorbonne Üniversitesi'ne arkeoloji eğitimi görmek üzere gönderilmiştir. 1931 yılında eğitimini tamamlayarak çalışmak üzere memlekete dönmüş.

Bu iki arkeolog oraya gidip kazıya başlıyorlar. Sanki Atatürk, bu ilk kazıda tarih ve sanat bakımından dünyanın en eski ve en değerli hazinesini bulacaklarını biliyormuş gibi. Onların ilk kazıya başladıkları yerler kral veya prens mezarları oluyor. Bu mezarlarda, altın, gümüş, bakır, bronz elektrondan yapılmış içki kadehleri, çeşitli güneş kursları, kadın, geyik, boğa heykelleri gibi eserler buluyorlar. Hatta bunlar arasında, sapı altın işlemelerle süslü bir gümüş kaşık da varmış.

Bu mezarlar eski bronz çağı olarak tanımlanan MÖ 3000 ile 2600 yılları arasında yaşayanlara aitmiş. Ne yazık ki yazılı belge olmadığından içlerinde kimlerin yattığı bilinmiyor. 13 mezar açılmış. Bu mezarların asıl önemi, Avrupa'da henüz yerleşik kültür

yokken, Anadolu'da büyük bir uygarlığın var olduğunu gösteriyormuş. Bunlar, Truva'da Schliemann'ın (Şliman okunur) bulduğu hazineden daha eski oldukları için, ondan daha çok önemliymiş; ama biz o kral mezarlarında bulunan eserleri göremeyecekmişiz. Çünkü, onlar Ankara'da, Anadolu Uygarlıkları Müzesi'nde bulunuyormuş. İstanbul'a dönüşte Ankara'da kalıp onları görebilsek ne iyi olur. Yarın göreceklerimiz, toprak üstünde bulunan yıkıntı kalıntıları imiş.

Şimdilik öğrendiklerim bu kadar sevgili defterim.

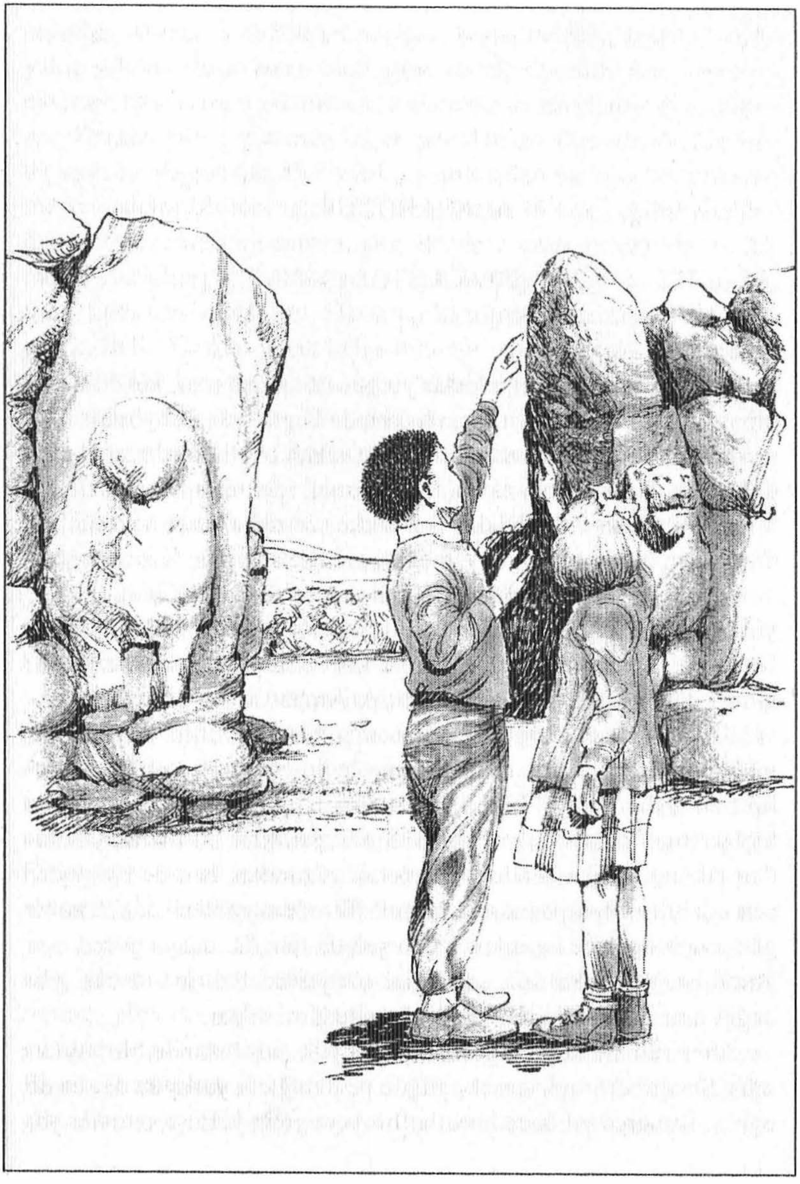

ALACAHÖYÜK 2

20 AĞUSTOS 1958

Dün Alacahöyük'ten o kadar yorgun dönmüşüm ki, kendimi yatağa zor attım. O yüzden orası hakkında bugün yazabiliyorum. Bana darılmadın değil mi dostum?! Dün sabah büyük bir hareket vardı burada. Herkes yola zamanında çıkmak için bir an önce kahvaltı etmeye çalışıyordu. Fakat, ben herkesten daha fazla heyecanlıydım. Aşçı, hepimizin öğle yemeğini paketler halinde hazırlamıştı.

Alacahöyük, Boğazköy'e 34 kilometre uzaklıkta imiş. Fakat, yolu çok bozuk olduğundan ancak jiplerle gidildi. Yol hakikaten berbat denecek kadar bozuktu. 34 kilometreyi, hoplaya, zıplaya, içimiz dışımıza çıkacak halde bitirdik. Arabadan indiğimizde bu fena yoldan kurtulduğumuz için kocaman bir oh çektim. Geçen yüzyılda buraya gelenlerin ne arabası ne de jipi vardı. Buna rağmen gelip bulmuşlar burayı. İnsanlarda merak etme, görme isteği olunca hiçbir engel onları tutamıyor. Bütün uygarlıklar bu merak yüzünden çıkmış. Acaba bendeki bu merak yüzünden, ben de bir şeyler icat edebilir miyim dersin defterim! Nerede o günler! Bakarsın bir gün aya bile gider insanlar. Zaten şurada burada, uzaya gitme, aya gitme projelerinden söz edildiğini okuyoruz. Pek inanılacak gibi değil, ama insanoğlu bu, yapacağım dedi mi yapar.

Annemin anlattığına göre, Alacahöyük, adı üstünde bir höyükmüş. Sevgili dostum, sana höyüğün ne olduğunu yazayım da sen de öğren. Binlerce yıl önce insanlar bir yere gelip yerleşiyor evler ya-

pıyorlar. Aradan 300-500 yıl geçiyor, başka bir halk gelerek orayı yakıp yıkıyor. İnsanlarını öldürüyor ve kaçırıyorlar. Yeni gelenler evlerini, binalarını o yıkıntıların üstüne kendi zevklerine göre yapıyor. Derken yine bir zaman sonra, yeniden bir akın oluyor. Gelenler aynı işi yapıyorlar. Her yıkılıp yapılmadan sonra o yer yükselmeye başlıyor. Arkeologlar, Alacahöyük'ün 15 kez yakılıp yıkıldığını ve yenilendiğini saptamışlar. Böylece orası yerden en az 20 metre yükselmiş. Höyüğün uzunluğu 310, genişliği de 277 metre imiş. Oldukça büyük yer. Hepsinin kazılması için zaman ve para gerek. Belki bir gün yazılı belge bulunur da o zamanki adı öğrenilir. Dr. Neve buranın Arinna şehri olduğunu söylüyormuş. Neden olmasın! Arinna, Güneş Tanrıçası'nın yeri. Mezarlarda da pek çok güneş kursu ve Tanrıça heykelcikleri bulunmuş. Onlar bir kanıt olabilir.

Görüyor musun dostum, başımdan büyük fikirler yürütmeye başladım.

Alacahöyük'te arabadan iner inmez ilk gözüme çarpan koca sfenksler oldu. Hemen koşa koşa yanlarına gitmeye yelteniyordum ki, kafilenin yanından ayrılmamın doğru olmayacağı aklıma geldi ve onlarla birlikte yürümeye başladım. Osman da bizimleydi. Onun gelmesine çok sevindim, yanımda bana uygun bir arkadaş oldu. Annem, "İştar, isterseniz siz Osman ile dolaşın. Sormak istediklerini, onun yanıtlayacağını biliyorum" dedi. Bu bizim canımıza minnetti. Ben hemen sfenkslere doğru koştum. Osman da beni izledi. Onların yanına varınca ne kadar büyük olduklarını anladım, biz yanında küçücük kalıyorduk. Sfenksleri yapmak için oraya koca kayaları getirmişler. Onları başlamışlar oyup, şekillendirmeye. Osman, girişin sağındaki sfenksi göstererek, "Gel bak, bu daha iyi korunmuş görünüyor, bunu incele" dedi. Sfenks, sanki kayanın içine gömülmüş gibi duruyor. Çünkü, arkası üstü hep işlenmemiş kaya. Başı bir kadın başı, karnı dışarı doğru çıkmış. Ayakları aslan ayağı gibi. Osman'ın söylediğine göre, burası mabet veya sarayın girişi

olan kapı imiş. Sfenksler, içeriye uygunsuz kişiler veya kötülükler girmesin diye kapıyı bekliyorlarmış. Kapının diğer tarafında da aynısı var. Ayrıca kapının iç kısmında tekrar karşılıklı iki sfenks daha var, ama bunlar sanki yarım kalmış, tamamlanamamış gibi.

Osman, "Sfenksin yanındaki kabartmalara bak, ilginç bulacaksın" diye beni o tarafa yöneltti. İlk bakışta iki başlı bir kartal gördüm. Daha dikkatli bakınca, kartalın ayaklarında iki tavşan tutulmuş olarak görünüyordu. Birden aklıma geldi, çift başlı kartalı, Selçukluların arması olarak kitaplarda görmüştüm. Bunu Osman'a söyleyince, "Bizim kilim, halı ve mezar taşlarında da varmış bu örnekler" dedi. Tavşan da Alevilerde çok eskiden kutsal hayvan sayılıyormuş, eti yenmezmiş.* Annem Hititçesi bilinmiyor, Luvicesi *tapara*, eski Türkçede *tabuşkan* olduğunu söyledi. Mısır'da tavşan kutsal sayılıyormuş. Ne ilginç! İnançlar, gelenekler nereden nerelere kadar uzanıyor. Osman, "Yeter sfenksi incelediğimiz, gel sana duvar altlarına yapılmış tören kabartmalarını göstereyim" deyince hemen onların yanına gittik. Duvarın alt kısmını oluşturan yerlere koca blok kayalar koymuşlar, onların üzerlerine de kabartmalar yapmışlar. Osman'ın anlattığına göre, bunlar iki katlı imiş. Daha ilginç yanı, kaya sandığım şeyler alçıdanmış. Bunlaran asılları Ankara Müzesi'ne götürülmüş. Buraya kopyaları konmuş. Bana kalsa yerlerinde bıraksalardı daha iyiydi. Her neyse. Kabartmaların baş kısmında masa gibi bir şeyin üzerine konmuş bir boğa var. Boğa, Fırtına Tanrısı'nın simgesiymiş. Boğanın önünde bir sunak, onun karşısında rahip kıyafeti ve elinde krallık asasıyla kral, arkasında kraliçe, onların arkasındaki bloklarda rahipler, Tanrı'ya kurban edilecek hayvanları getiriyor. Onların arkasındakiler çok ilginçti. Elinde saza benzer bir çalgı tutan çalgıcı ve yanında şarkıcılar, onların

* Anadolu Aleviliğinin Şamanlık döneminden aldığı birçok kültü kutsal saydığı biliniyor. Şamanlık döneminde Türk boylarının bu kültlere verdiği kutsallık duygusu, hem tarihsel dönem içerisinde hem de bugünkü Anadolu Alevilerinde devamı etmektedir. Fakat, bazı kültler de zaman içerisinde önemini yitirmiş ve kötü ruhlar arasında yer almıştır. Tavşan kültü de bunlar arasındadır.

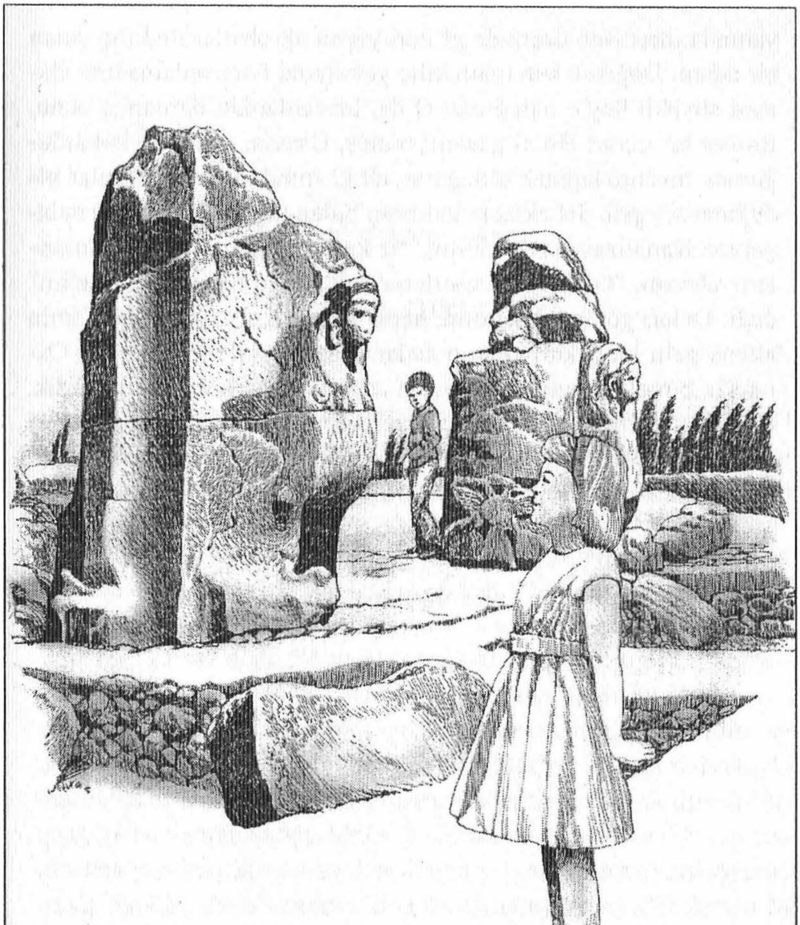

yanında merdiven üzerinde gösteri yapan akrobatlar ile kılıç yutan bir adam. Doğrusu ben onun kılıç yuttuğunu önce anlamadım. Osman söyledi böyle olduğunu. O da, uzmanlardan öğrenmiş bunu. Bunlar bir dinsel töreni gösteriyormuş. Osman, üzerinde bulunduğumuz binanın tapınak olduğunu, alt kısmında kiler ve fırınlar olduğunu söyledi. Sokaklarda kaldırım bulunduğu kalıntılardan anlaşılıyor. Kanalizasyon da varmış. Ne kadar uygarmış buranın insanları! Osman, "Gel değerli eserlerin bulunduğu mezarlara gidelim" dedi. Onları görünce şaşırdım; hepsi birer çukur görünüyor. Kimin aklına gelir bu çukurlardan o kadar değerli eserlerin çıkacağı. Osman'la birçok kalıntının üstünden atlaya atlaya koca alanı gezdik. Hava çok güzeldi. Kalıntıların üzerinde olan bugünkü köyün yeri değiştirilmiş. Köyün ağaçlıkları arasında bulduğumuz serin bir köşede yemek paketlerimizden çıkardığımız yiyecekleri büyük bir iştahla yedik. Yola alıştığımız için olacak, dönüşümüz daha eğlenceli ve rahat oldu.

Bu akşamlık da bu kadar dostum.

MÜZİK VE DANS

21 AĞUSTOS 1958

Bugün kitaplıktaki kitapları karıştırırken, Kargamış şehrindeki duvar kalıntılarına ait taşların üzerindeki kabartmaların resimlerini gördüm. Bir kısmında ellerinde çeşitli çalgılar olan insanlar görülüyordu. Ellerindeki çalgıları dikkatle inceledim. Neler gördüm, bak sana da anlatayım dostum. Biri boynuz gibi bir çalgıyı üflüyor. Üç kişi de koca bir davulu çalıyor. Adamın birinin elinde uzun saplı, bizdeki saza benzer bir çalgı vardı. Anneme bunun ne olduğunu sordum, "lavta" dedi. Böyle bir çalgı adı duymamıştım. Biri ağzında çift fülüt çalıyordu. İki kişinin elinde tefler vardı. Bunlar arasında iki ayrı görünümde lir çalıyordu. Anneme resmi gösterdim ve Hititler ne kadar çok çalgı biliyorlarmış dedim. O beni doğrulayarak, "Fakat bunlar arasında çalpara görünmüyor" dedi. Bu tür bir çalgıyı da duymamıştım. Meğer birbirine vurularak ses çıkaran madenden yapılmış iki yuvarlak levhaymış. İspanyolların kastenyetlerinin büyüğü. Bazı orkestralarda da bulunuyormuş. "O zaman lir bildiklerine ve çaldıklarına şaştım" dedim anneme. O da "Şaşacak bir şey yok. Çünkü Sumerliler onlardan yüzlerce yıl önce liri çalmışlar. Ur kral mezarlarında çok güzel bir örneği çıktı" dedi. Hititlerin belgelerine göre onun büyük, orta ve küçük olmak üzere üç türü varmış. En büyüğü iki kişi tarafından çalınıyormuş. Kabartmalarda Tanrıça İştar elinde, köşeleri arslan başlı bir lir ile görünüyor-

muş. Aslan Tanrıça İştar'ın simgesi olduğundan, onu tutanın da Tanrıça İştar olduğu anlaşılıyormuş.

Ayrıca kazılarda pişmiş topraktan çıngıraklar bulunmuş. Arkeologlara göre onlar da tempo tutmak içinmiş! Boynuzu da üfleyerek çalgı yapıyorlarmış. Çalgıcıların yanında profesyonel şarkıcılar olduğu gibi, orada bulunanlar da şarkılara eşlik ediyorlar. Ayrıca koroları da varmış. Metinlere göre dinsel bayramlar yalnız müzik eşliğinde kutlanırmış. Özellikle kral ve kraliçe Tanrılara çeşitli kurbanları sunarken, başta lir olmak üzere çeşitli çalgılarla şarkılar söylenirmiş. İşin ilginç yanı, bazı şarkılar Hititçeden başka Hattice, Luvice, Palaca ve Hurrice dillerinde söylenirmiş, ne dil bolluğu! Demek dinleyiciler arasında bu dilleri bilen varmış. Söylenen şarkıların, boğanın şarkısı, Tanrı ayaklarının yıkanma şarkısı gibi adları da yazılıyormuş tabletlerde. Savaş şarkıları bile varmış. Annem böyle bir şarkıya ait sözleri yazdırdı bana, sevgili defterim, merak etme onu sana da yazacağım:

Neşa giysileri, Neşa giysileri, bağla beni, bağla!
Götür beni annemin yanına! Bağla beni!
Götür beni oğullarımın yanına! Bağla beni!

Bu sözlerden ne anladın ki?

Krallar bir yerden başka yere giderken arkalarında, önlerinde çalgılar çalınır, şarkılar söylenirmiş. Bazen törene dansçılar ve soytarılar da katılırmış. Bazı danslarda dans edenler başlarına çeşitli hayvan maskeleri takıp onların seslerini çıkararak dans ederlermiş. Bunları yazarken hep bu törenleri gözümde canlandırmaya çalışıyorum. Kim bilir ne görkemli törenlerdi onlar. Bak bir de yağmur yağsın dansı varmış. Ama o dansı erkekler çıplak yaparmış. Kabartmalarda çıplak dans eden kadınlar da var. Alacahöyük kabartmalarında görmüştüm böyle bir kadını da, acaba Konya'da yapılan oturak âlemlerindeki çıplak kadın oynatma, Hititlerden kalma bir gelenek miydi diye düşünmüştüm.

Hititlerin müzikle içki içmeleri, spor yapmaları ne ilginç! Bugün de öyle değil mi?

Çalgı çalma, şarkı söyleme, dans ve oyun oynama insanların doğasında, her çağda görülüyor.

Bugünlük bilgi de bu kadar. İyi geceler sevgili defterim.

İÇKİLER

22 AĞUSTOS 1958

Annem, "Bulunan tabletler arasında küçük bir tablet çok ilginçmiş; öğrendiklerimi sana aktaracağım merak etme" dedi. Merak etmez olur muyum, ama sesimi çıkarmadan dinlemeyi sürdürdüm. Bu küçük bir öykü.

Ziti adlı bir içki sunucu varmış. Kral bundan hem kendisine, hem de yanında olan iki bayana özel harhara kabı ile iyi şarap vermesini istemiş. Adam krala iyi şarabı, bayanlara da kalitesi düşük şarabı vermiş. Bayanların ağzı iyi şaraba alışıkmış herhalde ki, bunun iyi bir şarap olmadığını anlamışlar ve krala adamı şikâyet etmişler. Adam bu hilesi yüzünden canından olmuş. Hititlerde cezalar ne ağır. Hele krala ve Tanrı'ya karşı işlenen suçlar genellikle ölümle sonuçlanıyor.

Hititlerde daha önce yazdığım gibi şarap çok önemli. Metinlere göre şarabın, en yeni taze şarap, eski yıllanmış şarap, ekşi şarap, iyi kalite şarap, temiz saf şarap, kırmızı şarap, ballı şarap gibi birçok çeşidi varmış. Annem, "Sumerlilerde bira, Hititlerde şarap önde geliyor. Onun için şarabın ve bağcılığın vatanı Anadolu deniyormuş" dedi. Bir de şarabı bira ile karıştırıp kokteyl yapıyorlarmış. Şarap sunmak için özel kaplar var. Bunların en başında gagalı testiler, geyik, aslan, boğa, el, yumruk şeklindeki kupalar geliyor. Anneme, "Metinlerde şarabın nasıl yapıldığı yazılıyor mu?" diye sordum. Annem, "Hitit metinlerinde yazıldığını bilmiyorum. Fakat İÖ 800

yıllarında Yunanlı şair Hesiod, İşler ve Günler adlı eserinde, *'Üzümleri kes, onları eve getir. Üzümleri 10 gün ve gece güneşte bırak! Onlar 5 günde gölgede kalsın! 6. gün onları ez ve cömert Diyonisos'un hediyesini küpe bastır!'* diyormuş" diye cevap verdi.

Sevgili defterim, Diyonisos'un ne olduğunu merak ettin değil mi? Hemen söyleyeyim: Yunanlıların Şarap ve İçki Tanrısı imiş.

Şarap ve bira yanında marnuvan denilen bir içki varmış. "Bu, kenevirden yapılan ve maruvana dedikleri esrar denilen içki mi?" dedim, ama o olamazmış. Anlatılanlara göre, padişahlar esrar şerbeti içermiş. Esrar, memleketimizde ancak 1933'te yasaklanmış.

Hititlerde Tanrı heykeline karşı içki içmek, Tanrı'yı içine almak demekmiş.

Bugünlük de bu kadar sevgili dostum.

KRAL II. MURŞİLİ

23 AĞUSTOS 1958

Bugün gelen öğrenciler kazıdan çıkmış eserlere baktılar. Tabletleri okumaya çalıştılar. Üniversitede tablet görmedikleri için çok ilgilendiler onlarla. Prof. Otten da onlara tabletler hakkında bilgi verdi. Bir ara o, eline aldığı küçük bir tablet parçasını göstererek, onun Kral II. Murşili'nin yıllıklarına ait bir parça olduğunu söyledi. Yemek yiyip, dinlenmeye çekildiklerinde, Kral Murşili ve yıllıkları hakkında bilgi almak istedim onlardan. Biraz da onların bilgisini denemekti amacım, sanki ben çok biliyormuşum gibi!

Onlardan öğrendiklerimi anneme anlattım, "Aferin çocuklara! Hepsini iyi öğrenmişler" dedi. Öğrendiklerimi, annemin eklediklerini de katarak sevgili dostum, şimdi sana da anlatacağım, sıkı dur!

Bu kral II. Murşili, Hitit tarih yazıcılığını en üst düzeye çıkarmış. Daha önce de yazmıştım galiba, Hitit krallarının önemli özelliği, kendi zamanlarındaki, hatta daha önceki olayları yazmaları. Telepinu, I. Hattuşil'de olduğu gibi. II. Murşili, Şuppiluliuma'nın oğlu. Hani Babil prensesi üvey annesinin büyü yapıp dilinin tutulmasına, karısının da ölümüne neden olan kral Murşili bu. O babası zamanındaki bütün olayları yazdığı gibi, kendisinin 10 yıllık ve daha sonra 20 yıllık süreler içinde yaptıklarını yazmış. Bunlardan bazıları, zaman zaman parçalar halinde kazılardan çıkıyor. Hititologlar onları konularına göre toplayıp birleştiriyorlar. Murşili kral olduğu zaman küçükmüş. Kendinden önce kral olan kardeşi II. Arnuvanda hastalıklı

olduğu ve çok geçmeden öldüğü için, babalarının ülkelerine bağımlı yaptığı düşmanlar başkaldırmaya başlıyor. Ne olacak, güçsüzlüklerinden bağımsızlıklarını kaybedenler, fırsat bulunca ayrılmaya çalışırlar. Bugünkü çağda da öyle değil mi? Osmanlı Devleti güçsüzleşince, bırak Hıristiyan olan milletleri, Müslüman olan milletler bile, halifeleri olduğunu söyledikleri Osmanlı padişahına başkaldırıp arkadan vurmamışlar mıydı? Son savaşlardan sonra, Avrupa devletlerinin sömürge yaptıkları bütün milletler başkaldırıp onlardan ayrılmamışlar mıydı?

Yine 3 500 yıldan bugüne geçiverdim. Murşili'ye ait bu küçük tablet parçasında şöyle yazılıyormuş:

> *"Düşmanlar şöyle söyledi: 'Sen daha çocuksun ve bir şeyden anlamazsın! Senin ülken yıkılmaya mahkûm! Yaya ve arabaları askerlerin azalmış. Bizim askerlerimiz ve arabalarımız senden çok. Babanın arabası ve askeri çoktu; ama sen çocuksun, nasıl onunla bir olabilirsin' diye beni aşağıladılar."*

Bunun üzerine Murşili, kendi yazdığına göre, kolları sıvıyor. Önce Arinna Güneş Tanrıçası'na bir tür şantaj yaparak onun yardımını istiyor. *"Ey Arinna Güneş Tanrıçası! Bana küçüksün diyen, beni saymayan düşman ülkeleri senin topraklarını almaya çalışıyorlar. Aşağı gel! Birlikte bu ülkeleri yenelim"* diyor.

Herhalde Tanrıça yardımına geldi ki, Murşili on yıl içinde, yörelerindeki bütün krallıkları alarak kendine yeniden bağlıyor. Sınırlarını Suriye içlerine kadar genişletiyor. Düşman ülkelerinden bazılarını da ekonomik yönden çökertmeye çalışıyor. Onların tarlalarını, ürünlerini yaktırıyor. Sonra da bunu, daha önce bağlılık andını bozdukları için Ant Tanrılarının yaptırmış olduğunu söyleyerek, kabahati Tanrılar üzerine yükleyiveriyor. Bununla da kalmıyor, yaptıkları andı bozdukları için Tanrılara, *"Oğlu babasını, kardeş kardeşi öldürsün, herkes kendi etini, kendi canını yitirsin"* diye beddua ediyor.

Kral Murşili'nin iyi korunmuş şehirleri bile aldığını gören krallıklar, hemen onun uyruğu olmayı kabul ediyorlar. Bunlardan biri de Şcha Nehri ülkesi. Fakat, bunda bir ayrıcalık var. Buranın kralı Manapa-Tarhuntaş annesini gönderiyor Murşili'ye. Kadın, *"Bizi yok etme, uyrukluğuna al!"* diyor. Murşili, *"Bana bir kadın gelip ayaklarıma kapandığı için kadının isteğini yaptım. Manapa-Tarhuntaş'ı uyrukluğuma aldım"* diye yazmış. Murşili, sınırlarını, güney, doğu ve batı Anadolu'ya kadar uzatıyor.

Murşili MÖ 1310 yılından 1282 yılına kadar tam 35 yıl krallık yapıyor.

Kral Murşili'nin öyküsünü iyi yazdım gibi geliyor, sen ne dersin buna sevgili dostum! Haydi iyi geceler.

HASTALIK

24 AĞUSTOS 1958

Sevgili defterim, bugün yine ilginç bir bilgi öğrendim. Her zamanki gibi onu sana bildirmeden edemem. Hititler hastalıkları için yalnız Tanrılara yakarıp, sihirlerle iyi etmeye çalışmıyorlarmış; onlara karşı şifalı otlar da kullanıyorlarmış, ama hastalıkların nedenini fallarla öğrenmek istedikleri gibi, kullanılacak otları veya ilaçları da yine fal ile, "acaba şu hastalığa bu ot iyi gelecek mi?" diye sorarak saptamaya çalışıyorlarmış.

Yeni çıkarılan tabletler arasında bunu kanıtlayan bir metin bulunmuş. Hemen sorup soruşturup onda ne yazıldığını öğrendim. Acele etme, şimdi onu sana da bildireceğim. Bu bir fal metni parçasıymış.

Bir kralın gözü hastalanmış. Ona iyi gelecek otlar Memiyaş adlı bir kadınla bir hekime soruluyor. Onlar çeşitli ot isimleri söylemişler. Bu otlardan hangisinin kralın gözüne iyi geleceği ve bu ilacı hangi hekimin kralın gözüne kullanacağı fala sorulmuş.

Bu Hititler çok garip insanlarmış. Yazdıklarına göre, yaşamları, sihir törenleri, bayram törenleri, fallar, sihirler ve en önemlisi Tanrılar üzerine kurulmuş gibi. Tanrılar hep aralarında. Onları bir günah, bir suç yapsın da cezalandıralım diye gözleyip duruyorlar. Onlara Tanrıların bazen yardım ettiği de oluyormuş. Buna örnek olarak, Kral II. Murşili'nin, bir kralla savaştayken, bir yıldırım gelip düşman kralını öldürmesi gösteriliyor. Böylece Murşili savaşı

kazanmış. Acaba, çok savaş yapmaları mı insanları Tanrılara ve fallara yöneltti?

Fal ile ilaç saptama yöntemi, yalnız krallar için değil, kraliçeler, prensler, prensesler ve halktan insanların hastalıkları için de aynı şekilde yapılıyormuş

Bir falda bir prenses için, "Ey Tanrı! Bu prenses yaşayacak mı?" diye sorulduğunu duyunca doğrusu birden çok üzüldüm. Hemen gözümün önüne, genç ve güzel bir prensesin yatağın içinde hastalıktan kıvrandığı geliverdi.

İnsan araştırmaya görsün! Hemen yeni bilgiler çıkıveriyor karşısına. Hastalıkların ilaçları, hekimleri fallara sorulduğu gibi, hastalıklardan, kötülüklerden, sıkıntılardan kurtulmak için de büyülere başvurmuş bu insanlar. Bir metinde sihir yapan yaşlı kadın, kral, kraliçe ve çocuklarına gelebilecek hastalık ve kötülükleri yok etmek için, *"Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı! Bak! Kral, kraliçe ve Hattuşa'daki çocukları için, onların hastalıklarını, cinayetlerini, korkma sebeplerini toprağa gömdüm. Onlar tekrar yukarı gelmesin! Ey Tanrı! Sen onları düşmana götür!"* demiş. Başka bir tablette de, *"Kral ve kraliçeden acıyı, ıstırabı ve sıkıntıyı aldım. Onları sandalyesinden, yatağından, kalbinden, bedeninden uzaklaştırdım. Göğün Güneş Tanrıçası, yerin Güneş Tanrıçası! Sizler de kralın ve kraliçenin acısını, sıkıntısını düşmanlara götürün" demiş. Diğer bir metinde de, "Hastalığı, dinsel kirliliği aldım, onlar geri dönmesin! Tanrılar onları düşmanlara götürsün!"* diyormuş yaşlı kadın. Binlerce yıl önceki insanlar da, acılardan, hastalıklardan, sıkıntılardan yakınıyorlar ve onlardan kurtulmak için sihirlere, büyülere başvuruyorlar. Bizden ayrıcalıkları yok ki! İnsan psikolojisi hiç değişmemiş. Aman, aman ben yaşımdan büyük neler söylüyorum böyle!

Haydi dostum, bugünlük de bu kadar. Artık kazının bitme zamanı yaklaşıyor. Bakalım gidinceye kadar daha neler yazacağım sana?

DOĞUM

25 AĞUSTOS 1958

Bugün annem, "Kadınlar kaç yaşına kadar doğururlar, biliyor musun?" diye sorunca, "Bu soru da nereden çıktı?" diye içimden geçirmedim değil. "Biyolojide okuduğumuza göre, 40-50 yaşlarına kadar" dedim. Annem, "50 yaşında doğuran kadın herhalde çok nadir, çünkü ben hiç duymadım; ama eski zamanlarda da öyle imiş" dedi. "Eski zaman derken, sen herhalde Hititlerden söz edeceksin, yine ne var?" diye soruverdim. Annem gülerek, "Bugün okunan tabletler arasında, Mısır Kralı'nın Hitit Kralı III. Hattuşili'ye yazdığı bir mektup çıktı" der demez, hemen bilgiç bilgiç atıldım, "Şu hem becerikli, hem zavallı kraliçe Putuhepa'nın kocası olan Hattuşili değil mi? Doğum hakkında ona ne yazmış ki?" dedim. Annem anlatmaya başladı: Kral Hattuşili'nin Matanazi adında bir kız kardeşi varmış. Bu kadının çocuğu olmuyormuş. Hattuşili daha önce Mısır Kralı II. Ramses'ten, kardeşinin doğum yapabilmesi için ilaç istemiş. Ramses de ona ne yazmış biliyor musun defterim? Nereden bileceksin! *"Senin kız kardeşini tanıyorum. O, 50-60 yaşlarında bir kadın. O yaştaki kadının ilaçla da olsa doğurması olanaksız, ama eğer Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı ona sevgi gösterip, acıyarak emir verirlerse o zaman belki sihirle olur. Onun için sana sihir yapan yetenekli bir rahip göndereceğim, gereğini o yapacaktır"* diye karşılık vermiş. Ramses ayrıca krala hediye olarak çeşitli giysiler de gönderdiğini yazmış. Ne ilginç değil mi defterim? O zamanki insanların da

bugünküne benzer dertleri var. Bugün de çocuğu olmayanlar nerelere gidip, ne paralar harcayarak çocuk yapmaya çalışıyorlar. Diğer taraftan doğup da sokaklarda sürünen çocuklara ne diyelim?

Annemin söylediğine göre, yeni hükümetimiz, ülkemize haber salmış, çok çocuk yapın da büyük devlet olalım demiş. "Bunların, eğitimini sağlığını, yiyecek, giyecek, özellikle barınaklarını devletin nasıl sağlayacağını düşünmüyorlar. Koyun sürüsü gibi insanın yarardan çok zararı olacak" diyor annem.

Hititler, her zorlukta sihir yaptıkları gibi, doğumu kolaylaştırmak için de sihir törenleri yapıyorlarmış. İlginç bir şey daha öğrendim. Kadınların doğum yapabilmeleri için özel sandalyeleri varmış. Oturma yerinin ön kısmı yuvarlak olarak kesilmiş. Böylece kadın oturunca rahat doğurabiliyormuş. Bizim hastahanelerde de ona banzer bir yerde doğum yapılıyormuş. Anneme ebeleri olup olmadığını sordum, o da varmış.

Bunları öğrendikçe düşünüyorum: Yöneticileri, dilcileri, sanatçıları, çiftçileri, tüccarları, kâtipleri, doktorları, ebeleri, bahçıvanları, aşçıları, atları, arabaları, koyunları, sığırları, orduları, kumandanları ile bugünkü birçok toplumdan hiç de ayrıcalıkları yok. Sana göre de öyle değil mi defterim?! "Ama benim gibi kâğıttan defterleri yok diyorsun, fakat sen bir gün çürür, erir, yok olursun. Halbuki onlar çürüyüp bozulmayacak kili kullandıklarından, yazdıkları zamanımıza kadar ulaşmış görüyorsun. Böyle söylediğim için bana kızma ne olur. Haydi bugün de bu kadar bilgi yeter. İyi geceler.

ANTLAŞMA

28 AĞUSTOS 1958

Bugün bir hayli heyecan vardı yine burada. Yeni çıkan tabletler arasında küçük bir parça, tarihte uluslararası yapılan ilk barış antlaşmasına aitmiş

Bunu duyar daymaz hemen ilgilendim. Hangi devletler arasında yapılmış, içinde neler yazılıymış diye soruşturmaya başladım.

Tarihte devletler arası ilk antlaşma! Hem de bizim topraklarımızda bulunuyor, ne olağanüstü bir haber bizim için! Öyle değil mi defterim?

Ülkemizde arkeologların bulduğu sanat eserlerini, şehir kalıntılarını gördükçe, dilcilerin okudukları konuları öğrendikçe, ükemizin tarih bakımından ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Mezopotamya'dan sonra en eski yazılı belgeler bulunan yer bizim Anadolu'muz. Annem, "Bunun böyle olduğunu Atatürk anlamış ve bu konularda uzman yetiştirilmesi için hiçbir fedakârlığı esirgememişti" diyor.

Bu antlaşma Mısırlılar ve Hititler arasında, MÖ 1269 yılında, Mısır Kralı II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşili arasında yapılmış.

Hitit Devleti hiç durmadan savaşlar yaparak sınırlarını genişlettikçe genişletmiş. Ta Suriye'nin içlerine kadar ilerlemişler. Diğer taraftan Mısır da boş durmamış, onlar da kuzeye doğru yürümüşler. Oradaki şehir krallıkları da hangi tarafı güçlü görürlerse onun tarafını tutuyorlarmış. Bir gün her iki tarafta bıçak kemiğe dayanmış ve

Suriye'de Kadeş denilen yerde ordular karşılaşmış. Çarpışmışlar, dövüşmüşler, ama birbirini alt edememişler. Herkes yerinde saymış. Bu savaş, II. Ramses'in beşinci krallık yılında patlamış. O zaman Hitit Kralı Hattuşili'nin kardeşi II. Muvatalli imiş. Hattuşili de bu savaşta başkumandan.

Aradan tam 16 yıl geçmiş. Her iki taraf oldukları yerde kalıyorlar. Bu arada II. Muvatalli ölüyor. Yerine odalığından olan Urhiteşup (krallık adı III. Murşili) kral oluyor. Fakat, amcası Hattuşili odalıktan olan bu kralı istemiyor ve onu krallıktan atıyor. Burada ilginç bir şey oluyor. Tanrıça İştar, sözde onun krallıktan atılması gerektiğini, hem Hattuşili'nin, hem de onun bütün yandaşlarının rüyasına girerek söylemiş. Kendisini haklı göstermek için ne güzel bir uydurma, değil mi? Yeğen bir ara Mısır'a kaçıyor. O yüzden mi, bilinmiyor, Hattuşuli ile Ramses arasında bir dostluk başlıyor. Birbirlerine "kardeşim" diyerek mektuplar yazıyorlar. Dostlukları ilerleyince, bizim gibi halkımızı da kardeş yapalım diyerek bir antlaşma yapmaya karar veriyorlar ve yapıyorlar. Bu antlaşmaya bazıları "Kadeş Antlaşması" diyorlarmış, ama Kadeş ile hiç ilgisi olmadığını savunanlar da varmış.

Bu antlaşma Hattuşili tarafından, o zamanın uluslararası dili olan Akadca ve çiviyazısıyla gümüş bir tablet üzerine yazılıp, Mısır'a gönderilmiş. Bunun hakkında yazılan diğer belgelere göre, bu tabletin bir yüzünde Kraliçe Putuhepa'nın, diğer yüzünde eşi Hattuşili'nin mührü varmış. Tablet bulunmamış. Belki de daha sonra eritip kullandılar. Bereket, Hititler onu kil tablet üzerine kopya edip arşivlerinde saklamışlar. O tabletin büyük parçası eski kazılarda bulunmuş ve annemin arşivinde imiş. Onu bulduklarında hemen okumuşlar. Daha sonra, zaman zaman çıkan parçaları da okuyarak tüm metni ortaya çıkarmışlar. Bu yeni bulunan parça da yine tam okunamayan bir yerini tamamlayacakmış. İstanbul'a gidince o tableti muhakkak göreceğim. Böyle değerli bir belgeyi görmemek aptallık olur değil mi sevgili dostum? Anneme göre o, bütün dünya

milletlerinin görebileceği yere konmalıymış ki, ondan herkes örnek alsınmış; ama insanlar öyle vurdumduymazlar ki, gözlerinin içine bile sokulsa yine aldırmayacaklardır!

Ramses'in 21. krallık yılında yapılan bu antlaşma (MÖ 1269), Mısır'da bulunan Karnak Mabedi'nin duvarına Mısır yazısıyla yazılmış. Fakat, Mısırlılar bu antlaşmayı kendileri zafer kazanmış gibi yazmışlar.

Gelelim antlaşmada yazılanlara:

"Her iki devletin kralı kardeş sayılıyor. Birbirlerine düşmanlık yapmayacaklar, birbirlerinden toprak aşırmayacaklar. Daha doğrusu birbirlerinin sınırlarını aşmayacaklar. Onlara karşı düşmanlık yapanlara birlikte savaş açacak, birbirinin yardımına koşacaklar. Bir ülkeden ötekine kaçan suçlular, ülkelerine geri gönderilecek. Böylece Hitit ve Mısır ülkeleri arasında hiç savaş olmayacak."

Bundan sonra iki saray arasında mektuplaşmalar başlamış. Hattuşili bu antlaşmayı bir gümüş tablete yazdırıp gönderince, Ramses onu aldığını, tableti saygınlar ve fakirler önünde okuttuğunu, Mısır'ın bütün insanlarına dinlettiğini, sonra da Mısır ülkesinin büyük Tanrıları önüne koydurttuğunu, kendisinin de bir gümüş tablet göndereceğini yazmış. Ayrıca Hattuşili'yi Mısır'a davet etmiş. Ondan başka Mısır'ın Ana Kraliçesi Tuya Hattuşili'ye, Kraliçe Naptera da Hattuşili'nin karısı Putuhepa'ya mektuplar yazarak beraberinde hediyeler göndermişler. Kraliçenin kraliçeye gönderdiği hediyeler çok ilginç. 800 gram kadar ağırlığında 12 telden oluşmuş saf altından çok renkli bir kolye, 1 adet makalu adlı kral kaliteli giysi, 1 tane çok renkli tunika, 5 adet ince iplikten çok renkli kral kaliteli giysi, 5 adet aynı kalite tunika olmak üzere 12 giysi göndermiş kraliçe. Ayrıca kralın oğlu, veziri ve Mısır'ın soyluları da Hitit kralına mektuplar hediyeler göndermişler. Onlara karşılık Hattuşili de bir kızını Ramses'e eş olmak üzere birçok çehiz yollamış.

Bir daha bu ülkeler arasında savaş olmamış. Hatta Hitit ülkesinde meydana gelen kıtlığı karşılamak üzere Mısır'dan tahıl bile gönderilmiş.

Fakat, onlar arasında barış olsa da, insanlar yerlerinde duramıyor ki. Deniz kavimleri denen bir halk denizden gelerek ortalığı kasıp kavurmuş ve onlar tarafından Hitit İmparatorluğu'nun sonu getirilmiş. Yalnız nasılsa Kargamış bu saldırıdan kurtulmuş. Oradaki krallık Hitit kralları sülalesinden geldiği için, Hititli olarak krallığı bir süre daha sürdürmüş.

Gördün mü dostum, ben en sonunda bir tarihçi kesiliverdim. Öğrendiklerimi pek unutmamışım bak. Bugünlük de bu kadar!

III. HATTUŞİLİ'NİN GÜNLÜĞÜ

29 AĞUSTOS 1958

Bugün yine Kral III. Hattuşuli'ye ait yeni bir tablet parçasından söz edilmeye başlandı. Anneme tableti görmek istediğimi söyleyince, "Al bak, okuyup ne anlayacaksın bakalım!" diye elime bir tablet parçasını tutuşturuverdi. Öyle ya, onu görüp ne yapacaktım!!! Şimdiye kadar gerek tam, gerek parça halinde birçok tablet görmüştüm. Okuyamadıktan sonra onu görmemin hiçbir anlamı yoktu. Fakat, elimde olmadan bazen böyle anlamsız laflar çıkıveriyor ağzımdan. Annem yaptığı şakanın beni bozduğunu hemen anladı ve durumu düzeltmek için, "Dur sana kısaca anlatayım ait olduğu tabletin konusunu" diyerek hemen söze başladı. III. Hattuşili kendi yaşamını yazmış. Buna otobiyografi deniyormuş. Daha önce yazmıştım, çocukluğunda o hep hasta imiş. Ne zaman babası onu Tanrıça İştar'ın koruyuculuğu altına vermiş, ondan sonra iyileşmiş. Bu Tanrıça İştar da nedense hep onun zamanında ortaya çıkmış.

Hattuşili büyüyünce babası ölüyor. Ondan büyük olan kardeşi II. Muvatalli kral oluyor. Hattuşili'yi önce ordu kumandanı, sonra saray başkorumacısı yapıyor. Ülkenin kuzey kısmının yönetimini ona veriyor. Kendisi de batıda bulunan krallıkları dize getirip kendine bağladıktan sonra, güneydeki toprakları daha iyi korumak amacıyla başkenti Hattuşa'dan güneyde bulunan Dattaşa'ya götürmüş. Çünkü, Mısır Suriye'ye baskı yapmaya, Suriye'deki Hititlere bağlı krallıklar da Mısır tarafına geçmeye başlamış. Bu yüzden gü-

neyi kuvvetlendirmeye çalışmış Muvatalli. İki büyük devlet arasındaki gerginlik sonucu da iki tarafa bir şey kazandırmayan Kadeş Savaşı patlamış.

Kral Muvatalli ölünce, yerine asıl karısından oğlu olmadığı için, odalığından olan oğlu Urhiteşup (krallık adı III. Murşili) geçmiş. O hemen büyük kararlar vermeye girişmiş. Başkenti tekrar Hattuşa'ya getirmiş, amcasının krallık yaptığı şehirleri elinden almış, ona düşman olanlarla işbirliği yapmış. Odalıktan olduğu için kral olarak kabul etmek istemeyen amca, bu olaylardan sonra yeğenini krallıktan atıp kendisi kral olmuş. Bu durumu haklı göstermek için de anılarında bunu açıklamaya çalışmış. Bu küçük parça metnin bu kısmına aitmiş. Bu olayı şöyle yazmış Hattuşili:

> *"Benim elimden Hakmiş ve Nerik'i aldı. Artık dayanamadım ve isyan ettim. Fakat ona saldırmadım, yalnız şöyle haber gönderdim: Bana karşı kavgayı sen başlattın. Elimdeki şehirleri aldın beni tek bir kalede kral olarak bıraktın. Şimdi hakkımızda Şamuha şehri İştar'ı, Nerik şehri Fırtına Tanrısı karar versin! Şimdi bana 'başta onu kral yapan sensin, neden şimdi isyan ediyorsun?' diye soran olursa, benimle kavgayı o başlatmasaydı, Tanrılar bir küçük krala bir büyük kralın yenilmesine izin verirler miydi?' derim. Ben ona bunları yazınca o yanında bana düşman olan yukarı ülkenin eski valisi Armadatta'nın oğlu Şipaziti ile yukarı ülkeye geldi. Ona askerler vererek bana karşı çıkarttı. Fakat Şipaziti bana karşı başarı kazanamadı. Efendim Tanrıça İştar krallığı daha önce bana söz verdiğinden karımın rüyasında göründü: 'Kocana destek olacağım Bütün Hattuşa da kocanın yanında olacak. Ben onu üstün tutacağım.' Efendim İştar benimle ilgilendi ve bana söylediklerini yaptı. Bütün Hatti ülkelerini bana verdi. Urhiteşup'u da Şamuha kentinde bir domuzu ahıra kapatır gibi kapattı."*

Hattuşili'nin yazdığına göre yeğenine Nuhaşşe ülkesinde kentler vermiş, ama o yine boş durmamış, başkaldırmış ve oradan Babil'e kaçmaya kalkmış. Bu defa amcası onu denizaşırı bir yere göndermiş. Burası Kıbrıs veya Mısır olabilirmiş.

İşte sevgili defterim, sana binlerce yıl önceki tarihten bir yaprak! Hattuşili ne iyi etmiş de bunları yazmış. Biz de o zamandan beri insanların karakterlerinin değişmediğini görüyoruz. Yükselme ve şöhret hırsı. Yalnız o zaman yükselme yeri tahtmış, şimdi ise koltuk. Haydi hepimize iyi geceler.

BOŞANMA

30 AĞUSTOS 1958

Anneme, "Krallar arasında birçok evlilik olmuş. Bunlardan hiç boşanan olmamış mı?"diye sordum. "Ne yazık ki, bu konuda fazla bir bilgi yok" dedi annem. Yalnız adı bilinmeyen bir Hitit kralının kızı, Ugarit Kralı *Ammurapi*'nin oğlu ile evlenmiş. Fakat, sonradan boşanmaya karar vermişler. Boşanma, bizim Cumhuriyet'ten önce olduğu gibi, "boşadım" demekle olmuyormuş. Boşanma, yazılı belge ve tanık veya tanıklar önünde oluyormuş. Bu boşanmada tanık, Hitit Kralı'nın akrabası olan Kargamiş Kralı olmuş. Boşanma kararına göre, prenses, evinden getirdiği çeyizini geri alıyor. Fakat, oturduğu sarayı olduğu gibi geri verecek. İlginç olanı, oturduğu saraydan çıkıp gider denmeyip, geri verir denmesiymiş. Buna göre prensese özel bir saray verilmiş.

Diğer bir boşanma da oldukça acıklı görünüyor. Ugarit Kralı Ammiştamru, Amurru Kralı'nın kızı Pentişina ile evlenmiş. Kız büyük bir suç işlemiş sarayda. Suçun ne olduğu bilinmiyor. Korkusundan kardeşi Amurru Kralı olan *Şauşgamuva*'nın yanına kaçmış. Buna kızan kocası, durumu Hitit Kralı IV. Tuthaliya'ya anlatır. Ona geri göndertmesi için Amurru Kralı'na baskı yapmasını ister. Çünkü, Amurru Krallığı, Hititlerin egemenliği altında. Hitit Kralı isteneni yapar. Prenses geri gönderilir. Sonunda bu kadının öldürüldüğü anlaşılmış. Fakat, suçunun nedeni ve nasıl öldürüldüğü bilinmiyor. Belki ileride bulunacak tabletlerle bu da gün ışığına çıkabilir.

Yalnız annemin defterinde bu kıza ait olması gereken bir boşanma belgesi yazılıymış. O bana, "Al oku, istersen defterine geçir" dedi. Ugarit krallığı arşivinde bulunmuş olan bu belge beni çok ilgilendirdi ve hemen defterime aktarmaya başladım:

Hatti kralı büyük kral ben Güneşin önünde Ugarit kralı Amiştamru, Amurru kralı Pentişina'nın kızını eş olarak aldı. O Amiştamru'ya baş ağrısı verdiğinden kadını boşadı. Kadın kocasının evine getirdiklerini alacak ve Amiştamru'nun evinden gidecek. Eğer Amiştamru onlardan, bazıları onun değildir diye vermek istemezse, Amurru'lar onların kadına ait olduğuna yemin ederlerse, o zaman geri verecek. Kadının oğlu Utrişarumma Ugarit'te veliahttır. Eğer o annemle gideceğim derse, elbiselerini taht üzerine bırakıp gidecek. Amiştamru o zaman başka bir oğlunu veliaht yapacaktır. Eğer Amiştamru ölürse ve o zaman oğlu annesini kraliçe olarak Ugarit'e getirmeye kalkarsa tahtını terk etmeye mecburdur, nereye isterse gidebilir. Başka bir oğul kral olur. Zamanla Pentişina'nın kızı, oğulları, kızları ve damatları üzerinde hiçbir hak iddiasında bulunamayacak. Onlar Ugarit Kralı Amiştamru'ya aittir. Herhangi bir hak isterse bu tablet ona karşı kullanılacaktır.

Başka bir metne göre bu kadın sonradan altın, gümüş, bronz gibi birçok kıymetli eşyanın, kölelerin ve giysilerin kendisine ait olduğunu söyleyerek bunları istemiş olmalı ki, bu kez araya Kargamiş Kralı İniteşup girerek bunların Ugarit Kralı Amiştamru'ya ait olduğunu onaylıyor. Belki kadın bunları almak için durmadan uğraştığı için öldürülüverdi. Bir insanı susturmak için en kısa yol değil mi?

Bugünlük bilgi de bu kadar. Adam olana yeter de artar bile, değil mi dostum?

HIRSIZ RAHİP

31 AĞUSTOS 1958

Sevgili defterim! Eve dönme günümüz geldi. İki gün sonra buradan ayrılıyoruz. Bir taraftan evimize, İstanbul'a, okuluma, arkadaşlarıma kavuşacağım diye seviniyor, diğer taraftan bana tarih içinde en az 3 500 yıllık bir yolculuk yaptıran ve pek çok bilgi edinmemi sağlayan bu yerden ayrılacağım diye üzülüyorum. Bilmem, önümüzdeki yıl annem tekrar buraya gelecek mi? Gelirse beni getirebilecek mi? Hepsini zaman gösterecek. Sevgili defterim, bana çok iyi arkadaş oldun. Sen olmasaydın bu bilgiler bir gün kafamdan uçup gidecekti. Sana sonsuz teşekkürler. Belki bir gün sen de bunları yazdığım için bana teşekkür edebilirsin! Eğer derslerim engel olmazsa, seninle konuşmayı sürdürmek istiyorum.

Bu yılki kazı tamamlandı. Birçok eser ve tablet bulundu. Şimdi bu bulunanların tarihsel ve sanatsal değerlerinin yayımlanması gerek. Çünkü, yayımlanmayan kazıların değeri yok. Arkeologların bunları değerlendirme zamanı. Onlara başarılar diyelim.

Bugün son olarak sana yeni öğrendiğim bir Hitit öyküsünü anlatacağım. İnsan karakterinin pek değişmediğini, bütün ahlaksal bozuklukların neler olduğunu bilen ve onlara Tanrı tarafından ne gibi cezalar verileceğini söyleyen bir din adamının bile nasıl yolsuzluk yaptığını göstermesi bakımından bu öyküyü ilginç buldum. Senin de benim gibi ilginç bulacağını umut ediyorum. Öykü şöyle:

Palla adlı bir rahip bir gün yıkanıp temizlenmeden bir meyhaneye giriyor. Hemen bir kâse bira istiyor meyhaneciden. Rahibin

önüne bira geliyor. Biranın içinde kamıştan yapılmış hem karıştıracak, hem de onunla bira içilebilecek bir nesne varmış. Bununla o birayı bir taraftan karıştırıyor, bir taraftan da yudumluyor. Rahip, birasını bitirip, keyfi yerine gelince, birayı karıştırıp içtiği kamışı gizlice alıyor ve meyhaneden çıkıyor. Oradan doğru mabede gidiyor. Mabette Tanrı'ya bira sunma zamanı gelince, kamışı çıkarıyor. Onunla Tanrı'ya vereceği birayı karıştırıyor.

Rahip meyhaneye kirli girdiği, kamışı çaldığı ve çalınan bu kamışla Tanrı'ya bira sunduğu için üç büyük suç işlemiş oluyor. Bir rahip, bir Tanrı'nın adamı bunu nasıl yapar diye, Tanrı son derece kızıyor ve rahibi öldürüyor.

Bu öyküde bana ilginç gelen, meyhaneye temiz, yıkanmış olarak girme zorunluluğu. İkincisi, biranın karıştırılarak içilmesi. Acaba bira tortulu muydu? Yoksa daha çok köpük mü oluyordu karıştırmakla? Denemek gerek. Hititlerde meyhanecilerin kadın mı, erkek mi olduğu yazılmamış. Halbuki Sumerlilerde meyhaneciler yalnız kadın oluyormuş, meyhanecilik de anadan kızına miras olarak geçiyormuş. Buna neden olan şey belki de kadınlara gösterilen saygı dolayısıyla meyhanede erkekler kavga yapamıyordu. Kuşkusuz, rahip suçu yüzünden insanlar tarafından öldürülmüş, ama Tanrı öldürmüş oluyor. İyilik de kötülük de hep Tanrı'dan. Bu düşünce hiç değişmemiş ve bugüne kadar süregelmiş, değil mi dostum? Hititlerin temizliğe verdikleri önemi anlatan küçük bir öykü daha söyleyim sana:

Kral bir gün sarayın mutfak personelini çağırmış. Onlara, *"Hepinizi şimdi temizlik kontrolünden geçireceğim. Kim temiz ise işinde kalır, fakat kim kirli çıkarsa o karısı ve çocuklarıyla birlikte ölüme gider"* demiş.

Sahi giderayak yeni bir şey daha öğrendim. Onu da yazmadan olmayacak. Hititlerde koşu yarışı varmış. Yarışa 10 koşucu katılıyor. Kim birinci gelirse ona 1 mana (350 gram kadar) gümüş ile iki özel ekmek ya da birinci ve ikinci gelenlere asker elbisesi veriliyormuş.

Son olarak benim adım hakkında yazmak istiyorum sana. Zaman zaman metinlerde Tanrıça olarak İştar adının geçtiğini biliyor-

sun. Aslında bu bir Sumer Tanrıçası. Onlarda adı İnanna. Bu, aşk, sevgi, bereket ve savaş Tanrıçası. Sumerlilerde çok sevilmiş, hakkında birçok öykü yazılmış. O öykülerden bütün din kitaplarında, halk masallarında izler varmış. Sumerlilerden sonra Mezopotamya'da devletler kuran Akatlar onu Tanrıça olarak kendilerine almışlar ve adını değiştirerek *İştar* yapmışlar. Oradan Hititlere geçmiş. Fakat, onlar da daha çok savaşçı olarak algılanıyor. Daha sonra İsrailliler almış ve bu kez adı Astarte olmuş. Bu Sumer Tanrıçası, Yunanlılarda *Afrodit*, Romalılarda *Venüs* olarak varlığını sürdürmüş hep. Aslında bu Tanrıça, Venüs yıldızını simgeliyor.

Annem de bu Tanrıçayı benim şahsımda yaşatmak ve tanıtmak istemiş. Bana böyle tarihsel bir adı verdiği için ona teşekkür etmeliyim, değil mi sevgili defterim?

Ben Hattuşa'ya gittim, gördüm ve ondan çok bilgiler aldım. Bütün insanların da orayı tanıması, görmesi, öğrenmesi gerekir diye düşünüyorum, bilmem haklı mıyım?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULUNAN BİR DEFTER

BULUNAN BİR DEFTER

İştar, o gün, kalbi sıkışarak, gözlerinde biriken yaşları zor tutarak, kaç zamandır girmeye bir türlü gönlü elvermediği annesinin evinin kapısını açtı. Evin içi olduğu gibi duruyordu. İşte annesinin televizyon seyrederken oturduğu ve sonra da üzerinde hayata gözlerini kapadığı koltuğu, karşısında sanki ona bakıyordu. Bir ara İştar'a, gözü gibi sevdiği kızının gelişinden duyduğu mutluluğu yansıtan gülüşüyle, annesi içeriden çıkıverecekmiş gibi geldi. Fakat, artık o yoktu. Onu 17 Ekim 1984'te kaybetmişti. O günkü yıkılışını hiç unutmayacaktı İştar. Sanki dayandığı büyük bir duvar üzerine göçmüş gibiydi. Nedense hiç düşünmemişti onun böyle ansızın gidivereceğini. Ne kadar canlı, ne kadar sağlıklı görünüyordu. Halbuki o, kızı üzülmesin diye kendini öyle göstermeye çalışıyor, doktorların önerilerini dikkatle dinliyordu. Ona rağmen doğa kanununun önüne geçememiş, her varlığın bir sonu olduğu gibi onun da böylece sonu gelmişti.

İştar annesinin vasiyeti üzerine ailesiyle birlikte onun evine geçecekti. Fakat, o güne kadar eli bir türlü varmamıştı bu kapıyı açmaya. Günlerden beri eşi Erden Bezmez, onu büyük bir şefkat ve sevgiyle bu görevi yerine getirmek için ikna etmeye çalışmış, ancak bugün onu başarabilmişti.

Annesinin az bir maaşla sahip olduğu ve gözü gibi sevdiği bu eşyaları ne yapacaktı şimdi? Hepsine ayrı ayrı elini sürdü. Koltuklarda oturdu. Onunla yaptığı o güzel konuşmaları hatırladı. Odaları bir bir dolaştı. Her eşyaya elini sürerken sanki annesini okşuyor-

muş gibi geldi. Çalışma odasına girdiğinde yine içi burkuldu. Masasının üzerinde kâğıtlar, kalemler olduğu gibi duruyordu. Yazılı bir kâğıda göz attı. Sumerlilere ait yarım kalmış bir konuydu yazılan. Yaşam ne garipti. Yapacağı işi bitirip de ölen yoktur derler, çok doğru dedi kendi kendine. Kitaplığında bir yığın kitabı vardı.

İştar üniversiteyi bitirmiş, evlenmiş, çocukları olmuş. Gelip bu kitapları bakmaya, ilginç olanlarını alıp okumaya bile vakit bulamamıştı. Ancak, kendilerinin aldıkları kitapları kaş göz arasında okumaya çalışırdı. Ne gibi kitaplar var diye onları gözden geçirmeye başlayınca, diğer eşyaları, zamanı unutuverdi. Kitapların birini alıp, birini bırakıyordu. Ne ilginç kitapları varmış annesinin! Kendi mesleği dışında sanata, edebiyata, felsefeye ait kitaplar ona çok ilginç geldi. Bir ara raftan bir kitabı çekince, arkasından tozlanmış ve eskiliği solmuş kabından belli, kitap mı, defter mi olduğu anlaşılamayan bir şey çıktı. Onu eline aldı, tozlarını sildi. Görünüşü hemen ona bir çağrışım yaptı. Bu onun Hattuşa'da yazdığı anı defteriydi. İçini açınca çocukluk yazılarını gördü. İçinde yazılanlar yavaş yavaş hafızasında canlanmaya başladı. Bu deftere yazdıklarıyla lise çağlarında öğretmenlerini nasıl şaşırttıkları, onları, bilemeyecekleri sorular sorup nasıl bozdukları gözlerinin önüne geldi. Çocukluk bazen ne acımasız oluyor diye yaptıklarından utanç duydu, üzüldü, ama iş işten geçmişti.

Çocukları olup, onlar okuyup anlayacak çağa geldiklerinde, bu defteri okumaları için onlara vermek aklına gelmiş, fakat çok aramasına rağmen bir türlü bulamamıştı. Sonra da unutup gitmişti. Şimdi o, bir hazine bulmuş gibi oldu. Çocukları onu kim bilir ne merakla okuyacaktı. Belki de annelerinin ifadesini beğenmeyecek, güleceklerdi.

Aradan 30 yıl geçmişti. O günden bugüne ülkede çeşitli inişler, çıkışlar olmuş, fakat her seferinde Atatürk'ün ilkeleri su yüzüne çıkmıştı. İştar'ın duyduğuna göre Boğazköy'de kazılar sürüyor, Hititlerle ilgili yeni yerleşim yerleri ortaya çıkıyordu. Bir hayli çok

Hititolog yetişmişti ülkemizde. İştar, Atatürk'ün istediği gibi arkeologların, Hititologların ve Sumerologların yetişmesi, ülkemiz için övünç duyulacak bir durum diye düşündü.

O akşam defteri eve götürüp çocuklarına gösterince ikisi birden üzerine atıldı. Üniversiteyi bitirip çalışma hayatına atılan oğlu Gökçe ile üniversitenin son sınıfında olan kızı Dikmen defteri paylaşamadılar bir türlü. Sonunda bir arada okumaya karar verdiler. Defter bittiğinde ikisinin de ilk isteği, Boğazköy'e gidip Hattuşa'yı bir an önce görmek oldu. Gökçe ayrıca annesine bu defteri yayımlatmak istediğini, bu defterde yazılanları okuyanların da kendileri gibi orayı görmek isteyeceklerini söyledi. İştar çocuklarının bu ilgisinden büyük bir sevinç ve mutluluk duydu. Sonunda bütün aile en yakın zamanda Hattuşa'yı gidip görmeye karar verdiler.

ORTA KRONOLOJİYE GÖRE HİTİT KRAL LİSTESİ

Prof. Dr. Ali Dinçol-Prof. Dr. Belkıs Dinçol (İstanbul Üniversitesi)

Eski Hitit Devri

1650-1620	I. Hattuşili (= II. Labarna) ve Kadduşi
1620-1590	I. Murşili ve Kali (Babil'in zaptı 1594)
	I. Hantili ve Harapşili
	I. Zidanta ve ...-ta/şa
	Ammuna ve II. Tavan(an)na
	I. Huzziya
1525-1500	Telepinu ve İştapariya
1500-	Tahurvaili
	Alluvamna ve Harapşeki
	II. Hantili
	II. Zidanta ve İyaya
	II. Huzziya ve Şummiri
	I. Muvattalli
	I. Tuthaliya *(varlığı tartışmalı)*
	II. Hattuşili *(varlığı tartışmalı)* ve Valanni

İmparatorluk Devri

1450-1420	II./I. Tuthaliya ve Nikkalmati
1420-1400	I. Arnuvanda ve Aşmunikkal

1400-1380	III/II. Tuthaliya ve Taduhepa
1380-1345	I. Şuppiluliuma ve Henti, Tavananna (= Malnigal)
1345-1343	II. Arnuvanda
1343-1310	II. Murşili ve Gaşulaviya, Danuhepa
1310-1282	II. Muvattalli (Kadeş Savaşı 1285)
1282-1275	III. Murşili (= Urhiteşup)
1275-1250	III. Hattuşili ve Puduhepa (Kadeş Antlaşması 1270)
1250-1220	IV. Tuthaliya
1220-1215	Kurunta (= Ulmiteşup)
1215-1210	III. Arnuvanda
1210-1200	II. Şuppiluliuma

10 Eylül 1958
İştar ve arkadaşı Osman

4 Ekim 1959
Boğazköy'de bağbozumu

Sağdan sola: Hatice Kızılyay; İştar; Dr. Thomas Beran (şimdi prof.); Dr. Peter Neve (şimdi prof.); Prof.'Heinrieh Otten; Prof. Kurt Bittel.

Muazzez İlmiye Çığ

HİTİTLER VE HATTUŞA

İştar'ın Kaleminden

Muazzez İlmiye Çığ, bu kitabında okuyuculara yepyeni ufuklar açıyor; Anadolu'nun ortasında en az 3 500 yıl önce bir imparatorluk kurmuş olduğu halde çok az tanıdığımız Hititleri, akıcı bir anlatımla gözler önüne seriyor. Kitapta, Hititlerin başkenti Hattuşa'da bulunan ünlü Yazılıkaya, saray, tapınak ve şehir kapılarının kalıntıları gözler önünde canlandırılmakta, kazılarda çıkarılan kırık dökük çiviyazılı tabletlerin, binlerce yıl önceki insanların yaşamı hakkında nasıl yeni sayfalar açtığı ortaya konulmaktadır.
Annesi Sumerolog Hatice Kızılyay ile Hattuşa'ya giden 14 yaşındaki İştar yazmış bunları; bulunan her yeni tabletten öğrendiklerini günlüğüne geçirmiş. İki ayı kapsayan bu günlükte, Hititlerin saray entrikaları, cinayetleri, kralların yıllıkları, fermanları, kanunları, mahkemeleri, Tanrıları, efsaneleri, fal ve sihirleri, çeşitli törenleri, aile yapıları, hastalık, doğum, evlenme ve boşanmaları, kitaplıkları, dil ve yazılarının çözümü, müzik, dans ve içkileri hakkında bilgiler sunuluyor. Bu arada Hititlerden günümüze ulaşan gelenekler gösterilerek, o günlerle zamanımız karşılaştırılıyor. Bu kitapta, 3 000 yıldan beri unutulmuş bir imparatorluğun kültürünü bütün yönleriyle bulacaksınız.

ISBN 975-343-298-4
9 789753 432986

10.000.000

KAYNAK YAYINLARI